

IZVJEŠTAJ

procjena potreba mladih

regionalni izvještaj o procjeni digitalnih i
poduzetničkih kompetencija mladih i organizacija
civilnog društva

CYBER

CHANGE

Competent youth builders

Funded by
the European Union

Izveštaj procjena potreba mladih, regionalni izvještaj o procjeni digitalnih i poduzetničkih kompetencija mladih i organizacija civilnog društva

Autori: Alina Porumboiu (FoRC), Ajša Đečević (Forum MNE), Edina Malkić (MIOS Tuzla), Katerina Koneska (CYSO), Ljubiša Mijačić (IDCSI)

Izdavač u Bosni i Hercegovini: Edina Malkić

Međunarodno udruženje "Interaktivne otvorene škole"
Pozorišna 13
75000 Tuzla, Bosnia and Herzegovina
muios@bih.net.ba
www.ioskole.net

Projekat: CYBER Change - Kompetentni mladi graditelji: poduzetništvo, otpornost i digitalne vještine za promjene

Ovaj izvještaj razvijen je u okviru projekta CYBER Change – Kompetentni mladi graditelji: poduzetništvo, otpornost i digitalne vještine za promjene, koji se implementira uz podršku Erasmus+ programa Evropske unije. Projekat provodi međunarodni konzorcij organizacija koji predvodi ASOCIATIA COPIII IN SANUL FAMILIEI – FoRC (Rumunija), u partnerstvu sa Centre for Youth and Social Development – CYSO (Srbija), Međunarodnim udruženjem "Interaktivne otvorene škole" – MIOS (Bosna i Hercegovina), Forum Mladi i neformalna edukacija – Forum MNE (Crna Gora) i Institute for Development of Civil Society "Innovate" – IDCSI (Kosovo*), s ciljem jačanja kapaciteta mladih i organizacija kroz razvoj digitalnih, poduzetničkih i društvenih kompetencija te unapređenje njihovog aktivnog učešća u zajednici.

Sadržaj ovog Izvještaja o procjeni potreba razvijen je u okviru projekta CYBER Change – Kompetentni mladi graditelji: poduzetništvo, otpornost i digitalne vještine za promjene, a za njegov sadržaj isključivu odgovornost snose projektni partneri i implementatori. Izneseni stavovi i nalazi ne odražavaju nužno stavove Evropske unije niti Nacionalnih agencija koje provode Erasmus+ program.

CYBER
CHANGE

Funded by
the European Union

Competent young builders

Sadržaj

UVOD.....	7
1. METODOLOGIJA	7
Svrha istraživanja	7
Pristup istraživanju i metodološki okvir	8
Metode prikupljanja podataka	8
Selekcija učesnika.....	9
Etička razmatranja	9
2. NACIONALNI IZVJEŠTAJI O PROCJENI POTREBA.....	10
2.1. NACIONALNI IZVJEŠTAJ O PROCJENI POTREBA – BOSNA I HERCEGOVINA.....	10
2.1.1. Kratak sažetak metodologije istraživanja	10
2.1.2. Kratak sažetak ključnih nalaza iz ankete – mladi	11
2.1.3. Kratak sažetak ključnih nalaza iz ankete – omladinske i pro-omladinske organizacije	14
2.1.4. Kratak sažetak ključnih nalaza iz fokus grupa – mladi	17
2.1.5. Kratak sažetak ključnih nalaza iz fokus grupa – mladi i pro-omladinske organizacije	19
2.1.6. Kratak sažetak zaključaka iz intervjua s posebnim ciljnim grupama.....	22
2.1.7. Zaključci i preporuke za Bosnu i Hercegovinu.....	24
2.2. NACIONALNI IZVJEŠTAJ O PROCJENI POTREBA– KOSOVO*	27
2.2.1. Kratak sažetak metodologije istraživanja	27
2.2.2. Kratak sažetak ključnih nalaza iz ankete za obje ciljne grupe.....	28
2.2.3. Kratak sažetak ključnih nalaza iz ankete za obje ciljane grupe	35
2.2.4. Kratak sažetak ključnih nalaza dobijenih putem fokus grupa za obje ciljne grupe.....	39
2.3. NACIONALNI IZVJEŠTAJ O PROCJENI POTREBA – CRNA GORA	46
2.3.1. Kratak sažetak metodologije istraživanja	46
2.3.2. Kratak sažetak ključnih nalaza ankete – mladi.....	47
2.3.3. Kratki sažetak ključnih nalaza iz ankete – obje ciljne grupe	50
2.3.4. Kratki sažetak ključnih nalaza iz fokus grupa – mladi	51
2.3.5. Kratki sažetak ključnih nalaza iz fokus grupa – mladi i omladinske organizacije.....	53
2.3.6. Kratki sažetak zaključaka iz intervjua sa specifičnim ciljnim grupama	54
2.3.7. Zaključci i preporuke	56
2.4. NACIONALNI IZVJEŠTAJ O PROCJENI POTREBA – RUMUNIJA	59
2.4.1. Kratak sažetak metodologije istraživanja	59

2.4.2. Kratki sažetak ključnih nalaza iz ankete – mladi	60
2.4.3. Kratki sažetak ključnih nalaza iz ankete – obje ciljne grupe	66
2.4.5. Kratak sažetak ključnih nalaza dobijenih kroz fokus grupe – predstavnici omladinskih i pro- omladinskih organizacija.....	72
2.4.6. Zaključci i preporuke na nacionalnom nivou	74
2.5. NACIONALNI IZVJEŠTAJ O PROCJENI POTREBA – SRBIJA	76
2.5.1. Kratak sažetak metodologije istraživanja	76
2.5.2. Kratak sažetak ključnih nalaza iz ankete za obje ciljne grupe.....	78
2.5.3. Kratak sažetak ključnih nalaza dobijenih iz ankete – mladi	78
2.5.4. Kratak sažetak ključnih nalaza iz ankete – omladinske i pro-omladinske organizacije	84
2.5.5. Kratak sažetak ključnih nalaza dobijenih kroz fokus grupe – mladi.....	87
2.5.6. Kratak sažetak zaključaka dobijenih kroz intervjuje sa specifičnim ciljnim grupama.....	92
2.5.7. Zaključci i preporuke	94
3. SAŽETAK NA NIVOU VIŠE ZEMALJA, KLJUČNI NALAZI I PREPORUKE.....	98
3.1. Ključni nalazi na međudržavnom nivou	98
3.2. Ključni međudržavni zaključci	99
3.3. Ključne međudržavne preporuke.....	99

UVOD

CYBER Change - Kompetentni mladi graditelji: poduzetništvo, otpornost i digitalne vještine za promjene je 24-mjesečni Erasmus+ projekat izgradnje kapaciteta u oblasti mladih, koji provodi konzorcij iskusnih omladinskih organizacija iz Programskih i Partnerskih zemalja. Projekat koordinira **ASOCIATIA COPIII IN SANUL FAMILIEI - FoRC (Rumunija)**, u partnerstvu sa: **Centre for Youth and Social Development - CYSO (Srbija)**; **Međunarodnim udruženjem “Interaktivne otvorene škole” MIOS (Bosna i Hercegovina)**; **Forum Mladi i neformalna edukacija – Forum MNE (Crna Gora)**; **Institute for development of civil society “Innovate” - (IDCSI) (Kosovo*)**.

Opći cilj ovog projekta je uvođenje i unapređenje inovativnog modela učenja zasnovanog na vršnjačkoj edukaciji, razmjenama između Programskih (RO i SRB) i Partnerskih zemalja (BiH, ME i KOS), mobilnosti učenja i saradnji između omladinskih i pro-omladinskih organizacija civilnog društva, te formalnih i neformalnih pružalaca obrazovanja, s ciljem jačanja njihovih kapaciteta za rad na ovim temama s mladima, posebno djevojkama.

Projekat se zasniva na prepoznavanju da, iako su mladi sve više izloženi digitalnom okruženju i pokazuju interes za poduzetništvo i angažman u zajednici, i dalje postoje značajne praznine u njihovoj sposobnosti da ove kompetencije primijene u praktičnim kontekstima. Istovremeno, omladinske i pro-omladinske organizacije često se suočavaju s ograničenjima u pogledu resursa, alata i pristupa potrebnih za efikasnu podršku mladima u razvoju i implementaciji njihovih ideja.

U tom kontekstu, provedena je procjena potreba kao dio početne faze projekta, s ciljem osiguravanja da sve daljnje projektne aktivnosti budu zasnovane na stvarnim potrebama, kapacitetima i izazovima ciljnih grupa. Nalazi ove procjene namijenjeni su za informisanje razvoja programa obuka, materijala za učenje i intervencija izgradnje kapaciteta, osiguravajući njihovu relevantnost, praktičnost i usklađenost s identificiranim potrebama širom regije.

1. METODOLOGIJA

Svrha istraživanja

Opća svrha procjene potreba bila je generisati dokaze koji će informisati dizajn i implementaciju projektne aktivnosti u okviru projekta CYBER Change.

Konkretnije, istraživanje je imalo za cilj da:

- procijeni nivo digitalnih i poduzetničkih kompetencija kod mladih
- identifikuje ključne nedostatke i prepreke koje ograničavaju njihovo aktivno učešće i angažman
- istraži izazove vezane za prelazak od ideja ka praktičnoj implementaciji
- ispita kapacitete i potrebe omladinskih i pro-omladinskih organizacija u pružanju relevantnih i inkluzivnih prilika za učenje

Pristup istraživanju i metodološki okvir

Istraživanje je zasnovano na kombinovanom metodološkom pristupu (mixed-methods), koji objedinjuje kvantitativne i kvalitativne metode prikupljanja podataka kako bi se osigurala sveobuhvatna i uravnotežena analiza.

- Primijenjen je usklađen istraživački okvir u svim partnerskim zemljama, čime je osigurana konzistentnost i uporedivost nalaza.
- Pristup se oslanjao na triangulaciju podataka, kombinovanjem više izvora i perspektiva kako bi se ojačala pouzdanost i validnost rezultata.
- Kvantitativni podaci pružili su pregled trendova i obrazaca, dok su kvalitativne metode omogućile dublji uvid u iskustva, percepcije i izazove.
- Istraživački dizajn osigurao je inkluzivnost, s posebnim fokusom na mlade s manje mogućnosti i iz različitih socio-ekonomskih sredina.

Metode prikupljanja podataka

➤ **Kvantitativni – anketa**

- Ankete u digitalnoj formi su razvijene i distribuirane za obje glavne ciljne grupe: mlade i omladinske/pro-omladinske organizacije.
- Osmišljene su zasebne ankete kako bi se obuhvatile specifične perspektive svake grupe.
- Digitalni format omogućio je širi geografski obuhvat i osigurao konzistentnost prikupljanja podataka u svim zemljama.
- Ankete su obuhvatile ključne teme kao što su digitalne vještine, poduzetničke kompetencije, učešće, pristup prilikama i percipirane prepreke.

U digitalnom anketiranju učestvovalo je ukupno 120 mladih (83 ženskog spola, 34 muškog spola i 3 koji nisu željeli odgovoriti), kao i 38 omladinskih i pro-omladinskih organizacija.

➤ **Fokus grupe**

- Fokus grupe su organizovane u svakoj od partnerskih zemalja, sa mladima i predstavnicima organizacija.
- Diskusije su vođene prema polustrukturiranom formatu, koji omogućava i vođenu raspravu i otvorenu razmjenu mišljenja.
- Teme su uključivale potrebe za učenjem, prepreke, iskustva s digitalnim alatima i poduzetnički angažman.
- Posebna pažnja posvećena je raznolikosti, uključujući rodnu ravnotežu i uključivanje mladih s manje mogućnosti.

Ukupno je u fokus grupama učestvovalo 55 mladih (34 ženskog i 21 muškog spola) i 22 organizacije.

➤ **Individualni intervjui**

- Individualni intervjui su provedeni kako bi se dobio dublji uvid u specifična iskustva i perspektive.

- Intervjui su vođeni prema polustrukturiranom pristupu, koji omogućava fleksibilnost i dubinu.
- Posebno su bili korisni za razumijevanje individualnih izazova i konteksta.
- Ukupno je učestvovalo 10 mladih (5 ženskog i 5 muškog spola).

Selekcija učesnika

Odabir učesnika bio je osmišljen tako da osigura raznolikost, inkluzivnost i relevantnost u obje ciljne grupe.

- Kombinacija otvorenih i ciljanih metoda distribucije korištena je za digitalnu anketu, čime je omogućeno široko učešće.
- Učesnici fokus grupa i intervjua odabrani su prema namjernom (svrhovitom) pristupu, kako bi se osigurala zastupljenost različitih pozadina i iskustava.
- Posebna pažnja posvećena je uključivanju mladih s manje mogućnosti, poput onih iz ruralnih područja, ekonomski ugroženih sredina i društveno isključenih grupa.
- Omladinske i pro-omladinske organizacije odabrane su na osnovu njihovog iskustva u radu s mladima i njihove relevantnosti za istraživačke teme.

Etička razmatranja

Sve istraživačke aktivnosti provedene su u skladu s osnovnim etičkim principima i standardima.

- Učešće u istraživanju bilo je dobrovoljno, a svi učesnici su bili informisani o svrsi istraživanja.
- Podaci su prikupljeni i korišteni na način koji osigurava povjerljivost i anonimnost učesnika.
- Tokom fokus grupa i intervjua održavano je sigurno i poštujuće okruženje.
- Svi nalazi su predstavljeni u agregiranom obliku, bez otkrivanja ličnih podataka.

2. NACIONALNI IZVJEŠTAJI O PROCJENI POTREBA

Sljedeći odjeljak predstavlja nacionalne izvještaje o procjeni potreba iz svake partnerske zemlje, odražavajući specifične kontekste, identificirane potrebe i ključne nalaze na nivou zemlje. Izvještaji su predstavljeni abecednim redoslijedom kako bi se osigurala jasnoća i dosljednost.

Svaki nacionalni izvještaj prati ujednačenu strukturu, što omogućava uporedivost između zemalja. Završni dio izvještaja objedinjuje glavne međudržavne zaključke i zajedničke preporuke.

2.1. NACIONALNI IZVJEŠTAJ O PROCJENI POTREBA – BOSNA I HERCEGOVINA

Nacionalni izvještaj o procjeni potreba za Bosnu i Hercegovinu ističe glavne potrebe, nedostatke i prepreke s kojima se suočavaju mladi, s posebnim fokusom na one s manje mogućnosti, kao i izazove s kojima se organizacije susreću u pružanju podrške mladima.

2.1.1. Kratak sažetak metodologije istraživanja

Procjena potreba provedena u Bosni i Hercegovini realizirana je u okviru projekta CYBER Change – Competent Youth Builders, koristeći strukturiranu i usklađenu istraživačku metodologiju primijenjenu u svim partnerskim zemljama. Cilj procjene bio je identificirati ključne potrebe, praznine i prilike u vezi s digitalnim vještinama, poduzetništvom i socijalnim poduzetništvom među mladima te omladinskim i pro-omladinskim organizacijama.

Primijenjen je mješoviti istraživački dizajn, koji je kombinovao kvantitativne i kvalitativne pristupe kako bi se osiguralo sveobuhvatno i pouzdano razumijevanje konteksta. Ovaj pristup omogućio je triangulaciju podataka, čime je osigurana validacija nalaza kroz različite izvore i perspektive. Istraživanje se fokusiralo na dvije glavne ciljne grupe: mlade uzrasta 15–29 godina, uključujući mlade s manje mogućnosti, te omladinske i pro-omladinske organizacije koje rade direktno s mladima.

Istraživački instrumenti razvijeni su kroz kolaborativni proces, oslanjajući se kako na istraživanje literature na nacionalnom i EU nivou, tako i na praktično iskustvo projektnih partnera. Za svaku ciljnu grupu osmišljeni su zasebni alati: digitalne ankete, protokol za fokus grupne diskusije. Ovi instrumenti obuhvatili su ključne tematske oblasti kao što su digitalna pismenost, korištenje digitalnih alata uključujući umjetnu inteligenciju, poduzetničke i socijalno-poduzetničke kompetencije, prepreke učešću, pristup prilikama te organizacijski kapaciteti.

Prikupljanje podataka provedeno je korištenjem tri komplementarne metode.

Prvo, digitalne ankete su distribuirani mladima i omladinskim organizacijama radi prikupljanja kvantitativnih podataka o vještinama, iskustvima i percipiranim izazovima.

Drugo, održane su fokus grupne diskusije kako bi se dobili dublji uvidi u percepcije, stavove i očekivanja učesnika, kao i kako bi se istražile prepreke uključivanju i učenju.

Treće, provedeni su strukturirani intervjui uživo s mladima s manje mogućnosti kako bi se osigurala inkluzivnost i obuhvatile perspektive nedovoljno zastupljenih grupa. Ovi intervjui omogućili su detaljnije sagledavanje individualnih iskustava i izazova.

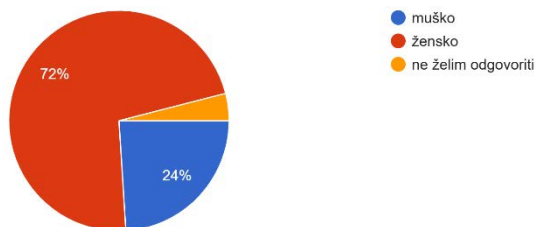
Primijenjena je ciljana i inkluzivna strategija uzorkovanja kako bi se osigurala raznolikost među učesnicima. Posebna pažnja posvećena je rodnoj ravnoteži, zastupljenosti urbanih i ruralnih područja, socio-ekonomskoj pozadini te uključivanju mladih s manje mogućnosti. Uloženi su napor da se uključe marginalizovane grupe kroz saradnju s lokalnim partnerima i organizacijama.

Prikupljeni podaci analizirani su korištenjem kvantitativnih i kvalitativnih metoda. Rezultati anketa korišteni su za identifikaciju trendova i obrazaca, dok su kvalitativni podaci iz fokus grupa i intervjua analizirani tematski kako bi se obuhvatili dublji uvidi i kontekstualni faktori. Nalazi su zatim sintetizirani u nacionalni izvještaj, u kojem su istaknuti ključni nedostaci u vještinama, prepreke i prioritetne potrebe, kao i prilike za unapređenje pristupa obukama i mehanizmima podrške.

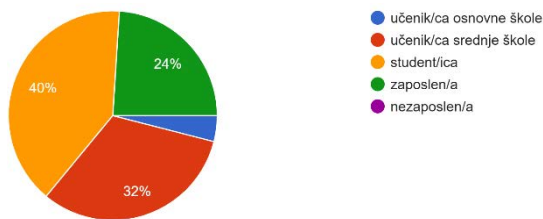
Istraživački proces je proveden u skladu sa strogim etičkim standardima, uz osiguranje dobrovoljnog učešća, informiranog pristanka, anonimnosti i povjerljivosti. Principi zaštite podataka u potpunosti su poštovani, a posebna pažnja posvećena je zaštiti učesnika, naročito mladih i ranjivih grupa.

2.1.2. Kratak sažetak ključnih nalaza iz ankete – mladi

Digitalnom anketom prikupljeni su odgovori od 25 mladih osoba iz cijele Bosne i Hercegovine, pružajući uvid u njihove vještine, potrebe i perspektive o digitalizaciji, poduzetništvu i angažmanu u zajednici. Grupu ispitanika uglavnom čine mladi uzrasta od 19 do 24 godine, što predstavlja fazu tranzicije između obrazovanja i zapošljavanja. Značajna većina ispitanika su žene, a većina su studenti ili se nalaze na početku svoje profesionalne karijere.

Pristup digitalnim alatima i infrastrukturi je široko rasprostranjen među ispitanicima. Gotovo svi učesnici navode da imaju redovan pristup internetu, kao i ličnu ili samostalnu upotrebu digitalnih uređaja poput pametnih telefona i računara. Ovo ukazuje na to da digitalna povezanost ne predstavlja veliku prepreku za ovu grupu. Međutim, iako je pristup visok, nalazi ukazuju na to da sposobnost efikasnog korištenja digitalnih alata značajno varira u zavisnosti od složenosti zadatka.

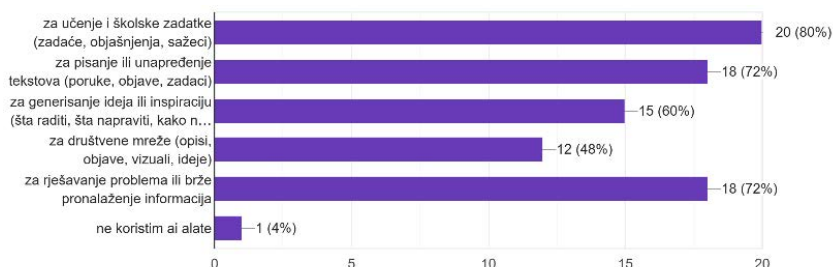
Digitalne vještine i upotreba tehnologije

Ispitanici pokazuju relativno visoko samopouzdanje u osnovnim digitalnim kompetencijama. One uključuju pretraživanje informacija na internetu, korištenje standardnih alata za produktivnost kao što su programi za obradu teksta i radne tabele te učešće u digitalnom okruženju za učenje. Ove osnovne vještine su, čini se, dobro razvijene kod većine učesnika.

Istovremeno, nivo samopouzdanja primjetno opada kada se razmatraju naprednije digitalne vještine. Mnogi ispitanici navode ograničeno znanje ili iskustvo u oblastima kao što su programiranje, analiza podataka, automatizacija i digitalno upravljanje projektima. Slično tome, svijest o praksama digitalne sigurnosti i odgovornom digitalnom ponašanju nije dosljedno snažna među svim učesnicima.

Mladi su visoko uključeni u digitalna okruženja, uz čestu upotrebu pametnih telefona, društvenih mreža i komunikacijskih alata kao što su video-konferencije i aplikacije za razmjenu poruka. Alati zasnovani na umjetnoj inteligenciji se također široko

koriste, prvenstveno za podršku učenju, pomoć pri pisanju, generisanje ideja i rješavanje problema. Korištenje umjetne inteligencije odražava rastuću otvorenost prema novim tehnologijama i sugeriše da mladi već integrišu ove alate u svoju svakodnevnicu.

Identificirane praznine u digitalnim vještinama za zapošljavanje

Odgovori otkrivaju raznolik spektar percepcija o tome koje su digitalne vještine potrebne za zapošljavanje. Neki ispitanici naglašavaju važnost osnovne digitalne pismenosti, uključujući opću upotrebu računara i poznavanje uobičajenog softvera kao što su Word, Excel i PowerPoint. Ovi odgovori sugerišu da su za dio mladih čak i osnovne kompetencije i dalje prioritet.

Drugi ispitanici prepoznaju naprednije ili specijalizovane vještine, uključujući izradu web stranica, statističke softvere kao što su SPSS ili Jamovi, korištenje digitalnih platformi za zapošljavanje te poznavanje alata poput ChatGPT-a. Ovo ukazuje na pojavu svijesti o složenijim i tržišno relevantnim digitalnim kompetencijama.

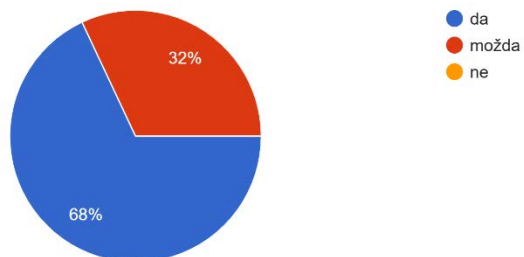
Istovremeno, nekoliko odgovora odražava nesigurnost ili ograničenu svijest, pri čemu učesnici navode da ne znaju koje su vještine potrebne ili da zahtjevi zavise od posla. Neki čak navode da uopće ne koriste digitalne vještine. Ova raznolikost ukazuje na fragmentiran nivo digitalne spremnosti, gdje su mladi na vrlo različitim početnim tačkama, u rasponu od osnovne pismenosti do početnog izlaganja naprednim alatima.

Poduzetničke vještine i prepreke

Kada je riječ o poduzetništvu, ispitanici pokazuju umjeren nivo samopouzdanja u općim mekim vještinama kao što su komunikacija i timski rad. Međutim, njihovo samopouzdanje značajno se smanjuje kada je riječ o tehničkim i praktičnim aspektima poduzetništva.

Područja u kojima je samopouzdanje posebno nisko uključuju finansijsko planiranje, razvoj poslovanja, razumijevanje administrativnih procedura te pristup sistemima podrške kao što su mentorstvo ili finansijske prilike. Znanje povezano s pokretanjem biznisa — posebno u vezi s pravnom registracijom, oporezivanjem i mehanizmima finansiranja — ograničeno je među ispitanicima.

Kada su upitani o preprekama za pokretanje projekta ili biznisa, dosljedno se identificira nekoliko ključnih izazova. Najistaknutija prepreka je nedostatak finansijskih resursa, koji se smatra osnovnom preprekom. Pored toga, ispitanici ističu strah od neuspjeha, nedostatak mentorstva ili smjernica, složene administrativne procedure te nedostatak specifičnih vještina. Ovi odgovori ukazuju na to da se mladi suočavaju s kombinacijom strukturalnih prepreka, kao što su ograničen pristup finansiranju i složeni sistemi, te ličnih prepreka, uključujući nesigurnost i nedostatak samopouzdanja.

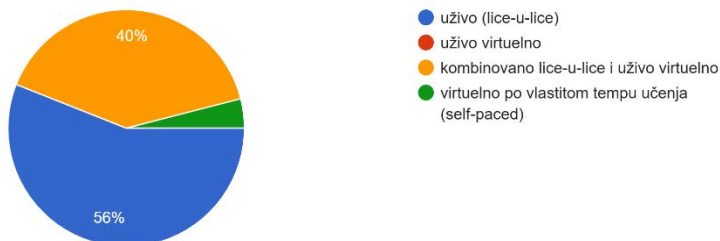

Motivacija, učešće i preferencije učenja

Uprkos identificiranim izazovima, ispitanici izražavaju opći interes za uključivanje u inicijative u zajednici. Mnogi navode spremnost da učestvuju u aktivnostima koje doprinose njihovim zajednicama ili da ih podrže. Međutim, ovaj interes se ne pretvara dosljedno u konkretne planove ili djelovanje, jer je vjerovatnoća pokretanja projekta u bliskoj budućnosti relativno niska.

Mladi navode nizak nivo samopouzdanja u nekoliko ključnih oblasti povezanih s razvojem inicijativa. One uključuju pretvaranje ideja u konkretne planove djelovanja, identifikaciju i osiguravanje finansijske podrške, razumijevanje budžetiranja i troškova te održavanje dugoročne motivacije.

Kada je riječ o preferencijama učenja, ispitanici jasno favoriziraju praktične i iskustvene pristupe. Izražavaju snažnu sklonost učenju kroz praktičan rad, primjere iz stvarnog života i vođenje korak po korak. Učenje kroz pokušaje i greške se također cijeni, što ukazuje na to da su iskustvena okruženja za učenje posebno efikasna za ovu grupu.

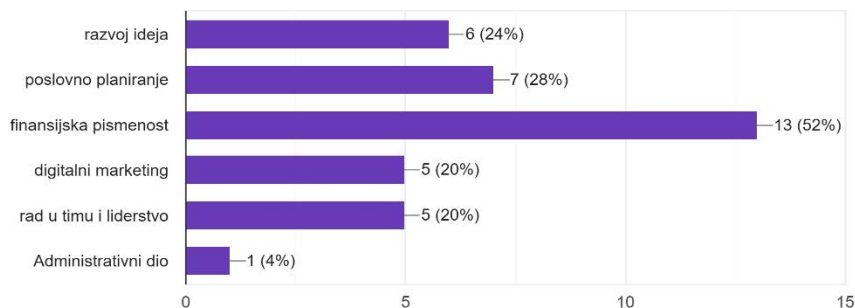

Oblici obuke uživo su najpoželjniji, nakon čega slijede kombinirani oblici učenja koji spajaju aktivnosti uživo i digitalnog formata. U potpunosti samostalni oblici učenja i učenje u digitalnom okruženju su najmanje poželjni, što ukazuje na potrebu za interakcijom, podrškom i strukturom u procesu učenja.

Digitalna rješenja i potrebe zajednice

Kada su pozvani da predlože digitalna rješenja za svoje zajednice, ispitanici pokazuju svijest o različitim društvenim i praktičnim izazovima. Predložene ideje uključuju virtuelno savjetovališta i servise podrške, posebno one koji omogućavaju anonimnost u osjetljivim situacijama. Drugi prijedlozi fokusirani su na unapređenje komunikacije i inkluzije, poput platformi koje olakšavaju interakciju i smanjuju diskriminaciju.

Istaknuta su i rješenja povezana sa zapošljavanjem, uključujući mogućnosti rada u virtuelnom okruženju za studente i nezaposlene osobe. Ispitanici također predlažu alate za unapređenje pristupa uslugama i informacijama, kao što su digitalni rasporedi prevoza, digitalne biblioteke i web stranice koje nude korisne resurse. Pojedini odgovori naglašavaju potrebu za podrškom određenim grupama, uključujući starije osobe, kroz unapređenje pristupačnosti.

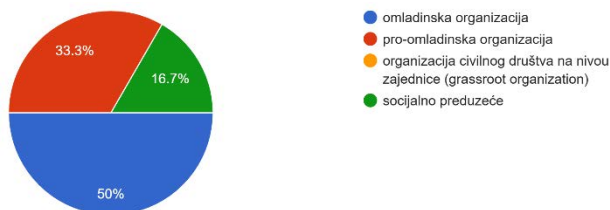

Istovremeno, određeni broj ispitanika izražava nesigurnost ili poteškoće u predlaganju rješenja, što ukazuje na to da, iako svijest o problemima postoji, sposobnost razvoja strukturiranih ideja još uvijek nije u potpunosti razvijena.

Kada su upitani o prioritetnim izazovima u svojim zajednicama, ispitanici identifikuju širok raspon pitanja. Ekonomske brige poput siromaštva, nezaposlenosti i nesigurnosti prihoda se često navode. Socijalna inkluzija, posebno u vezi s osobama s invaliditetom, također je istaknuta. Ekološka pitanja, uključujući zagađenje i pristup čistoj vodi, prepoznata su kao važni izazovi. Dodatne brige uključuju komunikacijske praznine između građana i javnih institucija, pasivnost mladih i potrebu za boljom podrškom mentalnom zdravlju, posebno za djecu. Ovi odgovori pokazuju da su mladi svjesni složenih i međusobno povezanih društvenih izazova koji utiču na njihove zajednice.

2.1.3. Kratak sažetak ključnih nalaza iz ankete – omladinske i pro-omladinske organizacije

Digitalna anketa proveden među omladinskim organizacijama u Bosni i Hercegovini pruža uvid u operativnu stvarnost, izazove i prioritete organizacija koje rade direktno s mladima. Ukupno je učestvovalo 6 organizacija, nudeći kvalitativne perspektive o organizacijskim kapacitetima, potrebama mladih i prazninama u postojećim programima. Iako je broj ispitanika ograničen, podaci odražavaju dosljedne obrasce među organizacijama, posebno u vezi s ograničenjima resursa, nedostacima kapaciteta i rastućom potražnjom za relevantnijim i praktičnijim programima usmjerenim na mlade. Nalazi ilustriraju širi ekosistem u kojem omladinske organizacije djeluju i ističu područja u kojima je potrebna dodatna podrška.

Organizacijski kapaciteti i ograničenja resursa

Većina organizacija koje su učestvovala mogu se okarakterizirati kao male do srednje velike organizacije koje djeluju s ograničenim ljudskim i finansijskim resursima. Njihovi timovi se obično sastoje od kombinacije zaposlenog osoblja i volontera, pri čemu volonteri igraju ključnu ulogu u implementaciji

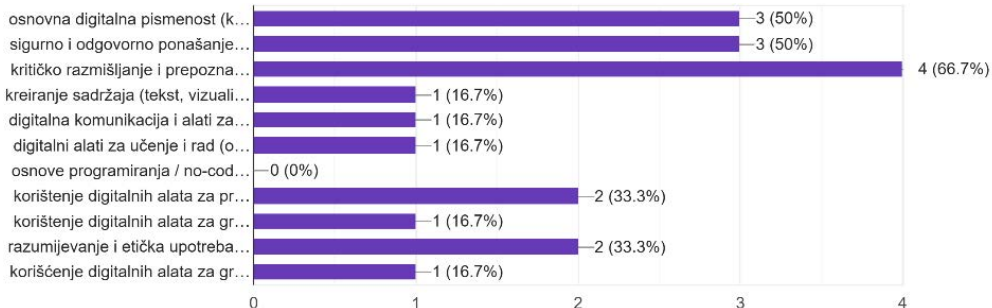
aktivnosti i ukupnom funkcionisanju organizacija. Finansijska održivost se pojavljuje kao najznačajniji izazov. Organizacije navode da ograničeno i nestabilno finansiranje direktno utiče na njihovu sposobnost da osmisle i provode programe, zadrže osoblje, prošire usluge i investiraju u inovacije. Nedostatak dugoročne finansijske sigurnosti ograničava strateško planiranje i često prisiljava organizacije da djeluju na kratkoročnoj, projektno zasnovanoj osnovi. Pored finansijskih ograničenja, organizacije se suočavaju s nekoliko operativnih izazova. To uključuje ograničen pristup relevantnim mogućnostima obuke za osoblje, nedovoljnu tehničku infrastrukturu i nedostatak vremena i ljudskih resursa za istraživanje novih pristupa ili razvoj inovativnih rješenja. Zajedno, ovi faktori ograničavaju kapacitet organizacija da efikasno odgovore na promjenjive potrebe mladih.

Percepcija potreba mladih

Omladinske organizacije identificiraju nekoliko ključnih oblasti u kojima je mladima potrebna dodatna podrška, odražavajući kako trenutne praznine u kompetencijama, tako i nove društvene zahtjeve.

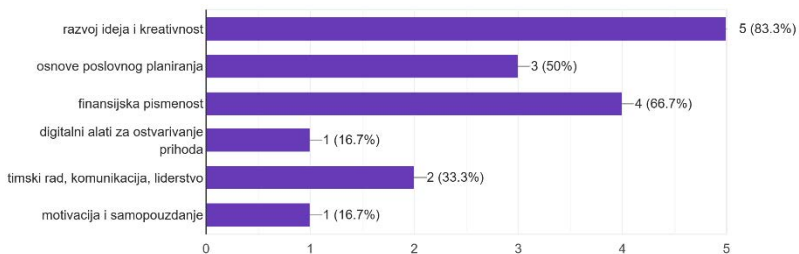
Digitalne vještine

Snažna i dosljedna tema u odgovorima je potreba za naprednijim digitalnim vještinama. Iako se pretpostavlja da osnovna digitalna pismenost postoji kod većine mladih, organizacije naglašavaju da to više nije dovoljno. Postoji rastuća potreba za kompetencijama koje su direktno primjenjive u obrazovanju i na tržištu rada. Ključna područja potražnje uključuju kreiranje digitalnog sadržaja, korištenje digitalnih alata u profesionalnim i obrazovnim kontekstima te razvoj vještina kritičkog razmišljanja u digitalnom okruženju. Dodatno, sigurna i odgovorna upotreba tehnologije ističe se kao važno područje, posebno s obzirom na sve prisutniju uključenost mladih u virtualni prostor. Organizacije smatraju da je jačanje ovih kompetencija ključno za poboljšanje zapošljivosti i omogućavanje mladima da aktivno učestvuju u digitalnom društvu.

Poduzetništvo i zapošljivost

Poduzetništvo se pojavljuje kao još jedno prioritetno područje. Organizacije navode da mladi pokazuju interes i motivaciju, ali im nedostaju strukturirano znanje i podrška potrebni za razvoj i realizaciju njihovih ideja. Ključne praznine prepoznate su u poslovnom planiranju, finansijskoj pismenosti, socijalnom poduzetništvu i procesima inovacija. Mladi često nemaju vještine potrebne da pređu od početnih ideja do održivih inicijativa, posebno u razumijevanju finansijskog upravljanja i snalaženju u administrativnim procedurama. Ovo ukazuje na potrebu za sveobuhvatnijim obrazovanjem iz oblasti poduzetništva koje

kombinuje teorijsko razumijevanje s praktičnom primjenom i mentorstvom.

Meke vještine i lični razvoj

Pored tehničkih vještina, organizacije naglašavaju važnost mekih vještina. Kompetencije poput komunikacije, timskog rada, rješavanja problema i samopouzdanja smatraju se ključnim kako za zapošljavanje, tako i za aktivno građanstvo. Ove vještine su često nedovoljno razvijene i zahtijevaju namjernu podršku kroz strukturirane programe. Organizacije prepoznaju da jačanje ovih kompetencija može značajno unaprijediti sposobnost mladih da se angažuju kako u profesionalnim, tako i u zajedničkim kontekstima.

Praznine u postojećim programima i materijalima

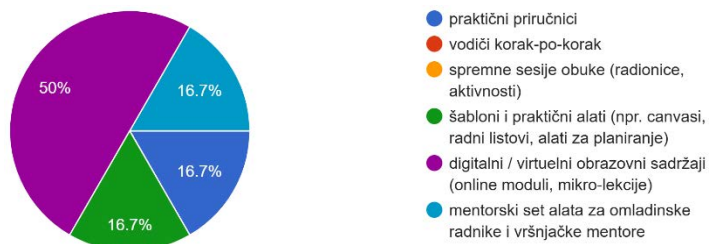
Značajan nalaz odnosi se na neusklađenost između postojećih obrazovnih resursa i stvarnih potreba omladinskih organizacija i mladih.

Organizacije navode da su mnogi dostupni materijali previše teorijski i nisu dovoljno prilagođeni lokalnim kontekstima. Često ih je teško primijeniti u praksi, posebno za organizacije s ograničenim resursima. Dodatno, postojeći materijali mogu biti nedovoljno zanimljivi i ne uspijevaju zadržati interes mladih učesnika. Postoji jasna potražnja za praktičnim, već pripremljenim alatima koji se mogu lako integrirati u programe. Organizacije izražavaju potrebu za strukturiranim kurikulumima, smjernicama korak po korak i materijalima koji se mogu prilagoditi različitim ciljnim grupama i kontekstima. Nadalje, postoji snažna preferencija prema interaktivnim i iskustvenim pristupima učenju. Tradicionalni formati zasnovani na predavanjima percipiraju se kao manje efikasni, dok se metode koje uključuju aktivno učešće, stvarnu primjenu i učenje kroz iskustvo smatraju učinkovitijim.

Inkluzija i pristupačnost

Inkluzija je identificirana kao horizontalni prioritet u svim oblastima rada. Organizacije naglašavaju važnost osiguravanja da programi budu pristupačni raznovrsnom spektru mladih, posebno onima koji se suočavaju s preprekama za učešće. Istaknute ciljne grupe uključuju mlade iz ruralnih područja, mlade s manje mogućnosti te marginalizirane ili ranjive populacije. Organizacije prepoznaju važnost doseganja ovih grupa, ali se suočavaju s nekoliko izazova u tom procesu.

Ključne prepreke uključuju nedostatak prilagođenih materijala dizajniranih za različite potrebe, ograničene kapacitete za terenski rad i nedovoljno finansiranje za podršku inkluzivnim programima. Ovi izazovi otežavaju osiguravanje jednakog pristupa i učešća za sve mlade. Kao rezultat toga, postoji potreba za metodologijama i resursa koji se eksplicitno bave inkluzijom i pružaju podršku organizacijama u efikasnijem uključivanju različitih grupa.

Preferirane vrste podrške i jačanja kapaciteta

Omladinske organizacije izražavaju snažnu potrebu za dodatnom podrškom kako bi ojačale svoje kapacitete i unaprijedile kvalitet svog rada. Ova podrška se traži u nekoliko oblika, uključujući mogućnosti obuke za osoblje i volontere, pristup savremenim obrazovnim alatima i metodologijama, kao i prilike za umrežavanje i razmjenu znanja. Mentorstvo i praktične smjernice također su visoko cijenjeni, posebno u oblastima razvoja programa, inovacija i organizacijskog rasta. Organizacije navode da najviše koriste podršku koja je direktno primjenjiva u njihovom svakodnevnom radu. Kada je riječ o formatu, postoji jasna preferencija prema pristupima koji su praktični, fleksibilni i prilagodljivi specifičnim kontekstima. Podrška bi trebala biti usklađena sa stvarnim potrebama na terenu i osmišljena na način koji organizacijama omogućava da odmah primijene nova znanja i vještine. Ovo odražava širi pomak od isključivo teorijskog učenja prema pristupima jačanja kapaciteta koji su više orijentirani na praksu i osjetljivi na kontekst.

2.1.4. Kratak sažetak ključnih nalaza iz fokus grupa – mladi

Dvije fokus grupne diskusije provedene s mladima u Tuzli pružaju detaljan uvid u njihova iskustva, ponašanja i potrebe u vezi s digitalnim alatima, procesima učenja i poduzetništvom. Nalazi ističu dosljedne obrasce među učesnicima, posebno u vezi s intenzivnom upotrebom digitalnih tehnologija, jasnim preferencijama za interaktivno učenje i prisustvom višestrukih prepreka koje ograničavaju poduzetnički angažman.

Korištenje digitalnih alata i prakse učenja

Učesnici navode čestu i svakodnevnu upotrebu digitalnih alata, pri čemu platforme poput Googlea, YouTubea i alata umjetne inteligencije kao što je ChatGPT imaju centralnu ulogu u njihovim svakodnevним rutinama. Ovi alati se prvenstveno koriste za podršku zadacima formalnog obrazovanja, uključujući pripremu prezentacija, razumijevanje složenih tema i izvršavanje zadataka. Ključna prednost digitalnih alata koju učesnici ističu je brzina i dostupnost informacija. Naglašavaju da im takvi alati omogućavaju da brzo pristupe pojednostavljenim objašnjenjima i bolje razumiju složene koncepte. Alati umjetne inteligencije su posebno cijenjeni zbog pružanja sažetih odgovora, pojašnjavanja teške terminologije i podrške akademskom radu. Istovremeno, učesnici pokazuju visok nivo oslanjanja na ove alate. Mnogi navode da koriste umjetnu inteligenciju za direktne odgovore, pomoć pri pisanju, pa čak i za svakodnevno donošenje odluka. Iako se ovo oslanjanje smatra praktičnim zbog vremenskih ograničenja i akademskih zahtjeva, neki učesnici priznaju potencijalne nedostatke, uključujući smanjeno samostalno razmišljanje i prekomjernu zavisnost od tehnologije. Društvene mreže se uglavnom koriste za komunikaciju i zabavu, a ne za učenje. Neki učesnici izražavaju skepticizam u pogledu njihove obrazovne vrijednosti, navodeći da se one ne percipiraju široko kao efikasni alati za razvoj vještina.

Preferencije za formate učenja

Učesnici dosljedno izražavaju snažnu sklonost prema interaktivnim, angažirajućim i praktičnim metodama učenja. Tradicionalni pristupi zasnovani na predavanjima percipiraju se kao neefikasni i demotivirajući, dok se participativni formati smatraju stimulativnijim i smislenijim.

Mladi navode da najefikasnije uče kada aktivnosti uključuju grupni rad, saradnju i otvorenu diskusiju. Vizuelni i digitalni sadržaji, poput prezentacija i videozapisa, također se smatraju veoma korisnim, jer pomažu u održavanju pažnje i unapređuju razumijevanje. Praktična primjena znanja je ključni faktor efikasnog učenja. Učesnici cijene prilike za rješavanje stvarnih životnih problema, rad na projektima i primjenu teorijskih koncepata u konkretnim situacijama. Kreativne i alternativne metode, uključujući pripovijedanje, muziku i neformalne tehnike, također se cijene, posebno kada povećavaju angažman i motivaciju. Idealan format učenja, prema riječima učesnika, uključivao bi kratke do srednje duge sesije, obično u trajanju između 60 i 90 minuta, organizirane kao radionice. Ove sesije bi trebale kombinovati individualni i grupni rad, uključivati praktične aktivnosti i omogućiti interakciju između učesnika i fasilitatora. Kombinirani pristupi učenju smatraju se korisnim, iako postoji jasna preferencija prema interakciji licem u lice zbog bolje komunikacije i angažmana.

Razumijevanje poduzetništva

Učesnici pokazuju osnovno razumijevanje poduzetništva, uglavnom ga opisujući kao proces pretvaranja ideja u djelovanje, pokretanja biznisa ili razvoja nezavisnih inicijativa. Poduzetništvo se također povezuje s kreativnošću, inovacijama, nezavisnošću i spremnošću na preuzimanje rizika. Većina učesnika doživljava poduzetništvo kao realističnu i dostiznu opciju za mlade. Izražavaju povjerenje u sposobnost mladih da generišu ideje, prate trendove i razvijaju inicijative koje odgovaraju savremenim potrebama. Neki učesnici također ističu širu vrijednost poduzetništva, posmatrajući ga kao sredstvo ličnog razvoja, samoizražavanja i doprinosa zajednici, a ne isključivo kao izvor prihoda.

Prepreke za poduzetnički angažman

Uprkos pozitivnim stavovima, učesnici identifikuju više prepreka koje ograničavaju njihovu sposobnost da se uključe u poduzetničke aktivnosti. Finansijska ograničenja se dosljedno ističu kao primarna prepreka, pri čemu mnogi učesnici vjeruju da je početni kapital neophodan za pokretanje bilo kojeg projekta ili biznisa. Strah od neuspjeha je još jedna značajna prepreka, često povezana s finansijskim rizicima i neizvjesnošću ishoda. Učesnici također navode nedostatak podrške porodice, institucija i društva, što smanjuje njihovu motivaciju i spremnost da preuzmu inicijativu. Nisko samopouzdanje i strah od osuđivanja dodatno ograničavaju učešće. Učesnici izražavaju zabrinutost o tome kako će druge osobe percipirati njihove ideje, što ih obeshrabruje da se upuste u poduzetničke aktivnosti. Pored toga, ograničeno znanje o dostupnim prilikama i mehanizmima podrške doprinosi neaktivnosti. Mnogi učesnici nisu sigurni gdje da traže finansiranje, mentorstvo ili institucionalnu podršku. Administrativna složenost se također percipira kao prepreka, pri čemu se procesi vezani za pokretanje biznisa ili apliciranje za podršku opisuju kao nejasni i teški za snalaženje. Čak i kada strukture podrške postoje, često se doživljavaju kao nedostupne ili nedovoljne.

Potrebe za podrškom i očekivanja

Učesnici naglašavaju važnost sveobuhvatnih sistema podrške koji kombinuju više oblika pomoći. Finansijska podrška se identifikuje kao posebno važna u početnim fazama razvoja projekta ili biznisa. Mentorstvo je također visoko cijenjeno, posebno savjetovanje od osoba s praktičnim iskustvom koje mogu pružiti savjete, ohrabrenje i usmjerenje. Učesnici ističu potrebu za smjernicama korak po korak, posebno u razumijevanju administrativnih procedura, razvoja biznisa i implementacije projekata. Pristup alatima, resursima i prilikama je još jedan važan faktor. Učesnici izražavaju potrebu za dostupnim i pristupačnim digitalnim alatima, kao i jasnim informacijama o dostupnim programima i mehanizmima podrške.

Povjerenje igra ključnu ulogu u sistemima podrške. Mladi ljudi se uglavnom oslanjaju na članove porodice i bliske društvene mreže, ali također pokazuju interes za učenje od uspješnih poduzetnika i uzora koji ih mogu inspirirati i usmjeravati.

Motivacija i oblasti interesa

Učesnici izražavaju optimizam u pogledu svoje sposobnosti da se uključe u buduće inicijative, posebno ukoliko im se pruži odgovarajuća podrška. Pokazuju interes za razvoj ideja koje se odnose na socijalnu podršku, usluge u zajednici i mala preduzeća, što ukazuje na rastuću svijest o socijalnom poduzetništvu. Također postoji percepcija da bi strukturirane inicijative, poput onih planiranih u okviru projekta CYBER Change, mogle povećati samopouzdanje, unaprijediti pristup prilikama za učenje i smanjiti prepreke za učešće. Učesnici naglašavaju važnost stvaranja uslova koji omogućavaju mladima da aktivno doprinose svojim zajednicama i razvijaju vlastite inicijative.

Sveukupno, nalazi prikazuju grupu mladih koji su snažno uključeni u upotrebu digitalnih alata i otvoreni prema poduzetništvu, ali kojima su potrebni strukturirana podrška, praktične prilike za učenje i dostupni sistemi kako bi svoje ideje pretvorili u djelovanje.

2.1.5. Kratak sažetak ključnih nalaza iz fokus grupa – mladi i pro-omladinske organizacije

Fokus grupna diskusija s predstavnicima omladinskih i pro-omladinskih organizacija u Bosni i Hercegovini pruža dubinske kvalitativne uvide u realnosti omladinskog rada, posebno u vezi s razvojem digitalnih i poduzetničkih kompetencija među mladima. Diskusija ističe kako postojeće dobre prakse, tako i niz strukturnih, ponašajnih i društvenih izazova koji utiču na učešće i angažman mladih. Učesnici se oslanjaju na svoje direktno iskustvo rada s raznolikim grupama mladih, uključujući i one s manje mogućnosti. Njihove perspektive odražavaju složenost okruženja u kojem omladinske organizacije djeluju, kao i višestruke faktore koji oblikuju motivaciju mladih, razvoj vještina i učešće u životu zajednice.

Upotreba digitalnih alata i postojeće prakse

Omladinske organizacije navode redovnu upotrebu digitalnih alata u svom radu, iako se ti alati prvenstveno koriste kao pomoćni instrumenti, a ne kao centralni elementi učenja. Najčešće korišteni alati uključuju osnovni uredski softver, virtuelne komunikacijske platforme i društvene mreže. Digitalni alati se najčešće primjenjuju u organizacijske i logističke svrhe, poput koordinacije aktivnosti, komunikacije s učesnicima, upravljanja projektnim budžetima i promocije inicijativa. Platforme društvenih mreža su posebno važne za doseganje ciljnih grupa i vidljivost, pomažući organizacijama da se povežu s mladima i dijele informacije o prilikama. Učesnici naglašavaju da, iako su digitalni alati korisni, njihova efikasnost zavisi od toga kako su integrirani u smislene aktivnosti. Uspješne prakse su one koje kombinuju digitalne alate s praktičnim primjenama u stvarnom životu. To uključuje aktivnosti poput razvoja projekata, djelovanja u zajednici i inkluzivnih inicijativa koje uključuju mlade u iskustveno učenje kroz praktičan rad. Pristupi zasnovani na vršnjačkom učenju i interaktivni formati također su prepoznati kao efikasni, posebno kada omogućavaju mladima da uče jedni od drugih i aktivno učestvuju u oblikovanju aktivnosti. Sveukupno, nalazi ukazuju da digitalni alati sami po sebi nisu dovoljni za poticanje angažmana, te da su relevantnost i praktična vrijednost ključni faktori uspješnog omladinskog rada.

Izazovi u obuhvatu i uključivanju mladih

Jedna od najizraženijih tema koja se pojavljuje tokom diskusije jeste poteškoća u dosezanju i održavanju angažmana određenih grupa mladih. Učesnici identifikuju nekoliko kategorija mladih koje je posebno izazovno uključiti. Mladi u dobi od 16 do 18 godina često se opisuju kao teški za uključivanje zbog promjenjivih interesa, razvojnih faktora i ograničene dugoročne posvećenosti. Mladi iz ruralnih područja suočavaju se s dodatnim preprekama, uključujući ograničen pristup resursima i niže nivoe digitalnih vještina. Slično tome, mladi iz socio-ekonomski ugroženih sredina susreću se sa strukturnim preprekama koje ograničavaju njihovo učešće. Učesnici također navode da neki mladi imaju ograničena prethodna iskustva s digitalnim alatima ili obrazovnim prilikama, što dodatno utiče na njihov angažman. U pojedinim slučajevima, smatra se da su mladi muškarci manje zainteresirani za digitalne aktivnosti učenja u poređenju s mladim ženama, iako to varira u zavisnosti od konteksta. Širi izazov odnosi se na opadajući interes za tradicionalne oblike omladinskog rada. Mnogi mladi percipiraju postojeće programe kao ponavljajuće ili nedovoljno zanimljive. Ovo zahtijeva od organizacija da kontinuirano prilagođavaju svoje pristupe i razvijaju inovativne formate koji su usklađeni s interesima i realnostima mladih. Dodatna prepreka je prisustvo društveno osjetljivih ili „tabu“ tema, kao što su siromaštvo, socijalna isključenost ili nedostatak obrazovanja. Ova pitanja se rijetko otvoreno razmatraju, što ograničava sposobnost organizacija da dosegnu i podrže mlade koji su njima pogođeni. Strah od osuđivanja i društvena stigma dodatno obeshrabruju učešće, posebno među mladima s manje mogućnosti.

Digitalne i poduzetničke praznine u vještinama

Fokus grupa ističe značajne nedostatke kako u digitalnim, tako i u poduzetničkim kompetencijama među mladima.

Digitalne vještine

Uprkos čestoj upotrebi pametnih telefona i društvenih mreža, mnogim mladim ljudima nedostaju osnovne digitalne vještine potrebne za obrazovanje i zapošljavanje. Učesnici ukazuju na praznine u osnovnoj digitalnoj pismenosti, uključujući korištenje uobičajenih uredskih alata kao što su Word i Excel. Pored toga, mladi često nemaju praktične ICT vještine i ne razumiju u potpunosti kako koristiti digitalne alate na produktivan ili profesionalan način. To stvara situaciju u kojoj mladi mogu izgledati digitalno aktivni, ali nisu adekvatno pripremljeni za zahtjeve tržišta rada. Učesnici ovo opisuju kao oblik funkcionalne digitalne nepismenosti, gdje upotreba ne rezultira kompetencijom.

Poduzetničke vještine

U oblasti poduzetništva, učesnici identifikuju više područja u kojima mladima nedostaju znanje i iskustvo. To uključuje ograničenu sposobnost prepoznavanja potreba zajednice, nedovoljno razumijevanje kako razviti i napisati projektne prijedloge, kao i slabu svijest o institucionalnim strukturama i dostupnim mehanizmima podrške. Finansijska pismenost je također prepoznata kao ključna praznina, zajedno s ograničenim iskustvom u planiranju i implementaciji projekata. Ovi izazovi su često izraženiji među mladima s manje mogućnosti, koji također mogu iskusiti niži nivo samopouzdanja i jači osjećaj isključenosti. Sveukupno, nalazi ukazuju na to da je mladima potrebna strukturirana podrška kako bi razvili i tehničke i konceptualne aspekte poduzetništva.

Prepreke za omladinske inicijative i učešće

Učesnici naglašavaju da prepreke za angažman mladih nisu samo strukturne, već i ponašajne i kulturne. Tema koja se često ponavlja jeste percipirana pasivnost među mladima, opisana kao sklonost da čekaju prilike umjesto da ih aktivno traže. Strah od izlaska iz zone komfora identifikuje se kao još jedna značajna prepreka, koja ograničava eksperimentisanje i inicijativu. Ovo je često praćeno niskim nivoom motivacije i poteškoćama u održavanju dugoročne posvećenosti aktivnostima ili projektima. Učesnici također ističu nedostatak svijesti o dostupnim prilikama. Uprkos postojanju različitih programa i mehanizama podrške, mnogi mladi nisu informisani o njima ili ne znaju kako im pristupiti. Administrativna složenost je još jedan faktor odvratanja. Procedure vezane za apliciranje za sredstva ili implementaciju projekata često se percipiraju kao previše komplikovane, što obeshrabruje mlade da se uključe u poduzetničke aktivnosti. Pored toga, negativni društveni uticaji također igraju ulogu. Neki mladi dobijaju obeshrabrujuće poruke od svojih porodica ili zajednica, što smanjuje njihovu spremnost da preuzmu inicijativu ili iskoriste nove prilike.

Organizacijski izazovi u podršci mladima

Omladinske organizacije se same suočavaju s brojnim izazovima u nastojanjima da pruže podršku mladima. Jedna od glavnih poteškoća jeste mobilizacija učešća, čak i kada su prilike dostupne. Učesnici navode slabu posvećenost i nekonzistentan angažman u aktivnostima, uprkos početnim iskazima interesa. Ograničeni resursi dodatno ograničavaju njihovu sposobnost da pruže kontinuiranu podršku, posebno kada je riječ o mentorstvu i praćenju. Organizacije često nemaju kapacitete za održavanje dugoročnog angažmana s učesnicima ili za pružanje individualiziranih smjernica. Obrada osjetljivih ili tabu tema unutar zajednica također predstavlja izazov, jer organizacije moraju navigirati društvenim normama i otporom. Dodatno, šire društveno okruženje nije uvijek podržavajuće prema omladinskom aktivizmu i u nekim slučajevima ga čak aktivno obeshrabruje. Ovi faktori stvaraju složeno operativno okruženje u kojem organizacije moraju balansirati ograničene resurse s visokim očekivanjima i raznolikim potrebama.

Potrebe za podrškom i pristupi razvoju mladih

Učesnici ističu važnost sveobuhvatnih i kontinuiranih sistema podrške za mlade. Mentorstvo se identifikira kao najkritičniji oblik podrške, jer pruža smjernice, ohrabrenje i kontinuitet tokom procesa razvoja i implementacije ideja. Praktična, iskustvena obuka se također naglašava, posebno u oblastima poput pisanja projekata, budžetiranja i komunikacije. Učesnici naglašavaju potrebu za pristupima učenju koji su direktno povezani sa stvarnim životnim primjenama i koji mladima omogućavaju da aktivno vježbaju nove vještine. Pristup jasnim i dostupnim informacijama o prilikama, finansiranju i mehanizmima podrške predstavlja još jednu ključnu potrebu. Rano uključivanje se također smatra važnim, pri čemu učesnici sugerišu da se vještine i proaktivnost trebaju razvijati od ranog uzrasta, počevši od osnovnog obrazovanja. Stvaranje sigurnih i inkluzivnih prostora je od suštinskog značaja, posebno za mlade s manje mogućnosti. Takva okruženja omogućavaju učešće bez straha od osuđivanja i podržavaju razvoj samopouzdanja i socijalne uključenosti.

Percepcije učešća mladih i budućeg razvoja

Učesnici izražavaju zabrinutost zbog općeg nivoa pasivnosti mladih, koju opisuju kao širi društveni trend. Mnogi mladi ostaju unutar ograničenih društvenih i geografskih konteksta, s ograničenom izloženošću prilikama izvan svog neposrednog okruženja. Istovremeno, postoji prepoznavanje da ciljane i dobro

osmišljene intervencije imaju potencijal da odgovore na ove izazove. Učesnici vjeruju da odgovarajuća podrška može povećati svijest, ojačati vještine i podstaknuti aktivnije učešće mladih. Također postoji očekivanje da takve intervencije mogu doprinijeti većoj inkluziji marginaliziranih grupa i potaknuti snažniji angažman u razvoju zajednice. Međutim, učesnici naglašavaju da postizanje održivog uticaja zahtijeva ne samo razvoj vještina, već i promjene u društvenim stavovima, kulturnim normama i sistemima podrške koji utiču na ponašanje mladih.

2.1.6. Kratak sažetak zaključaka iz intervjua s posebnim ciljnim grupama

Intervjui provedeni s mladima s manje mogućnosti u Bosni i Hercegovini pružaju uvid u njihovu svakodnevnu stvarnost, izazove i aspiracije u vezi s digitalnim vještinama, poduzetništvom i učešćem. Učesnici predstavljaju osobe koje se suočavaju s višestrukim i preklapajućim ranjivostima, uključujući život u ruralnim područjima, finansijske poteškoće, zdravstvene izazove i prepreke u obrazovanju. Ovi uslovi značajno utiču na njihov pristup prilikama i njihovu sposobnost da se uključe u lični i profesionalni razvoj.

Iako učesnici navode redovan pristup internetu i digitalnim uređajima, njihova iskustva otkrivaju jaz između pristupa i smislenog korištenja. Pokazuju umjeren nivo samopouzdanja u osnovnim digitalnim vještinama, kao što su pretraživanje informacija, korištenje uobičajenih alata poput Worda i Excela i učešće u virtuelnom učenju. Međutim, njihovo samopouzdanje opada kada je riječ o naprednijim ili funkcionalnim digitalnim kompetencijama. Ključne praznine uključuju ograničenu sposobnost izvršavanja složenih digitalnih zadataka, korištenja digitalnih alata za saradnju ili upravljanje projektima i razumijevanja virtuelne sigurnosti. Dodatno, učesnici se osjećaju nespremima da prenesu svoje znanje drugima, što ukazuje na ograničenu dubinu razumijevanja.

Alati umjetne inteligencije se aktivno koriste među učesnicima, uglavnom za podršku učenju, generisanje ideja i pomoć u pisanju i rješavanju problema. Ovi alati se percipiraju kao veoma korisni, posebno za pojednostavljivanje složenih informacija i podršku osobama s manje mogućnosti. Međutim, učesnicima nedostaje svijest o tome kako strateški koristiti digitalne alate za dugoročni lični ili profesionalni razvoj, uključujući kreiranje digitalnih rješenja ili uključivanje u digitalne inicijative zasnovane u zajednici.

Poduzetničke kompetencije među učesnicima su uglavnom na niskom do umjerenom nivou. Navode poteškoće u prepoznavanju problema u zajednici, razvoju projektnih ideja i razumijevanju kako započeti ili voditi biznis. Znanje o formalnim procesima, poput pravne registracije, oporezivanja i pristupa finansiranju, posebno je ograničeno. Svijest o socijalnom poduzetništvu je također vrlo niska, pri čemu su učesnici ili neupoznati s pojmom ili nemaju jasno razumijevanje njegovog značenja i potencijala.

Niz prepreka utiče na sposobnost učesnika da pokreću projekte ili se uključe u poduzetničke aktivnosti.

Finansijska ograničenja se percipiraju kao primarna prepreka, pri čemu učesnici vjeruju da je početni kapital neophodan prije preduzimanja bilo kakvih koraka. Nedostatak mentorstva i smjernica dodatno ograničava njihovu sposobnost napredovanja, jer nemaju pristup sistemima podrške koji bi im pomogli da se snađu u procesima i izgrade samopouzdanje. Praznine u vještinama u oblastima poput poslovnog planiranja, finansijske pismenosti i digitalnog marketinga doprinose nesigurnosti i oklijevanju.

Administrativna složenost je još jedna važna prepreka, pri čemu se procedure percipiraju kao teške za razumijevanje i upravljanje. Ovo je dodatno otežano niskim samopouzdanjem i motivacijom, jer učesnici

izražavaju sumnju u vlastite sposobnosti i nisku vjerovatnoću da će pokrenuti inicijative čak i kada su prilike dostupne. Ograničena izloženost informacijama o programima, finansiranju i mehanizmima podrške dodatno učvršćuje ovu pasivnost i smanjuje angažman.

Kada je riječ o učenju, učesnici jasno preferiraju strukturirane i praktične pristupe. Cijene smjernice korak po korak, primjere iz stvarnog života, mentorstvo i prilike za praktičnu primjenu znanja. Učenje kroz pokušaje i greške također se smatra korisnim. Kombinovani formati učenja, koji spajaju digitalno i neposredne elemente, preferiraju se posebno za složenije teme. Značajno je da učesnici navode da ranije nisu učestvovali u programima obuke vezanim za digitalne ili poduzetničke vještine, što ukazuje na ograničen pristup prilikama za jačanje kapaciteta.

Uprkos ovim izazovima, učesnici izražavaju interes za oblasti poput kreiranja sadržaja, virtuelne sigurnosti, upravljanja projektima i unapređenja digitalnih vještina za zapošljavanje. Također pokazuju svijest o potrebama zajednice, identifikujući pitanja poput unapređenja pristupa internetu za učenike i podrške osobama s invaliditetom. Međutim, njihova sposobnost da ovu svijest pretvore u konkretne akcije i dalje je ograničena zbog prepreka s kojima se suočavaju.

Sveukupno, nalazi prikazuju situaciju u kojoj su mladi s manje mogućnosti digitalno povezani i zainteresirani za učenje, ali im nedostaju vještine, samopouzdanje i sistemi podrške potrebni za puno učešće u obrazovnim, poduzetničkim i društvenim aktivnostima.

2.1.7. Zaključci i preporuke za Bosnu i Hercegovinu

Istraživanje – mladi

Zaključci

Nalazi ukazuju na to da su mladi u Bosni i Hercegovini snažno povezani i da redovno koriste digitalne alate u svakodnevnom životu, posebno za komunikaciju, učenje i pristup informacijama. Osnovne digitalne kompetencije su relativno dobro razvijene, naročito u oblastima pretraživanja informacija, korištenja standardnog softvera i učešća u virtuelnom učenju. Međutim, i dalje postoje značajne praznine u naprednim i za posao relevantnim digitalnim vještinama, uključujući analizu podataka, digitalno upravljanje projektima i virtuelna sigurnost.

Rasprostranjena upotreba alata umjetne inteligencije odražava otvorenost prema inovacijama, ali istovremeno otkriva ograničeno razumijevanje kako ove alate strateški primijeniti za dugoročni obrazovni ili profesionalni razvoj. Digitalna spremnost među mladima je neujednačena, pri čemu se pojedinci nalaze na različitim nivoima kompetencija.

Poduzetničke vještine su generalno nedovoljno razvijene, posebno u praktičnim oblastima kao što su finansijsko planiranje, razvoj biznisa i razumijevanje administrativnih procedura. Iako mladi pokazuju interes za poduzetništvo i angažman u zajednici, to se rijetko pretvara u konkretno djelovanje. Strukturne i psihološke prepreke — uključujući nedostatak finansijskih resursa, strah od neuspjeha, ograničeno mentorstvo i nisko samopouzdanje — značajno utiču na njihovu spremnost da pokreću projekte.

Istovremeno, mladi pokazuju svijest o izazovima u zajednici i jasno izražavaju sklonost prema praktičnim, interaktivnim i iskustvenim pristupima učenju.

Preporuke

- Razviti strukturirane programe obuke koji kombinuju **osnovne i napredne digitalne vještine**, s fokusom na zapošljivost i praktičnu primjenu.
- Integrisati **obrazovanje iz oblasti poduzetništva s učenjem kroz praksu**, uključujući razvoj projekata, finansijsku pismenost i izloženost stvarnim administrativnim procesima.
- Uspostaviti **mehanizme mentorstva i koučinga** kako bi se mladima pružila podrška u pretvaranju ideja u konkretne inicijative.
- Dizajnirati programe učenja koji su interaktivni, **iskustveni i usmjereni na mlade**, uz davanje prioriteta formatima licem u lice i kombiniranim formatima.
- Unaprijediti pristup **informacijama o prilikama, finansiranju i mehanizmima podrške** kroz ciljano informisanje i komunikaciju.
- Uključiti **komponente koje jačaju samopouzdanje i motivaciju**, baveći se strahom od neuspjeha i niskim nivoom samoučinkovitosti.

Istraživanje – omladinske i pro-omladinske organizacije

Zaključci

Omladinske organizacije i pro-omladinske organizacije u Bosni i Hercegovini djeluju u kontekstu ograničenih finansijskih i ljudskih resursa, što ograničava njihovu sposobnost da strateški planiraju, inoviraju i proširuju svoje usluge. Finansijska nestabilnost se identifikuje kao najznačajnija prepreka koja direktno utiče na razvoj programa, zadržavanje osoblja i dugoročnu održivost.

Organizacije pokazuju snažnu svijest o promjenjivim potrebama mladih, posebno u vezi s digitalnim vještinama, poduzetništvom i razvojem mekih vještina. Međutim, postoji jasna neusklađenost između dostupnih obrazovnih resursa i praktičnih potreba. Postojeći materijali su često previše teorijski, nedovoljno prilagođeni lokalnim kontekstima i teški za primjenu.

Inkluzija je prepoznata kao prioritet, ali se organizacije suočavaju s izazovima u doseganju marginaliziranih grupa zbog ograničenih kapaciteta za terenski rad, nedostatka prilagođenih alata i nedovoljnog finansiranja. Istovremeno, omladinski radnici trebaju dodatnu podršku kako bi ojačali vlastite kapacitete i unaprijedili kvalitet programa.

Preporuke

- Osigurati **održivu finansijsku i institucionalnu podršku** kako bi se omogućio dugoročni organizacijski razvoj i planiranje.
- Razviti i distribuirati **praktične, već pripremljene obrazovne alate i kurikulume**, prilagodljive različitim kontekstima i ciljnim grupama.
- Ojačati programe **jačanja kapaciteta za omladinske radnike**, s fokusom na digitalne alate, inovativne metodologije i dizajn programa.
- Promovisati **interaktivne i iskustvene pristupe učenju**, zamjenjujući pretežno teorijske formate.
- Podržati organizacije u razvoju **inkluzivnih programa**, s prilagođenim pristupima za mlade s manje mogućnosti.
- Olakšati **platforme za umrežavanje i razmjenu znanja** među organizacijama radi razmjene dobrih praksi i resursa.

Fokus grupe – mladi

Zaključci

Nalazi fokus grupa potvrđuju da su mladi visoko angažirani u korištenju digitalnih alata, posebno u obrazovne svrhe. Imaju koristi od dostupnosti i brzine digitalnih informacija, naročito kroz upotrebu alata umjetne inteligencije. Međutim, ovakvo oslanjanje također izaziva zabrinutost u vezi s prekomjernom zavisnošću i smanjenim kritičkim razmišljanjem.

Učesnici izražavaju snažnu sklonost prema interaktivnim, participativnim i praktičnim metodama učenja. Tradicionalni pristupi zasnovani na predavanjima percipiraju se kao neefikasni, dok iskustveno učenje, saradnja i primjena u stvarnom životu značajno povećavaju angažman i motivaciju. Iako se poduzetništvo uglavnom doživljava kao dostižno i privlačno, brojne prepreke ograničavaju sposobnost mladih da djeluju. Finansijska ograničenja, strah od neuspjeha, nedostatak podrške i ograničena svijest o dostupnim prilikama spadaju među najznačajnije prepreke. Dodatno, nisko samopouzdanje i strah od osuđivanja

dodatno obeshrabruju inicijativu. Mladi izražavaju jasnu potrebu za strukturiranim sistemima podrške, uključujući mentorstvo, praktičnu obuku i pristup resursima.

Preporuke

- Dizajnirati programe koji daju prioritet **učanju kroz praktičan rad, projekte** i stvarnu primjenu znanja.
- Integrirati **praktičnu obuku iz poduzetništva**, uključujući simulacije, razvoj projekata i aktivnosti rješavanja problema.
- Uspostaviti **mentorski sistem** koji povezuje mlade s iskusnim profesionalcima i uzorima.
- Uvesti **mehanizme finansijske podrške**, poput malih grantova ili početnog finansiranja, kako bi se podstakla inicijativa.
- Baviti se **psihološkim preprekama** kroz aktivnosti koje jačaju samopouzdanje, otpornost i motivaciju.
- Promovisati **kritičku i uravnoteženu upotrebu digitalnih alata**, uključujući svijest o ograničenjima umjetne inteligencije.

Fokus grupe – mladi i pro-omladinske organizacije

Zaključci

Omladinske organizacije navode značajne izazove u uključivanju mladih, posebno onih iz ranjivih sredina. Prepreke za učešće su i strukturne i ponašajne, uključujući ograničen pristup resursima, nisku motivaciju i sklonost pasivnosti. Postoji jasan jaz između česte upotrebe digitalnih tehnologija među mladima i njihovih stvarnih kompetencija, posebno u vezi sa zapošljivošću i poduzetništvom. Organizacije se također suočavaju s poteškoćama u održavanju dugoročnog angažmana, pružanju kontinuiranog mentorstva i radu na osjetljivim društvenim pitanjima.

Istovremeno, organizacije prepoznaju važnost praktičnih, inkluzivnih i mentorski orijentiranih pristupa. Ističu potrebu za ranim uključivanjem mladih i dugoročnim sistemima podrške kako bi se potaknula proaktivnost i učešće.

Preporuke

- Razviti **holističke sisteme podrške** koji kombinuju obuku, mentorstvo i dugoročno praćenje.
- Ojačati **strategije terenskog rada** kako bi se uključile teže dostupne grupe, uključujući mlade iz ruralnih područja i mlade s manje mogućnosti.
- Uvesti **rane intervencije** u formalnom i neformalnom obrazovanju radi izgradnje vještina i proaktivnosti od ranog uzrasta.
- Pojednostaviti i unaprijediti **pristup informacijama, finansiranju i administrativnim procedurama**.
- Podržati organizacije u stvaranju **sigurnih i inkluzivnih prostora** za učešće mladih i dijalog.
- Ulagati u **dugoročne modele mentorstva i koučinga**, osiguravajući održiv angažman izvan kratkoročnih projektnih ciklusa.

2.2. NACIONALNI IZVJEŠTAJ O PROCJENI POTREBA– KOSOVO*

Nacionalni izvještaj o procjeni potreba za Kosovo* predstavlja ključne nalaze koji se odnose na razvoj digitalnih i poduzetničkih kompetencija kod mladih, kao i specifične kontekstualne izazove koji utiču na njihovo učešće i angažman.

2.2.1. Kratak sažetak metodologije istraživanja

Aktivnost procjene potreba i istraživački protokol razvijeni su u okviru projekta, a pripadajući obrazac distribuiran je CYBER Change konzorciju za implementaciju. Obrazac je obuhvatio sve aspekte metodologije, uključujući anketu, sastav ciljnih grupa, vremenski okvir i očekivani obim rezultata.

Metodologija analize provedena je kroz nekoliko faza:

- (1) Digitalna anketa sa odvojenim formatima za dvije ciljne grupe (mladi i organizacije civilnog društva - OCD);
- (2) Individualno ispitivanje putem strukturiranih intervjua;
- (3) Provođenje fokus grupa za dvije ciljne grupe (mladi i OCD);
- (4) Obrada podataka i informacija iz fokus grupa – izrada nacrtu izvještaja o procjeni potreba.

Metodologija, uključujući tip i obim istraživanja, provedena je u periodu od februara do aprila 2026. godine.

Projekat je identificirao dvije ključne ciljne grupe za prikupljanje podataka putem digitalne ankete i fokus grupa:

1. Organizacije civilnog društva
2. Mladi (adolescenti i mladi)

Proces prikupljanja podataka započeo je digitalnom anketom, nakon čega su uslijedile fokus grupe, uz dodatno desk istraživanje i analizu podataka iz eksternih izvora, s ciljem smanjenja pristrasnosti i ekstremnih vrijednosti, te osiguravanja vjerodostojnih zaključaka.

Procjena potreba provedena je korištenjem definisanog istraživačkog protokola, uz podršku kvalitativnih i kvantitativnih podataka prikupljenih putem digitalne ankete. Istraživanje je obuhvatilo više naučnih metoda: analizu, sintezu, komparaciju, statističku analizu, historijski pregled i dedukciju. Kvantitativni odgovori analizirani su primjenom osnovnih statističkih metoda, dok su kvalitativni odgovori analizirani radi identifikacije tematskih obrazaca i uvida. Svi nalazi dodatno su provjereni kroz sesije fokus grupa.

Korišteni alati uključivali su ankete prilagođene svakoj ciljnoj grupi. Nalazi su sintetizirani u kontekstualno specifične uvide kako bi usmjerili planiranje zagovaranja i razvoj kapaciteta.

Sesije fokus grupa provedene su u skladu sa smjernicama aktivnosti, ali i dodatno proširene. Digitalna anketa pružila je početne uvide koji su zahtijevali dodatnu provjeru („stress testing“). Fokus grupe i individualni intervjui dali su ključne rezultate koji su bili presudni za konačno definisanje zaključaka ovog izvještaja.

Indikatori i zahtjevi u pogledu starosne i rodne zastupljenosti, kako u digitalnoj anketi tako i u fokus grupama, u potpunosti su ispunjeni. Također, učesnici su pokazali otvorenost i spremnost na saradnju, iskreno su govorili o problemima, uskim grlima i drugim ograničenjima, te doprinijeli kvalitetnim i konstruktivnim diskusijama tokom fokus grupa.

2.2.2. Kratak sažetak ključnih nalaza iz ankete za obje ciljne grupe

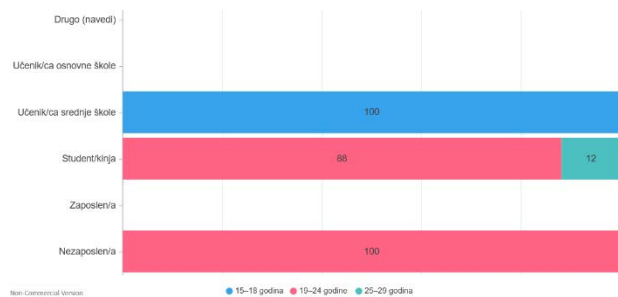
Digitalna anketa je razvijena u skladu s unaprijed definisanim protokolom za potrebe analize procjene potreba. Provedene su dvije odvojene ankete – jedna usmjerena na potrebe mladih, a druga na pregled potreba mladih iz perspektive organizacija civilnog društva (OCD). U nastavku su predstavljeni neki od nalaza ankete:

Kratak sažetak ključnih nalaza iz ankete za mlade

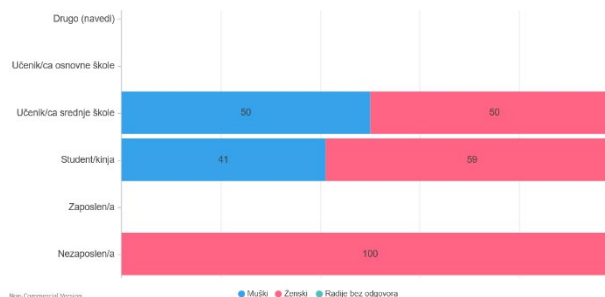
Profil učesnika

Ukupan broj ispitanika je 30. Njihova struktura je sljedeća: srednjoškolci 28%, studenti 63%, nezaposleni mladi 10%. Starosna struktura je: 15–18 godina 29%, 19–24 godine 61% i 25–29 godina 11%. Rodna zastupljenost iznosi 62% naspram 38% u korist žena.

Anketa pruža uvid u ključne aspekte individualnih potreba i motivacionih faktora, te daje dobar pregled generacijskih dilema u vezi s budućim perspektivama. Međutim, ograničenja ankete odnose se na specifične lokalne izazove, uključujući političke i sigurnosne nestabilnosti s kojima se ova ciljna grupa svakodnevno suočava. Ovi aspekti dodatno su razrađeni kroz sesije fokus grupa.

Pitanje 2 naspram pitanje 3. starost učesnika i status

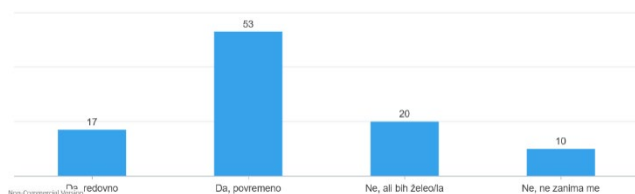

Pitanje 1 naspram pitanje 3. Spol i status

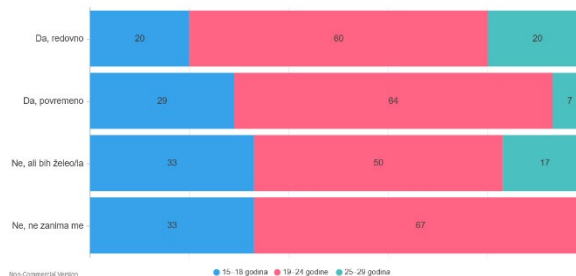
Mladi su pokazali slične tendencije kao i njihovi vršnjaci u regiji u korištenju novih tehnologija i iskorištavanju povezanosti i dosega koje pruža internet zajednica.

Angažman učesnika

Angažman učesnika je ključan lokacijski aspekt. Kosovo* se nalazi u stalnom političkom i sigurnosnom previranju i zaista je tržište ideja, a ravnodušnost prema angažmanu prisutna je kroz sve generacije. Sljedeći grafikoni pruža dokaz da su ideali i aktivizam u značajnoj mjeri skriveni u buci koju proizvodi obilje internetskog sadržaja. Aktivizam i učešće u zajednici za opće dobro podjednako su raspoređeni među grupama uzrasta od 15–18 i od 19–24 godine. Međutim, najstarija grupa je i dalje u višem segmentu spremnosti za učešće i udaljena od ravnodušnosti koju pokazuje mlađa generacija.

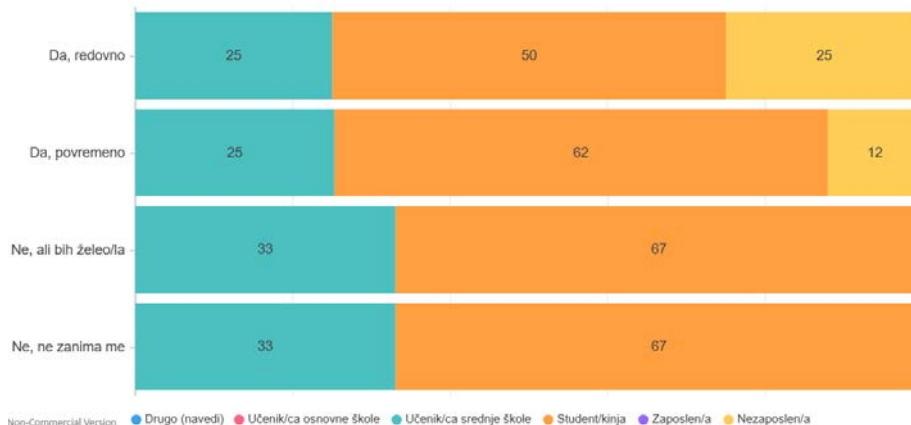

Q11. Upotreba digitalnih platformi u aktivizmu

Q2 vs Q11. Starost naspram aktivizma

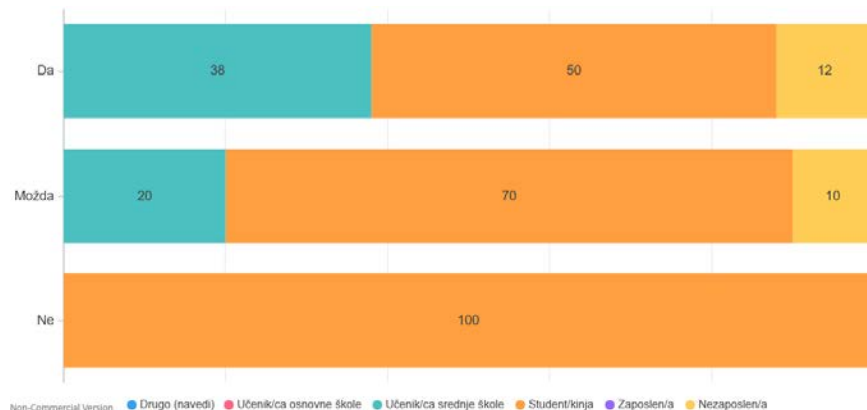
Unakrsno povezivanje podataka iz pitanja 2 (dob) i pitanja 11 (korištenje digitalnih platformi u svrhu podrške javnom dobru) pokazuje globalne dokaze rastućeg cinizma i ravnodušnosti u mlađoj populaciji, i moglo bi se tvrditi da je to prirodna posljedica ovisnosti o industriji internetske zabave. Čak i nezaposlenost (unakrsno povezani podaci ankete) pokazuje dokaze koji podržavaju ovu tvrdnju, što se može vidjeti na sljedećem grafikonu:

Pitanje 3 naspram pitanje 11. Status naspram aktivizma

Ovo otkriva određene dokaze koje akademska zajednica istražuje u oblasti humanističkih nauka, da tehnološka adolescencija ima različit utjecaj na generacije koje nisu čak ni previše udaljene po godinama. Ovo može predstavljati prepreku u razvoju programa, ali ako se pravilno koristi, ovaj element može biti iskorišten kao prednost u izgradnji otpornog sistema koji može stvoriti efikasnost. Ovdje je jedan primjer:

sljedeći grafikon prikazuje dokaze polariteta i prioriteta dobrih i statusnih grupa, otkrivajući ličnu ravnodušnost prema aktivizmu i zajedničkom učešću u prisustvu životnih poteškoća:

Pitanje 3 naspram pitanja 16: Status naspram volje za učestvovanjem u zajedničkim/ programima za poduzetništvo u zajednici

Digitalne vještine učesnika

Digitalna uzorci ankete su mladi iz marginalnih područja (ruralno stanovništvo malih naselja). Bez obzira na ograničenja koja sistemi većeg obima donose u pogledu pogodnosti digitalne infrastrukture, uzorak pokazuje snažnu želju i interes za korištenje naprednih alata u svim aktivnostima. Uprkos lokacijskim ograničenjima u dostupnosti najbolje moguće digitalne infrastrukture, učesnici pokazuju optimalne kapacitete u korištenju digitalnih usluga na računaru i pametnom telefonu (100%). Samoprocjena vještina učesnika i individualnih kapaciteta za pružanje podučavanja digitalnih vještina svojim vršnjacima pokazuje prosječnu ocjenu od 3,5, ali najzanimljiviji aspekt ove skale je da su žene mnogo samopouzdanije od muškaraca (prosjek žena 3,9 naspram muškaraca 3,0). Pristrasnost potvrđivanja može imati određeni utjecaj na ove podatke, ali ostaje činjenica da je digitalna kultura široko rasprostranjena i da je dio društvenih normi u aktivnostima mladih.

Aspekt sigurnosti u korištenju digitalnih alata i usluga pokazuje visoke nivoe u svakom segmentu, ali ono što je ponovo zanimljivo jeste da žene u prosjeku imaju veći osjećaj sigurnosti nego muškarci. Primjer: – sigurnost u pouzdane podatke i izvore, ukupni prosjek uzorka iznosi 3,7. Po istom pitanju prosjek kod muškaraca je 3,45, a kod žena 3,84.

Jasno je da je mlađa populacija duboko uključena u digitalni prostor i da je on ključni dio kulture mladih. Nivo angažmana u odgovornom korištenju interneta i procjeni vremena provedenog pred ekranom pokazuje prosječnu ocjenu 3,2. Ako bi se ovaj aspekt posmatrao nezavisno i ako je vrijeme pred ekranom zapravo besciljno skrolanje umjesto komunikacije i interakcije s digitalnim alatima te potencijalnog učenja vještina ili poslovnih prilika, u kombinaciji s ograničenjima poslovnog okruženja na lokaciji istraživanja (Kosovo), to bi mogao biti zabrinjavajući scenarij.

Digitalni prostor pruža platforme otvorenog koda, a geografske lokacije u budućim poslovima imat će mali ili beznačajan značaj u odnosu na individualne talente, te stoga postoji prostor za unapređenje i lični ili generacijski razvoj kroz poboljšanje stanja spremnosti za ulazak u radnu snagu digitalne ere.

Korištenje i percepcija vještina umjetne inteligencije među učesnicima

Veličina uzorka pokazala je samo dva negativna odgovora u vezi s korištenjem AI alata. Uzimajući u obzir da ispitanici u uzorku nisu urbana populacija, ovo predstavlja snažan dokaz o doseggu kapaciteta umjetne inteligencije te visokoj percepciji i mogućim očekivanjima mladih od ove tehnologije. Ista dva ispitanika izrazila su negativan stav o primjeni AI u svakodnevnom životu.

Podaci ankete pokazuju najveću popularnost korištenja AI alata u obrazovnom procesu, posebno u pisanju školskih radova, ali i u istraživačkim aktivnostima i rješavanju problema. Ovo je konvencionalan pristup i način korištenja AI tehnologije koji raste zajedno s ovom generacijom učesnika istraživanja. Metod ankete imao je ograničenja da detaljno ispita ovaj segment, ali su fokus grupe dodatno produbile razumijevanje ovog područja.

Poduzetničke vještine

Kao što je ranije navedeno, nivo angažmana je nizak zbog lokalnih okolnosti. Najveći strah za poduzetništvo ili pokretanje startupa jeste strah od neuspjeha. Ukupno 12 od 29 učesnika označilo je ovaj aspekt kao ograničenje. Neophodno je sagledati ovaj podatak iz lokalne perspektive, gdje su troškovi pokretanja poslovanja i, eventualno, troškovi neuspjeha nerazumno visoki. Dokazi s terena podržavaju ovu tvrdnju, a fokus grupe su je potvrdile.

Podaci ankete pružaju dokaze o višem samopouzdanju, brzom kapacitetu učenja (prosječna ocjena 3,5), visokom nivou povjerenja u komunikacijske sposobnosti (prosječna ocjena 3,8) te također relativno visokom nivou u osmišljavanju ideja za mala preduzeća (prosječna ocjena 3,06), uključujući testiranje i sposobnosti razvoja poslovnih ideja kroz krivulje učenja (prosječna ocjena 3,48).

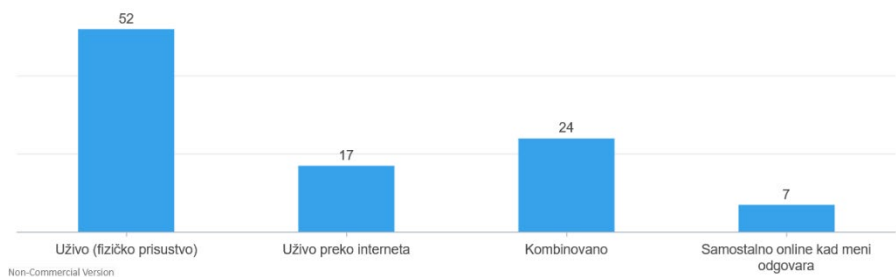
Samoprijavljena ograničenja nisu u digitalnom prostoru, već u stvarnom svijetu. Učesnici su pokazali nizak kapacitet u razumijevanju procesa upravljanja poslovanjem. Korporativna vladavina prava, fiskalni i finansijski aspekti upravljanja poslovanjem, uključujući pitanja razvoja poslovnih planova, ocijenjeni su blizu prosječne ocjene od oko 2. Jedina ocjena iznad 2,5 odnosi se na individualni kapacitet promoviranja poslovnih ideja (ocjena 2,89). Podaci ankete i lokalna ekonomija ne podržavaju ovu ocjenu. Ukupno 10 učesnika izjavilo je da je nedostatak marketinških vještina u digitalnom prostoru velika prepreka za startupe.

Podaci ankete obilježeni su mnogim dokazima o lošem investicionom okruženju i slaboj poslovnoj infrastrukturi. Ukupno 22 od 29 učesnika navelo je da nedostatak kapitalnih ulaganja predstavlja najveće ograničenje za pokretanje poslovanja. Upravljanje poslovanjem i komplikovane procedure predstavljaju prepreku za startupe za više od polovine učesnika, a nedostatak mentorstva i adekvatnog vođenja kroz složen proces upravljanja poslovanjem predstavlja ograničenje za 9 učesnika.

Nezaposleni ispitanici pokazuju veći skepticizam, dok mlađi pokazuju spremnost da se uključe i ulože vrijeme u nadi da će ostvariti određeni napredak. Ovo je istovremeno dokaz rastućeg cinizma starije grupe, a moglo bi se tvrditi i da su u pitanju nerealna očekivanja i idealizam mlađe grupe.

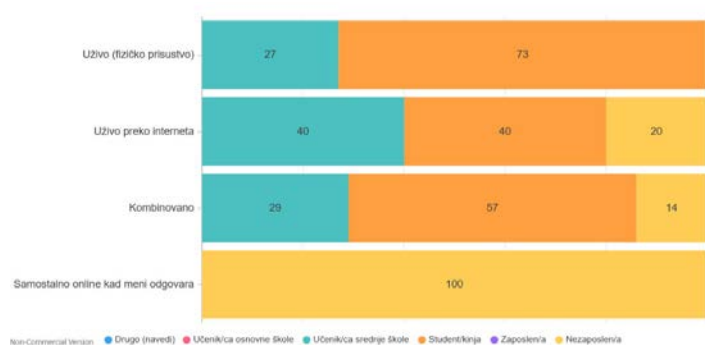
Kako uskladiti ova dva pristupa i kako proizvesti „bolju sutrašnjicu“ korištenjem stvarnog i cyber prostora bila je glavna tema o kojoj je fokus grupa raspravljala.

Učesnici u anketi pokazali su veliki interes za vještine i druge vrste obuke, a više od 52% izjavilo je da bi obuka uživo bila preferirani način učenja. Gotovo 25% preferira kombinovani (blended) pristup, a 25% kurseve u virtuelnom okruženju.

Pitanje 25. Preferirani tip treninga

Fokus grupe su testirale neke od ovih nalaza i otkrile druge elemente koje jedinstvena anketa nije mogao otkriti.

Pitanje 3 naspram pitanje 25 Status naspram preferirani tip treninga

Individualni intervjui

Kako bi se dodatno testirali podaci ankete, provedena su dva individualna intervjua koristeći istu strukturu ankete. Ovi intervjui potvrdili su trendove i ograničenja koja su podaci ankete pokazali u gotovo svakom aspektu te, u određenoj mjeri, na ekstremnom nivou teškoća u odnosu na lokacijski prosjek.

Ispitanica 1 bila je u starosnoj grupi od 19–24 godine i pripadnica manjinske grupe. Nezaposlena je, ali spremna da započne vlastiti poduhvat. Ima ograničen pristup internetu i digitalne usluge uglavnom koristi putem telefona.

Ispitanik 2 bio je mlađi od 18 godina, iz ruralnog područja i pripadnik manjinske grupe. Suočava se s marginalizacijom iz više uglova i ima ograničen pristup internetu, ali posjeduje napredne vještine u korištenju pametnog telefona.

Intervjui su pokazali određeni ekstremni nivo prepreka za ulazak u poslovni prostor zbog nedostatka poslovnog i investicionog okruženja. Međutim, uprkos ograničenjima i slabom pristupu modernoj

tehnologiji, oba učesnika izrazila su pozitivan stav prema umjetnoj inteligenciji i digitalnoj pismenosti općenito.

Proces intervjuja otkrio je dobro poznate okolnosti u okruženju koje otežavaju razvoj poduzetništva na Kosovu, posebno u pogledu straha od neuspjeha i nedostatka finansijskih proizvoda (kapitalnih ulaganja za pokretanje poslovanja). Dodatno, oba ispitanika su istakla da slaba digitalna infrastruktura, koja uzrokuje izolaciju od tržišta ideja, nedostatak vještina i komplikovan proces poslovne administracije predstavljaju ključne prepreke za lokalno poduzetništvo. Jedan element se može lako ukloniti iz ovog nalaza, a to je dostupnost pouzdanog i brzog interneta, budući da je Starlink usluga dostupna po prihvatljivoj cijeni za građane Kosova.

Spremnost za učešće i angažman je visoka u oba slučaja, a želja za uspjehom pokretana je potencijalnim troškom neuspjeha. Međutim, vjerovatnoća pokretanja inicijative bez podrške ili vođenja u oba slučaja ocijenjena je sa 2 od 5. To potvrđuje dokaze dobijene iz procesa ankete da su vođenje i podrška neophodni.

Proces intervjuja pokazao je visok nivo ambicije i samopouzdanja u razvoju ličnih poslovnih ideja, sličan i u određenoj mjeri veći od onoga što su pokazali podaci iz ankete. U oba slučaja, motivacija i ambicija bile su usmjerene na rješavanje problema nezaposlenosti. Ovo je još jedan lokalni faktor gdje CyberCHANGE može pronaći pogodno tlo za testiranje koncepta. Tržište rada na sjeveru Kosova je ograničeno, a pretpostavka da će ova generacija mladih moći dobiti posao u javnom sektoru je uska. Alternative su ili odlazak i traženje prilika drugdje ili korištenje lokalnih resursa, razvoj vještina i pokretanje vlastitog poslovnog poduhvata.

Zaključci

Podaci ankete i individualni intervjui pokazuju visok nivo i učestalost korištenja digitalnih platformi. U praksi, korištenje platformi je uglavnom u svrhe zabave, praktičnosti i uštede vremena, dok je njihova upotreba za razvoj poslovnih poduhvata znatno manja. Mladi pokazuju visoko samopouzdanje i nizak strah pri korištenju novih tehnologija, te su spremni da koriste i razvijaju napredne digitalne vještine.

Postoje određena ograničenja u participativnom procesu na nivou zajednice i u angažmanu u temama od javnog interesa. Ti elementi su specifični za lokaciju i proizlaze iz nestabilnog društvenog, političkog pa čak i sigurnosnog okruženja na Kosovu. Bez obzira na ova ograničenja, neophodno je ostati na pravom putu i ispred trendova u razvoju vještina i konkurentskih prednosti lokalne mlade populacije kako bi postali globalni akteri.

Digitalne vještine su, uprkos ograničenjima uzrokovanim slabom infrastrukturom, na zavidnom nivou, ali se uglavnom koriste za rješavanje savremenih problema i uštedu vremena u obrazovnom procesu. Digitalne platforme nisu samo alati za zabavu i mogu biti mnogo više od toga, a podaci ankete pokazuju spremnost za uključivanje u procese obuke.

Glavne prepreke su strah od neuspjeha i nedostatak kapitalnih ulaganja, ali i nedostatak znanja o upravljanju poslovanjem i administrativnim procesima. Administrativni i dodatni strogi nadzorni procesi na lokaciji istraživanja zahtijevaju kreativan mentorski pristup i, do određene mjere, neku vrstu sigurnosne mreže kako bi se umanjio strah od preuzimanja rizika. U tom smislu, najočitija prepreka za ulazak na jedino dostupno tržište rada (javni sektor) predstavlja priliku za razvoj poduzetničkog ekosistema među mladom populacijom kroz ovu projektnu platformu.

Istovremeno, postoji jasan interes za socijalno poduzetništvo i angažman u zajednici, ali to nije praćeno dovoljnim nivoom planiranja, implementacije i vještina pristupa resursima. Ključni nalaz je jaz između motivacije i sposobnosti da se ona konkretno realizira.

Intervjui potvrđuju spremnost za angažman u aspektima ličnog interesa, bilo da se radi o razvoju talenata ili zadovoljavanju egzistencijalnih i drugih životnih potreba.

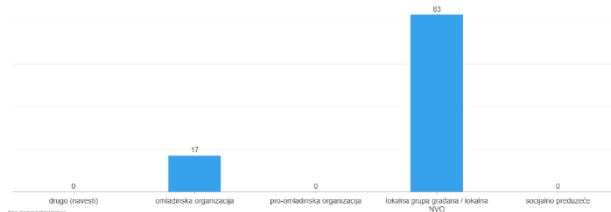
Preporuke za razvoj tematskih oblasti

- **Osnove digitalnih vještina – uvod u programiranje**
  - logika programiranja
  - razvoj jednostavnih projekata (praktično učenje)
- **Jačanje digitalne sigurnosti i pismenosti**
  - siguran rad u virtuelnom okruženju
  - digitalna higijena
- **Osnove poduzetništva**
  - kako razviti ideju u plan
  - osnove budžetiranja i finansija
- **Praktična i interaktivna obuka**
  - stvarni primjeri
  - rad kroz zadatke
- **Mentorska podrška i inkluzivan pristup**
  - pitanja marginalizacije
- **Fokus na offline ili obuku uživo**
  - ograničen pristup internetu

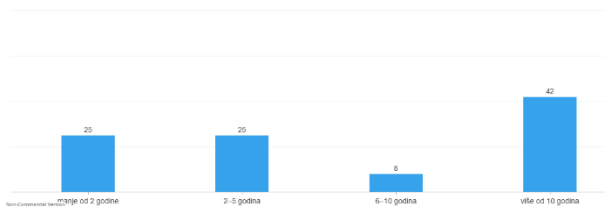
2.2.3. Kratak sažetak ključnih nalaza iz ankete za obje ciljane grupe

Profil učesnika

Ukupan broj anketiranih je 12 organizacija i/ili neformalnih grupa. Evo nekih činjenica o uzorku ankete:

Pitanje 2. Vrsta organizacije

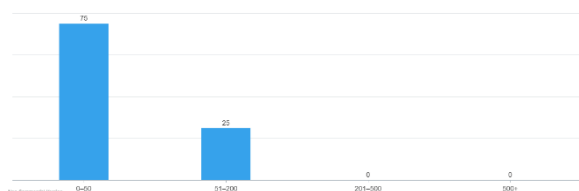

Pitanje 3. Godine iskustva

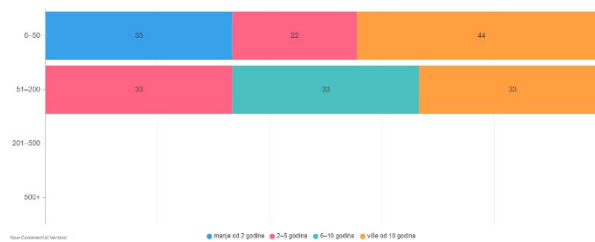
Gotovo polovina organizacija ima deceniju iskustva. Ovo je ključan aspekt koji potvrđuje vjerodostojnost uzorka. Rast i održivost organizacije zavise od tehnološke pismenosti i sposobnosti prilagođavanja novom političkom, ekonomskom, a prije svega tehnološkom radnom ekosistemu.

Trenutni kapaciteti / aktivnosti

Anketa pokazuje dodatne zanimljive dokaze o snažnim kapacitetima organizacija civilnog društva (OCD) i njihovom dosegu, posebno među mladima.

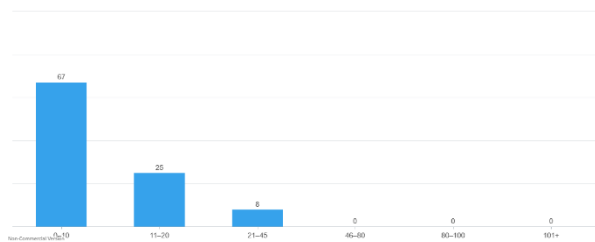

Pitanje 5. # aktivnih mladih u posljednjih 12 mjeseci

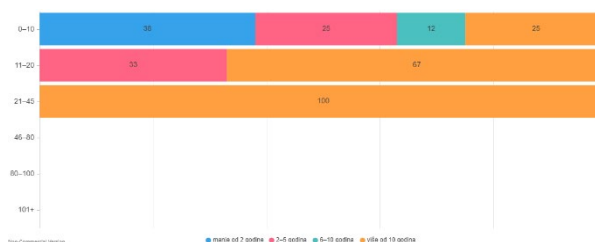

Pitanje 3 naspram pitanja 5. Godine iskustva naspram # broj aktivnih mladih

Prag u pitanju 5 iznosi 0–50 i obuhvata više od 75% učesnika ankete. Međutim, 25% ispitanika navelo je da su pružali usluge ili bili angažovani u radu s više od 51–200 osoba. Ukoliko bismo izračunali prosjek ovih podataka, učesnici ankete su u posljednjih 12 mjeseci pružili podršku i bili angažovani s više od 500 ljudi, što predstavlja impresivan i vrijedan rezultat.

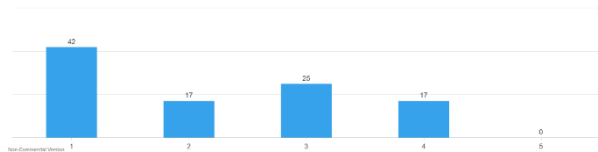
Pitanje 6. # volontera u zadnjih 12 mjeseci

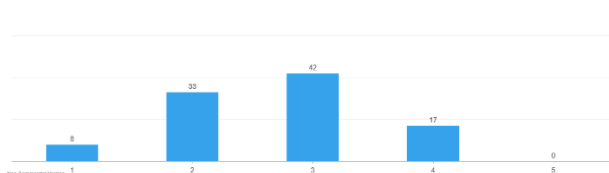
Pitanje 3 naspram pitanje 6. godine iskustva naspram # voloniranja

Broj volontera također varira, ali ukazuje da je ukupan broj u posljednjih 12 mjeseci gotovo 100 volontera.

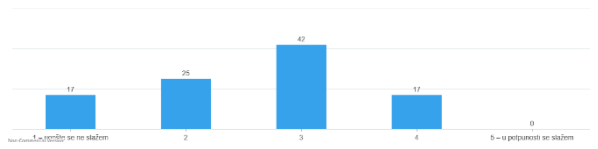
Podaci ankete pokazuju zavidan nivo kapaciteta ljudskih resursa za izvođenje i pružanje naprednih vrsta obuka u oblasti vještina i tehnološkog transfera. Ipak, također su pokazali značajan interes za pohađanje obuka i unapređenje vlastitih kapaciteta kako bi njihovo djelovanje bilo otpornije i dinamičnije u ovom digitalnom dobu.

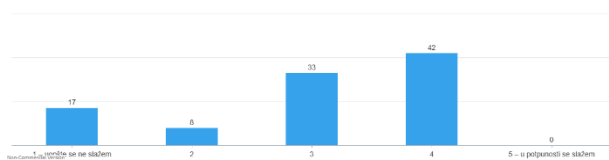
Pitanje 11_04 iskustvo u treninzima digitalnih vještina

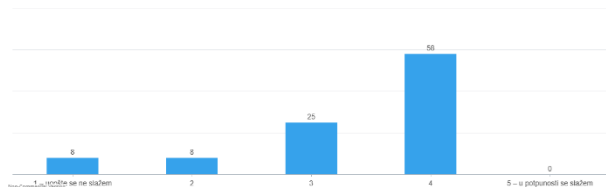
Pitanje 11_06 kapacitet za hibridni model /partnerstva

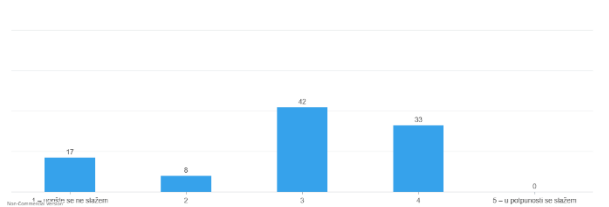
Pitanje 12_01 kapacitet za treninge o poduzetništvu

Pitanje 12_04 mentorski kapaciteti

Pitanje 12_08 kapacitet za adaptiranje treninga

Pitanje 12_09 Adaptivni alati i metode obuke

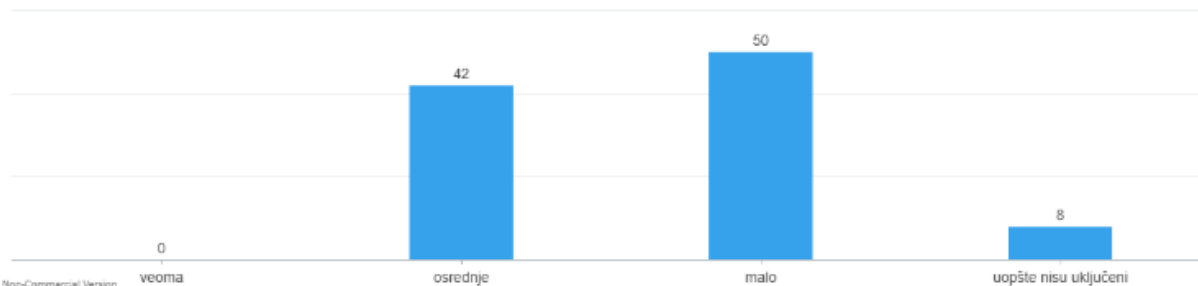
Uzorci ankete pokazuju snažne kapacitete i znanje u provođenju obuka te prilagođavanju kreativnom procesu, metodama, pa čak i eksperimentalnom pristupu. Ovo nije slučajnost, s obzirom na to da uzorak ankete dolazi s Kosova, tačnije sa sjevera Kosova, gdje je donatorska zajednica historijski bila snažno prisutna tokom posljednjih 20 godina. Krivolja učenja razvijena na ovom području pokazuje napredan nivo u izvedbi i kvalitetu izvještavanja. Pokretačka snaga za ove prilike, nažalost, jesu politička i sigurnosna previranja koja umanjuju stvarne rezultate dobrog rada i postignuća organizacija.

Organizacije su, zbog ovog naslijeđa, opremljene tehničkim vještinama i resursima za provođenje obuka, ali im nedostaju vještine i iskustvo u provođenju obuka iz oblasti digitalnih vještina i pismenosti. U tim oblastima, uzorci ankete pokazali su ocjene blizu 2 na svim povezanim pitanjima.

Kapacitet za obuke iz oblasti poduzetništva i poslovne pismenosti pokazuje nešto bolje rezultate, ali ovaj segment bez znanja o digitalizaciji nema značajnu težinu, te model obuke koji trenutno mogu pružiti zahtijeva značajne promjene i unapređenja.

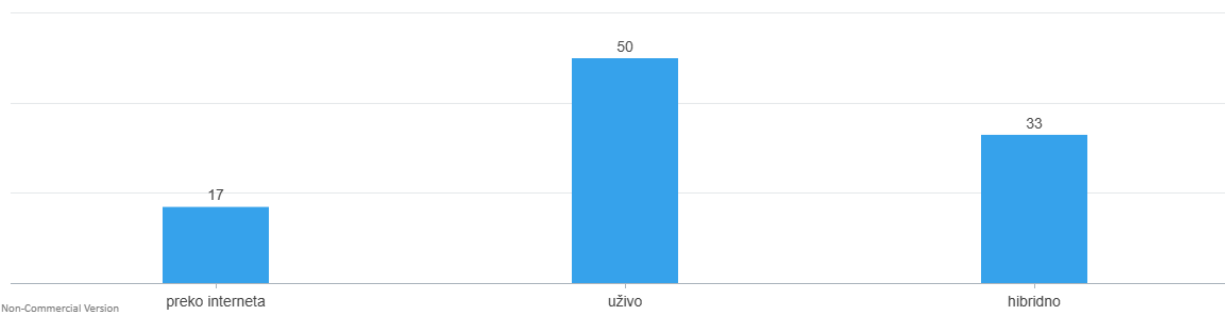
Metodologija ankete zahtijevala je od učesnika da pruže uvid u probleme i svoje viđenje neefikasnosti i praznina u lancu vrijednosti. Indolencija mladih ističe se kao najprisutniji i najopasniji faktor za njihovu buduću egzistenciju. Sljedeći grafikon pokazuje slične rezultate kao i u pitanju 11 u grupi mladih iz ankete. Nivo aktivizma i učešća je zabrinjavajući, imajući u vidu da alternative nisu dostupne i da je održivost zajednice na najvišem historijskom riziku zbog političkih i sigurnosnih previranja.

Sljedeći grafikon predstavlja mišljenje uzorka o spremnosti mladih na angažman (pitanje 16).

Pitanje 16. Nivo angažmana mladih

Kao i u anketnoj grupi mladih, ovaj zapis ankete pokazuje da je obuka uživo, u realnom vremenu, preferirana metoda za 50% uzorka. Hibridni način preferira 25% uzorka (za razliku od 25% u grupi mladih).

Pitanje 25 preferirani model treninga

Ukoliko bi se uspostavilo partnerstvo, organizacije civilnog društva (OCD) iskazale su raznolike interese i različite pristupe u provedbi i metodologiji (radionice, mentorstvo, materijali za obuku i isporučivi rezultati, alati i indikatori itd.).

Sveukupno, podaci ankete ukazuju na određena ograničenja, ali i prilike u razvoju sistema koji bi mogao donijeti pomak prema poželjnim ciljevima.

Digitalizacija nosi obećanje veće ekonomske slobode i može biti alat za uklanjanje barijera. Fokus grupe su otkrile više aspekata u kojima se stvarni napredak i uspjesi mogu ostvariti ne samo na regionalnom, već i na globalnom nivou.

Barijere iz perspektive nevladinih organizacija za mlade

Svi ispitanici, osim jednog, identificirali su da lokacijski kontekst (ciljna grupa iz neurbanih područja) proizvodi najznačajniji efekat izolacije, a njih 5 navelo je da je etnička pripadnost također relevantan faktor izolacije.

Fizički invaliditet i/ili zdravstvena stanja, prema dvije trećine učesnika iz ankete među NVO, predstavljaju veliku prepreku za ulazak u poduzetničke aktivnosti. Na kraju, 5 organizacija je izjavilo da mladi s ograničenim pristupom internet uslugama predstavljaju prepreku za iskorištavanje poduzetničkih prilika. Ovaj posljednji nalaz dodatno potvrđuje slabu i neujednačenu dostupnost ključne infrastrukture koja otežava društvenu mobilnost i posebno pogađa marginaliziranu populaciju. Moglo bi se zaključiti da je ovo jedan od elemenata koji potiče siromaštvo.

Potrebe mladih iz perspektive nevladinih organizacija

Nevladine organizacije su izvijestile da je njihova efikasnost u pružanju adekvatnih obuka za mlade ograničena nedostatkom finansijskih sredstava (11 odgovora), nedostatkom adekvatnih trenera (4 odgovora) te niskom motivacijom i odazivom učesnika (9 odgovora). Organizacije su također prijavile slabe kapacitete u tehničkim i materijalnim resursima za provođenje odgovarajućih programa obuke. Ovo predstavlja osnovni dokaz nemogućnosti nevladinih organizacija da unaprijede svoje operativne kapacitete. Organizaciono ponašanje i dalje prati obrasce iz nedavne prošlosti, kada su bili efikasni i kada je donatorsko okruženje bilo povoljnije. Očigledno je da lokalne organizacije moraju više raditi na jačanju otpornosti.

Uprkos kompromitirajućim nalazima, organizacije su postavile neke ključne preporuke u vezi s procjenom potreba. Mlada populacija mora biti više educirana u oblasti cyber sigurnosti, digitalne sigurnosti i digitalne higijene. Iznad svega, mladi moraju biti educirani u razvoju kritičkog razmišljanja i prepoznavanju dezinformacija (7 od 12 organizacija).

Digitalna pismenost je još jedan aspekt koji organizacije smatraju ključnim za razvoj produktivnosti (5 odgovora), automatizaciju (3 odgovora), uređivanje slika i video materijala (3 odgovora), aktivizam putem digitalnih platformi (5 odgovora) te etičku upotrebu AI alata (2 odgovora).

Potrebe mladih moraju se adresirati kroz programe usmjeravanja, ne samo u razvoju vještina i znanja o poslovnoj administraciji, već još više u jačanju motivacije za uspjeh i podizanju ambicija.

Preporuke za razvoj kapaciteta nevladinih organizacija

- **Otpornost NVO-a na promjene**
  - NVO-i moraju redefinirati ili razviti svoju ulogu
  - NVO-i moraju prilagoditi programe i vještine
- **Razvoj materijalnih resursa**
  - unaprijediti kapacitete NVO-a u oblasti digitalizacije
  - reinvestirati u materijalne resurse i upravljanje operacijama digitalnih tehnologija
- **Razvoj poduzetništva (lokalno, regionalno, globalno)**
  - budžetiranje, finansije, fiskalni aspekti, vladavina prava
  - promocija lokalnih brendova
  - programi liderstva

- saradnja na razvoju javnih politika
- **Inovativna metodologija obuke**
  - umrežavanje s pružaocima obuka
  - prenos znanja
  - webinar
  - rad kroz zadatke
- **Mentorska podrška i inkluzivan pristup**
  - pitanja marginalizacije (žene, marginalizirane zajednice, manjine itd.)
- **Poslovna infrastruktura**
  - „bottom-up“ saradnja na razvoju odgovarajućeg poslovnog ekosistema

2.2.4. Kratak sažetak ključnih nalaza dobijenih putem fokus grupa za obje ciljne grupe

Organizirane su dvije fokus grupe prema definiranom protokolu.

Prva fokus grupa organizirana je uživo u prostorijama IDCSI-a. Veličina uzorka bila je izuzetna i više nego reprezentativna. Učesnici su bili studenti i mladi edukatori, uključujući i naučnike. Fokus grupa održana je 20. marta 2026. godine.

Druga fokus grupa bila je namijenjena organizacijama civilnog društva (OCD), a tokom organizacije pojavili su se određeni logistički problemi koji su uzrokovali kašnjenja u osiguravanju uspješnog odaziva. Na kraju je održana virtuelna sesija 14. aprila 2026. godine. Odaziv je bio izvanredan, a doprinosi učesnika pružili su ključne elemente za testiranje određenih hipoteza.

Uvodne sesije i obraćanja održao je menadžer projekta IDCSI, Marko Marjanović, dok je moderaciju vodio angažovani istraživač i autor ovog izvještaja, Ljubiša Mijačić.

Kratak sažetak ključnih nalaza dobijenih putem fokus grupa – Mladi

Fokus grupi su postavljena pitanja prema protokolu kako bi se ispitala područja i spremnost na angažman. U oba aspekta pozitivne povratne informacije su dobro prihvaćene, a poruka iz generacijske perspektive jeste da današnje mlađe generacije željno iščekuju prilike da istraže svoj potencijal, međutim poslovno i investicijsko okruženje djeluje protiv tog razvoja.

Prema mišljenju istraživača, fokus grupa je predstavila vjerodostojan uzorak mladih koji u cjelini posjeduju izuzetno visok nivo digitalne pismenosti. Ta pismenost može predstavljati potencijal ako se pravilno koristi za lični i profesionalni razvoj. Međutim, ako ostane bez usmjerenja, informacijska buka i opšta hiperprodukcija sadržaja mogu dovesti do opsesivnog i neproaktivnog angažmana u beskorisnim aktivnostima, što bi predstavljalo ozbiljnu prijetnju za ličnu egzistenciju u bliskoj budućnosti. Nerazumno visok nivo vremena provedenog pred ekranom neizbježno bi mogao dovesti do stvaranja nekvalificiranih i nekooperativnih pojedinaca na budućem tržištu rada.

Fokus grupa potvrdila je jedno općeprihvaćeno shvatanje – da je ova generacija mladih rođena i odrasla uz digitalni tehnološki razvoj koji nadmašuje kapacitete i znanje prosječnog edukatora i obrazovnih institucija u cjelini. Primjer za to iznesen je tokom diskusije u fokus grupi, gdje su učesnici otvoreno govorili

o tome da koriste ChatGPT i druge AI platforme za izradu domaćih zadataka, dok su edukatori prisutni za stolom priznali da nemaju kapacitete ni alate da se suprotstave ovom „prečacu“. Mladi i budući profesionalci svjesni su nivoa ovisnosti koji digitalno doba i umjetna inteligencija nameću pojedincima, međutim nemaju drugu alternativu koja nudi veću efikasnost i bolje rezultate u kratkom roku.

Općenito, postojao je konsenzus da internetske platforme više služe kao instrument zabave nego za bilo koju drugu svrhu. Ukoliko se ne koriste isključivo za zabavu, preostali dio korištenja digitalnih platformi odnosi se na edukaciju u slobodnim aktivnostima (hobiji, vrtlarstvo, kuhanje, popravke i sl.).

Diskusija potaknuta povezivanjem digitalnih vještina i poslovnih modela razvijenih u regionu, poznatih učesnicima fokus grupe, usmjerila se ka željenoj temi procjene kapaciteta cyber prostora za razvoj lokalnih poslovnih modela. Primjeri razvoja malih zanatskih radnji, usluga i brendova “iz ničega” u skorijoj prošlosti (poput vinske industrije u Leposaviću) pružili su mladima konkretne dokaze o potencijalnim uspjesima.

Mladi budući profesionalci pokazali su ambiciju i interes za najkreativnije i konvencionalne industrije, uključujući i nauku. Međutim, jedinstveno su iskazali zabrinutost u vezi s tim kakav će utjecaj AI modeli imati na ostvarenje tih ambicija.

Općenito mišljenje fokus grupe bilo je da istraživačko područje (učesnici fokus grupe uglavnom su sa sjevera Kosova) posjeduje izuzetne kvalitete i kapacitete za razvoj koji nikada nisu bili adekvatno i pravedno iskorišteni kroz njegovu historiju. Ovo mišljenje potkrijepljeno je dokazima iz perioda COVID-19, kada su održivost zajednice i socijalna kohezija predstavljali ključni kapital koji je pomogao u ublažavanju neočekivanih teškoća (društvenih, ekonomskih pa čak i u oblasti mentalnog zdravlja). Digitalizacija je omogućila direktno povezivanje tržišnih aktera, a transakcije su u potpunosti realizirane uz poštivanje pravila izolacije. Male privrede pokazale su visok nivo otpornosti, a proizvođači kvalitetnih proizvoda razvili su određene poduzetničke programe koji ranije nisu bili mogući.

Neformalno izraženo mišljenje fokus grupe jeste da distribucija kvalitetnih sirovina te okolišnih dobara i usluga predstavlja ključ za lokalni ekonomski razvoj na istraživačkoj lokaciji. To je posebno izraženo u ruralnim i marginalnim područjima. Također, skup vještina za preradu tih materijala na tradicionalan način ostaje važan čak i u budućnosti obilježenoj cyber prostorom.

Ono što predstavlja ključnu nedostajuću kariku jeste neusklađenost tržišnih aktera. Veličina potražnje ne poznaje ono što ovo područje može ponuditi, dok ponuda (istraživačko područje) ne zna šta tržište želi, niti kolika je tržišna vrijednost tih proizvoda.

U fokus grupi, kao primjer za iskorištavanje ovakvog tržišnog ponašanja, korištena je lokalna zanatska kovačka radionica koja je dostigla zavidan nivo samoodrživosti izvozeći svoje proizvode u gotovo sve zemlje Balkana. Kvalitet proizvoda je prepoznat i samostalno promovisan putem društvenih mreža, a marketinški trend kontinuirano podiže tržišnu vrijednost njegovih proizvoda. Ova vježba pružila je dokaz fokus grupi da marketing i adekvatna promocija već poznatih kvalitetnih proizvoda mogu biti ključan put naprijed za lokalni ekonomski rast i osnaživanje mladih pojedinaca. Slični nalazi potvrđeni su i u fokus grupi organizacija civilnog društva (OCD).

Druga vježba istraživana u ovoj, ali i drugim fokus grupama, odnosi se na nedovoljno iskorištene mogućnosti brendiranja lokalnih proizvoda u Srbiji (proizvodi s Kosova imaju snažnu sentimentalnu vrijednost na tržištu Srbije). Postoji više primjera.

Opći zaključak fokus grupe mladih je da udaljena područja i mala naselja imaju:

- Snažnu resursnu bazu i dostupnost sirovina za konkurentnu proizvodnju visoke kvalitete.
- Visok nivo socijalne kohezije i zajedništva, kao i sistem podrške za poduzetništvo.
- Snažne tradicionalne tehničke vještine (umjetnost i zanati) koje su tražene.
- Dinamičnu mladu populaciju koja posjeduje optimalan nivo digitalne pismenosti.
- Solidnu digitalnu povezanost i alternativne opcije (uključujući dostupnost Starlinka na Kosovu).

Prepreke i ograničavajući faktori prema fokus grupama su:

- Narušeno investiciono okruženje zbog političke i sigurnosne nestabilnosti.
- Slabi kapaciteti lokalne poslovne infrastrukture, uključujući sisteme podrške poslovanju.
- Loše ili nepostojeće kurirske, poštanske i dostavne usluge.
- Nedostatak investicionih proizvoda (kredit, zajmovi itd.).
- Otežana povezanost s tržištem.
- Nedostatak marketinških vještina koji ograničava plasman proizvoda na tržišta veće vrijednosti.

Fokus grupa je izrazila interes za bilo koji oblik formalne obuke u razvoju poduzetničkih i poslovnih vještina. Međutim, njihov interes nije ograničen samo na razvoj vještina za izradu krajnjeg proizvoda, već više na razvoj poslovnih modela koji bi mogli proširiti plasman proizvoda na regionalna i globalna tržišta. Za postizanje ovih ciljeva neophodno je razvijati vještine virtualne komunikacije i marketinga.

Fokus grupe su raspravljale o pojedinačnim platformama i krajnjim metodama, te su se svi složili da INSTAGRAM može donijeti najveći „učinak za uloženo“. Ova platforma može poslužiti kao testno okruženje za lokalnu ekonomiju i može unaprijediti lokalne kapacitete među mladim profesionalcima u oblasti fotografije, komunikacije, podrške ili razvoja metoda distribucije proizvoda. Obuka u ovom segmentu mogla bi poslužiti kao pilot i dokaz koncepta za druge aktivnosti u razvoju lokalnog poslovanja.

Ova fokus grupa je također izrazila stav da mladi nemaju podršku lokalnih i centralnih institucija te da je postojeće stanje neodrživo. Neophodan je određen nivo komunikacije i koordinacije kako bi se uspostavio funkcionalan ekosistem poslovne infrastrukture.

Kratak sažetak ključnih nalaza dobijenih putem fokus grupa – Mladi i organizacije za mlade

Druga fokus grupa vođena je prema protokolu, ali je više od polovine vremena posvećeno testiranju koncepta i nalaza iz ankete i prve fokus grupe.

Učesnici su pokazali značajan nivo iskustva i, u određenoj mjeri, frustraciju zbog slabog ekonomskog ekosistema, posebno na sjeveru Kosova. Ipak, izrazili su visok nivo optimizma koji se temelji na stvarnim podacima i dokazima o neiskorištenim konkurentskim prednostima istraživanog područja.

Kao i u prvoj fokus grupi, dokaz snažne baze materijalnih i ljudskih resursa za proizvodnju kvalitetnih proizvoda nalazi se na vrhu interesa. Mlada, digitalno pismena generacija može predstavljati most koji će popuniti jaz u lancu vrijednosti i omogućiti lokalnim proizvodima pristup profitabilnijim tržištima.

Ova fokus grupa došla je do istog zaključka kao i prva, i to kroz neformalnije vođenu diskusiju, što ukazuje na visok nivo potvrde postojanja troška propuštenih prilika (opportunity cost) za lokalnu ekonomiju, uzrokovanog vanjskim ekonomskim faktorima.

U fokus grupama rasprava o lokalnoj ekonomskoj osnovi otišla je u konkretnije smjerove i svi prijedlozi su utemeljeni na tradicionalnim poslovnim modelima sa snažnim vještinama (drvoprerađivačka industrija i obrada drveta, proizvodnja energije i potencijal zelene ekonomije, tradicionalne vještine, umjetničko-zanatski proizvodi i drugi).

Fokus grupa je dala slične odgovore i u pogledu unapređenja poslovne infrastrukture. Ova grupa detaljnije je razradila prijedlog razvoja E-commerce platforme (predložen je naziv E-SHOP ili radni naziv „KOSOVSKA KUĆA“) za efikasniju komunikaciju između ponude i potražnje. Razmijenjeni su određeni detalji, ali bi za razvoj stabilne platforme bilo potrebno dodatno razraditi koncept, budući da bi ovakav program prevazilazio kapacitete lokalnih aktera te bi zahtijevao više resursa i angažmana.

Digitalna pismenost u poduzetništvu, posebno u primjeni umjetne inteligencije u proizvodnim procesima i prilagodbi proizvoda, također je bila predmet rasprave kroz konkretne primjere. Konkurentnost u digitalnoj eri bit će određena efikasnim korištenjem energije, rada i proizvodnih metoda, pri čemu svi ovi aspekti zahtijevaju digitalnu pismenost. Svaki oblik prerade sirovina, trgovine i distribucije nosi digitalni potpis, kao i odgovarajući digitalni trag.

Nedostatak znanja o tome kako funkcionišu savremeni proizvodni procesi i digitalna trgovina definisat će budući rast.

Kao vježba i primjer unapređenja produktivnosti i efikasnosti, fokus grupa je iznijela nekoliko prijedloga za unapređenje konvencionalnih proizvodnih aktivnosti:

- Korištenje dronova za praćenje poljoprivrednih aktivnosti / kvaliteta prinosa
- Korištenje zelene energije u proizvodnim procesima radi pristupa profitabilnijim tržištima (CBAM)
- Korištenje AI alata za unapređenje efikasnosti proizvodnih procesa

Primjena digitalnih alata i metoda postavlja specifične izazove, a usluga digitalnog audita mogla bi se razviti iz potrebe sama po sebi, ali bi moglo biti i prekasno. Prema mišljenju ovog istraživača, ova usluga digitalnog audita mogla bi biti dobra polazna tačka za procjenu početnog stanja (mapiranje početne tačke – kako je diskutirano u fokus grupi).

Na isti način kao i u prvoj fokus grupi, i ova je pokazala da marketinški kapaciteti nemaju ključne vještine potrebne za prevazilaženje postojećih ekonomskih prepreka.

Opći zaključci fokus grupe organizacija civilnog društva (OCD) su da su konkurentske prednosti:

- Kvalitetne sirovine i lokalni setovi vještina
- Dobra pozicija za pristup i korištenje alternativnih i obnovljivih izvora energije (CBAM pitanje)
- Proizvodnja visokovrijednih proizvoda koji su traženi na tržištu
- Snažna regionalna infrastruktura OCD-a za ublažavanje utjecaja umjetne inteligencije na buduća radna mjesta

Prepreke i ograničavajući faktori prema fokus grupama su:

- Politička i sigurnosna nestabilnost
- Slaba spremnost na promjene koje donosi umjetna inteligencija na tržištu rada
- Slaba komunikacija i saradnja s lokalnim i centralnim institucijama
- Slaba lokalna poslovna infrastruktura i ograničen pristup transferu tehnologija
- Loše ili nepostojeće kurirske, poštanske i dostavne usluge

Zaključci na nacionalnom nivou

Analiza potreba pokazuje da je fokus na zapošljavanju kroz poduzetništvo, zbog nedostatka bilo kakvih alternativa, jedini put naprijed za mlade na Kosovu. Drugi element i prilika proizlaze iz prepreka za ulazak u javni sektor te, u određenoj mjeri, ekonomskog nacionalizma (Albanci kupuju od Albanaca, a Srbi od Srba), zbog čega digitalni prostor i pristup regionalnim ili globalnim tržištima – uz korištenje lokalnih vještina/talenata i drugih resursa – predstavljaju efikasnu alternativu postojećem nefunkcionalnom tržištu rada. Trenutni obrazovni sistem nije otporan na promjene i ima vrijednost uglavnom u pružanju klasičnog obrazovanja. Razvoj digitalnih vještina prebačen je na lični interes i odgovornost pojedinaca. Ako ostane bez usmjerenja, digitalni prostor će ostati sveden na zabavne svrhe, dok će potencijal lokalnih talenata i vještina biti izgubljen u besciljnom skrolanju.

Lokalna poslovna i digitalna infrastruktura ne pružaju povoljno investiciono okruženje; kapitalna ulaganja su ograničena, a poslovna klima je nepovoljna zbog političkih i sigurnosnih razloga. Ipak, lokalni resursi u vidu okolišnih dobara i usluga, dostupnih vještina i obilja kvalitetnih sirovina pružaju čvrstu osnovu za razvoj malih i srednjih preduzeća (MSP) i mikropoduzeća.

Ova analiza procjene potreba otkrila je visok nivo straha u vezi s budućnošću radnih mjesta koja će biti pogođena ulaskom umjetne inteligencije na tržište rada. Međutim, istraživačko područje je marginalno, ali karakterizirano snažnom socijalnom kohezijom, gdje održivost zajednice ima drugačiju vrijednost u odnosu na velike sisteme (gradove i metropolitanske sredine). Ovaj faktor straha od nadolazećih promjena ima ograničavajući efekat, posebno imajući u vidu da održivost ove zajednice zavisi od lokalnih resursa.

Ovakvo okruženje može predstavljati snažnu sigurnosnu mrežu za eksperimentiranje i ostvarivanje rezultata na globalnom nivou (kako je naveo jedan učesnik fokus grupe iz OCD sektora). Digitalni prostor može omogućiti vidljivost lokalnih proizvoda i pristup globalnom tržištu. To je ostvariv cilj, s obzirom na to da su lokalni proizvodi već prepoznati i cijenjeni, ali je njihov domet ograničen zbog slabih marketinških i promotivnih aktivnosti.

Digitalna transformacija postojećih proizvodnih procesa u svim segmentima je neophodna, uz istovremenu izgradnju adekvatnih vještina kako bi se postigli konkretni i ostvarivi rezultati za lokalno poduzetništvo.

Fokus i usmjerenje na startupe, mala i srednja preduzeća, a posebno na mikropoduzeća, mogu omogućiti razvoj potrebnih vještina koje će unaprijediti postojeće tradicionalne prakse (primjeri poput korištenja dronova za analizu poljoprivrednih površina, G-kodiranja u lokalnim CNC obradnim procesima, korištenja fotografije u marketinške i komunikacijske svrhe itd.). Sve ove obuke i razvijene digitalne vještine mogu dodati vrijednost i proširiti neiskorištene kapacitete lokalnih poslovnih subjekata za rast.

Paralelno s tim, saradnja, komunikacija, pa čak i konsolidacija biznisa digitalnih usluga u formalna udruženja mogla bi stvoriti pritisak na lokalne i centralne institucije da reagiraju i osiguraju povoljniju poslovnu infrastrukturu za lokalni razvoj.

Vraćajući se na diskusiju iz fokus grupe mladih, gdje je iznesen prigovor da lokalne i centralne institucije ne pružaju podršku poduzetništvu, moderator i autor ovog istraživanja odgovorio je sljedećim pitanjem:

„Bez obzira na visok nivo dokaza o slučajevima korupcije kojih smo svi svjesni, idealistički – kako je moguće neselektivno razlikovati dobre ideje od loših? Umjesto unaprijed pružene podrške poslovnoj ideji, da li bi bilo efikasnije nagraditi uspješnu ideju u srednjoj fazi, kada je koncept već pokazao određene rezultate?“

Fokus grupa nije imala protivljenja ovom pristupu, ali ostaje pitanje: – kako doći do toga da se izgrade individualni i kolektivni kredibiliteti koji imaju težinu i utjecaj za stvaranje povoljnih politika.

Ključni aspekt je korištenje digitalnog prostora i savremenih tehnologija kao alata i sredstva za rast i komunikaciju sa svjetskim tržištem. Svijet postaje jedinstvena zajednica povezana telekomunikacijama, i to je topografija naše savremene ekonomije. Neophodno je negdje započeti i imati povjerenja u talente i ambicije mladih ljudi.

Neodlučnost i nedovoljna spremnost u pogledu digitalnih vještina za suočavanje s izazovima budućnosti rada značajno bi ograničili našu sposobnost da stvorimo „bolju sutrašnjicu“ za nas i buduće generacije.

Preporuke

Ključni aspekti koji zahtijevaju vještine i fokus u nacionalnom kontekstu:

- **Vještine upravljanja poslovanjem (registracija, poslovna pismenost, fiskalna odgovornost itd.)**
  - učenje poslovnih vještina
  - stvaranje sigurnosne mreže za lokalne biznise kako bi se smanjili troškovi uzrokovani arbitrarnim i nepredvidivim strogim kontrolnim procedurama koje provode centralne institucije Kosova
- **Razvoj poslovne infrastrukture**
  - razvoj poslovne zajednice – udruženja
  - saradnja s lokalnim i nacionalnim institucijama
  - izgradnja čvrstih ekonomskih osnova koje koriste digitalizaciju u poslovnim modelima
  - saradnja s finansijskim institucijama
  - razvoj investicionog okruženja
  - kreiranje komplementarnih usluga u lancu vrijednosti (internet provajderi, dostavne usluge itd.)
- **Razvoj lokalnih i regionalnih brendova**
  - digitalni proizvodi
  - finalni proizvodi visokog kvaliteta
  - ▪ umjetnički i zanatski proizvodi
  - ▪ hrana i piće
- **Pristup regionalnim i globalnim tržištima**
  - marketinške vještine
  - razvoj dosega proizvoda
  - investicije rizičnog kapitala
- **Mentorstvo i inspiracija**
  - lokalni uzori (brendiranje uspješnih priča lokalnog poduzetništva)

- razvoj dosega proizvoda
- investicije rizičnog kapitala

2.3. NACIONALNI IZVJEŠTAJ O PROCJENI POTREBA – CRNA GORA

Nacionalni izvještaj o procjeni potreba za Crnu Goru pruža pregled identificiranih potreba i izazova u vezi s razvojem vještina mladih, njihovim učešćem i pristupom prilikama, uključujući i perspektive organizacija koje rade s mladima.

2.3.1. Kratak sažetak metodologije istraživanja

U cilju sticanja sveobuhvatnog razumijevanja potreba mladih ljudi u oblasti digitalnih vještina i poduzetništva, istraživanje je osmišljeno kao kombinacija kvalitativnih i kvantitativnih metoda. Ovaj pristup je omogućio prikupljanje i mjerljivih podataka i dubljih uvida u iskustva, stavove i percepcije različitih ciljnih grupa.

Proces istraživanja uključivao je nekoliko komplementarnih metoda: dvije digitalne ankete, dvije fokus grupe i dva individualna intervjua. Svaka od ovih metoda imala je specifičnu ulogu u prikupljanju podataka, omogućavajući da se tema sagleda iz više perspektiva te povećavajući pouzdanost nalaza kroz unakrsnu provjeru informacija.

Kvantitativni dio istraživanja proveden je putem dvije digitalne ankete — jedan namijenjen mladima, a drugi predstavnicima nevladinih organizacija koje rade s mladima. anketa za mlade bio je usmjeren na procjenu nivoa digitalnih i poduzetničkih vještina, identificiranje potreba za dodatnim znanjem te razumijevanje prepreka s kojima se mladi suočavaju u procesu zapošljavanja i pokretanja inicijativa. Pored toga, uključivao je pitanja vezana za korištenje digitalnih alata, uključujući alate umjetne inteligencije, kao i preferirane metode učenja među mladima.

S druge strane, anketa za organizacije civilnog društva imao je za cilj prikupljanje uvida u iskustva organizacija koje direktno rade s mladima, njihove percepcije potreba mladih, kao i identifikaciju ključnih izazova u provođenju programa podrške. Ovaj instrument je omogućio ispitivanje u kojoj mjeri se percepcije organizacija podudaraju s iskustvima samih mladih ljudi, kao i identifikaciju potencijalnih praznina između dostupne podrške i stvarnih potreba.

Kvalitativni dio istraživanja uključivao je organizaciju dvije fokus grupe — jedne s mladima i druge s predstavnicima nevladinih organizacija. Fokus grupa s mladima omogućila je dublje razumijevanje njihovih iskustava u korištenju digitalnih alata, njihove motivacije za učenje, kao i njihovih stavova prema poduzetništvu. Kroz interaktivnu diskusiju, učesnici su imali priliku razmijeniti mišljenja, nadovezivati se na odgovore drugih i zajednički identificirati ključne izazove i potrebe.

Fokus grupa s predstavnicima organizacija pružila je dodatnu perspektivu, posebno u odnosu na dugoročne trendove i sistemske izazove. Diskusija se fokusirala na iskustva u radu s mladima, učinkovitost postojećih programa, kao i preporuke za unapređenje podrške u oblastima digitalnih i poduzetničkih vještina. Ova metoda je omogućila bolje razumijevanje šireg konteksta u kojem se mladi razvijaju i djeluju.

Poseban značaj u istraživanju dat je individualnim intervjuima s mladima s manje mogućnosti. Ova metoda je odabrana kako bi se osigurao prostor za detaljnije i otvorenije izražavanje iskustava koja često nisu

dovoljno vidljiva u grupnim diskusijama ili standardiziranim upitnicima. Intervjui su omogućili uvid u specifične izazove s kojima se suočavaju mladi s ograničenim pristupom resursima, uključujući digitalnu opremu i stabilnu internet konekciju, kao i u njihove strategije suočavanja i perspektive ličnog razvoja.

Kombinovanjem ovih metoda postignuta je metodološka triangulacija, što znači da su podaci prikupljeni iz različitih izvora i kroz različite pristupe upoređivani i analizirani zajedno. Na ovaj način povećana je pouzdanost i vjerodostojnost nalaza, jer su ključni uvidi potvrđeni kroz više metoda i od strane različitih grupa ispitanika.

Važno je naglasiti da je istraživanje imalo i inkluzivnu dimenziju, kroz uključivanje mladih iz različitih društvenih i ekonomskih konteksta, kao i organizacija koje rade s raznolikim ciljnim grupama. Time je osigurano da nalazi ne odražavaju samo iskustva jedne homogene grupe, već pružaju širu sliku potreba i izazova mladih u Crnoj Gori.

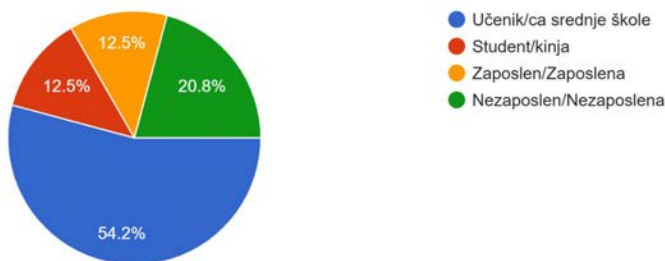
Ovaj metodološki okvir omogućio je dopunjavanje kvantitativnih podataka kvalitativnim uvidima, čime je povećana dubina i relevantnost istraživanja. Dok su upitnici pružili pregled općih trendova, fokus grupe i intervjui su omogućili razumijevanje razloga koji stoje iza tih trendova, kao i identifikaciju konkretnih potreba i preporuka za buduće djelovanje.

2.3.2. Kratak sažetak ključnih nalaza ankete – mladi

Analiza odgovora prikupljenih putem ankete za mlade pruža raznolik, ali i vrlo informativnu sliku digitalnih kompetencija, interesa i izazova s kojima se mladi suočavaju. Ukupno 24 mladih učestvovalo je u istraživanju, od čega je 15 bilo ženskog spola, a 7 muškog, dok su dva ispitanika odlučila da ne navedu svoj spol. Uzorak uključuje ispitanike različitih starosnih grupa (pretežno između 15 i 30 godina), s različitim obrazovnim (slika 1) i radnim statusima (studenti, učenici, zaposleni i nezaposleni mladi), kao i mlade koji dolaze iz različitih društvenih konteksta, uključujući ruralna područja, manjinske zajednice i mlade koji se suočavaju sa socio-ekonomskim poteškoćama.

3. Koji je tvoj trenutni status?

24 responses

Slika1: Pitanje 3 – trenutni status obrazovanja i zaposlenja

Prije svega, rezultati pokazuju da većina mladih ima osnovne tehničke preduslove za digitalno učešće – gotovo svi ispitanici navode da imaju redovan pristup internetu i digitalnim uređajima poput pametnih telefona ili računara. Međutim, važno je napomenuti da pristup nije uvijek jednakog kvaliteta, što je

posebno vidljivo među mladima iz ranjivih grupa koji ponekad prijavljuju ograničen pristup ili rijetko korištenje digitalnih alata.

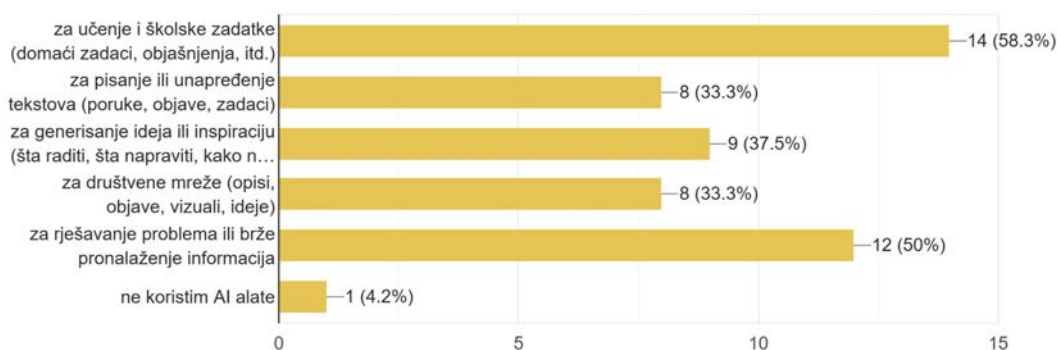
Kada je riječ o samoprocjeni digitalnih vještina, rezultati ukazuju na jasne razlike između osnovnih i naprednih kompetencija. Većina mladih izražava visok nivo samopouzdanja u korištenju osnovnih digitalnih alata, uključujući pretraživanje informacija, komunikaciju putem digitalnih platformi i korištenje alata za produktivnost. Značajan broj ispitanika također se osjeća sigurno u korištenju virtuelnih platformi za učenje, kao i u kreiranju sadržaja za društvene mreže.

Nasuprot tome, kada je riječ o naprednim digitalnim vještinama – poput rada sa podacima, programiranja ili razvoja digitalnih rješenja – prisutan je značajno niži nivo samopouzdanja. Ovaj jaz ukazuje na potrebu za dodatnim obrazovnim programima koji bi omogućili mladima da napreduju sa osnovnog na napredni nivo digitalne pismenosti.

Korištenje digitalnih alata u svakodnevnom životu mladih pretežno je usmjereno na društvene mreže, komunikacijske platforme i alate za kreiranje sadržaja. Umjetna inteligencija se već koristi među mladima, najčešće u svrhu učenja, generisanja ideja, pisanja tekstova i rješavanja problema (slika 2). Iako većina ispitanika prepoznaje potencijal AI alata, posebno u kontekstu podrške mladima sa manje mogućnosti, prisutan je i određeni nivo nesigurnosti i nedovoljnog razumijevanja njihovog punog potencijala.

8. Alate vještačke inteligencije najčešće koristim za (možete zaokružiti više odgovora):

24 responses

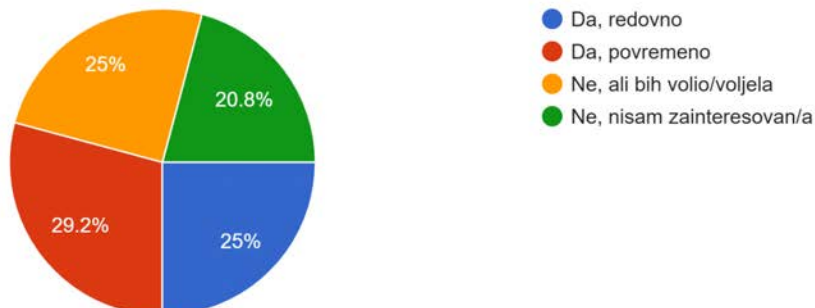
Slika 2: Pitanje 8 – korištenje alata umjetne inteligencije

U kontekstu zapošljivosti, mladi jasno prepoznaju digitalne vještine kao ključne za unapređenje svojih mogućnosti na tržištu rada. Među najčešće spominjanim vještinama nalaze se digitalni marketing, korištenje AI alata, osnove programiranja, analiza podataka i prilagodljivost različitim digitalnim platformama. Ovi nalazi ukazuju na visok nivo svijesti među mladima o potrebama savremenog tržišta rada.

Kada je riječ o društvenom angažmanu, dio mladih već koristi digitalne alate za podršku inicijativama u zajednici, iako to nije univerzalna praksa (slika 3). Ipak, odgovori na pitanja o potencijalnim digitalnim rješenjima za zajednicu pokazuju visok nivo kreativnosti i svijesti o društvenim problemima. Mladi predlažu rješenja povezana sa digitalizacijom javnih usluga, zapošljavanjem, obrazovanjem, kao i konkretnim lokalnim pitanjima poput infrastrukture ili komunalnih izazova.

11. Da li si ikada koristio/la digitalne alate ili društvene mreže kako bi podržao/la društveni cilj, inicijativu u zajednici ili građansku akciju (npr. kampanje, peticije, akcije podizanja svijesti)?

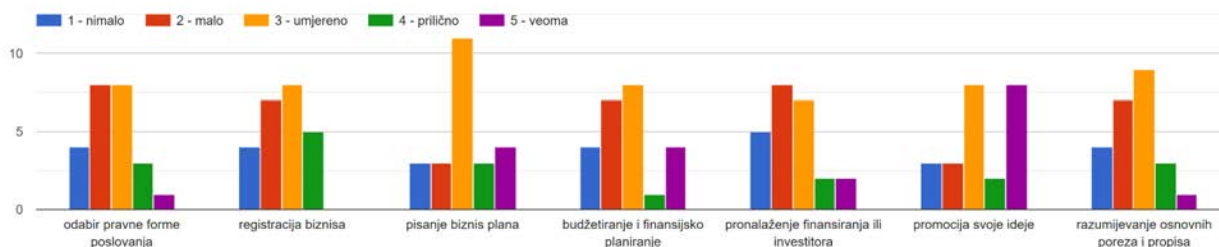
24 responses

Slika 3: Pitanje 11 – upotreba digitalnih alata za podršku inicijativama u lokalnoj zajednici

U segmentu poduzetničkih kompetencija, rezultati ukazuju na umjeren nivo samopouzdanja. Mladi uglavnom vjeruju da mogu prepoznati probleme u svojim zajednicama i sarađivati sa drugima, ali su manje sigurni u konkretne korake razvoja ideje, testiranja rješenja i pristupa finansijskoj ili mentorskoj podršci. Posebno je prisutan nizak nivo upoznatosti sa formalnim aspektima pokretanja biznisa, uključujući administrativne procedure, finansijsko planiranje i regulatorni okvir (slika 4).

14. U kojoj mjeri si upoznat/a sa koracima pokretanja vlastitog biznisa? (1 - nimalo; 2 - malo; 3 - umjereno; 4 - uglavnom; 5 - veoma):

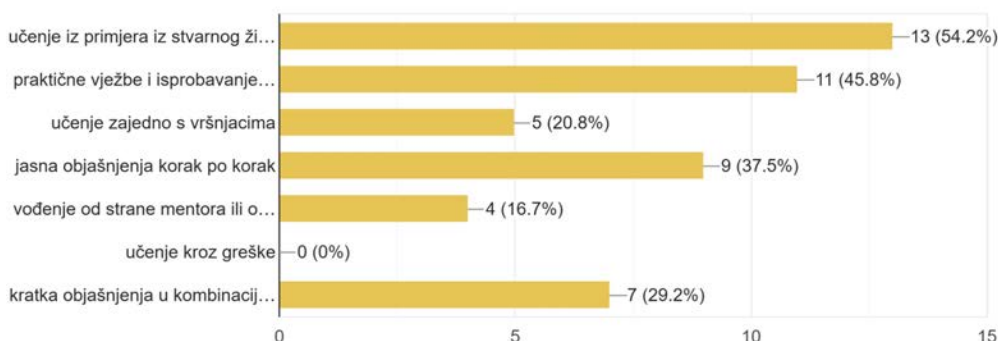
Slika 4: Pitanje 14 - upoznatost sa pokretanjem vlastitog biznisa

Glavne prepreke koje mladi prepoznaju za pokretanje inicijativa ili biznisa uključuju nedostatak finansijskih resursa, strah od neuspjeha, nedostatak specifičnih vještina i odsustvo mentorska podrške. Ovi nalazi su dosljedni među različitim podgrupama ispitanika i ukazuju na sistemske izazove koji prevazilaze individualne kapacitete.

Interes za razvoj digitalnih i poduzetničkih vještina je visok, pri čemu mladi najčešće ističu teme poput razvoja ideja, poslovnog planiranja, finansijske pismenosti, digitalnog marketinga i upravljanja projektima. Kada je riječ o metodama učenja, ispitanici jasno preferiraju praktične pristupe – učenje kroz primjere iz stvarnog života, praktične zadatke i mentorstvo – dok se tradicionalni teorijski pristupi rjeđe prepoznaju kao poželjni (slika 5).

21. Kada učiš o preduzetničkim vještinama, šta ti najviše pomaže da razumiješ i zapamtiš stvari? (odaberi najviše 3 odgovora)

24 responses

Slika 5: Pitanje 21 – preferirani pristupi i metode učenja

Na kraju, nalazi pokazuju da postoji značajan potencijal za aktivno uključivanje mladih u razvoj projekata i inicijativa, posebno ukoliko im se pruži adekvatna podrška kroz obuke, mentorstvo i pristup resursima. Iako neki mladi izražavaju nesigurnost ili nisku motivaciju, značajan broj njih pokazuje spremnost da u bliskoj budućnosti pokrene ili podrži aktivnosti, što predstavlja važan resurs za razvoj zajednice.

2.3.3. Kratki sažetak ključnih nalaza iz ankete – obje ciljne grupe

Opći pregled organizacija učesnica

Digitalna anketa za organizacije civilnog društva pružio je uvid u perspektive i kapacitete organizacija koje rade sa mladima, pri čemu je ukupno pet organizacija učestvovalo u istraživanju. Iako je uzorak mali, nalazi pružaju vrijedne kvalitativne uvide koji dopunjuju perspektive mladih.

Važnost digitalnih i poduzetničkih vještina

Organizacije koje su učestvovale u istraživanju generalno prepoznaju važnost digitalnih i poduzetničkih vještina za mlade, ali naglašavaju da postoji značajan prostor za unapređenje postojećih programa. Većina organizacija navodi da u određenoj mjeri integrišu digitalne alate u svoj rad, posebno u kontekstu komunikacije, promocije i organizacije aktivnosti. Međutim, napredne digitalne vještine i inovativni pristupi, poput korištenja AI alata ili razvoja digitalnih rješenja, još uvijek nisu sistematski uključeni u njihove programe.

Nedostaci vještina kod mladih

Organizacije prepoznaju da mladi često posjeduju osnovne digitalne vještine, ali im nedostaje praktično znanje koje je direktno primjenjivo u profesionalnom kontekstu. Posebno je naglašena potreba za razvojem vještina kao što su digitalni marketing, upravljanje projektima, finansijska pismenost i poduzetnički način razmišljanja.

Izazovi sa kojima se organizacije suočavaju

Jedan od ključnih nalaza odnosi se na izazove sa kojima se organizacije suočavaju u radu sa mladima. Oni uključuju ograničene resurse, nedostatak dugoročnih programa podrške i poteškoće u dopiranju do

mladih iz ranjivih grupa. Organizacije naglašavaju da su potrebni dodatni napori kako bi se osigurala inkluzivnost i pristupačnost programa.

Važnost mentorstva i dugoročne podrške

Organizacije također naglašavaju važnost mentorstva i individualiziranog pristupa u radu sa mladima. Smatraju da kratkoročne obuke nisu dovoljne za postizanje održivih rezultata i da je potrebno razvijati dugoročnije programe koji uključuju kontinuiranu podršku, praktičan rad i povezivanje sa relevantnim akterima, uključujući privatni sektor.

Prepreke za omladinsko poduzetništvo

U kontekstu poduzetništva, organizacije prepoznaju nizak nivo svijesti i samopouzdanja među mladima kada je riječ o pokretanju vlastitih inicijativa. Naglašavaju da su administrativne prepreke, nedostatak finansiranja i odsustvo jasnih mehanizama podrške ključni faktori koji obeshrabruju mlade.

Potreba za inovativnim pristupima učenju

Organizacije također ističu potrebu za inovativnijim pristupima učenju koji kombinuju digitalne alate, praktičan rad i neformalno obrazovanje. Posebno se naglašava važnost razvoja programa prilagođenih stvarnim potrebama mladih i tržišta rada.

Zaključak

Zaključno, nalazi ukazuju na to da organizacije civilnog društva imaju važnu ulogu u razvoju kapaciteta mladih, ali da im je potrebna dodatna podrška kako bi unaprijedile kvalitet i domet svojih programa. Sinergija između organizacija, institucija i privatnog sektora prepoznata je kao ključni faktor u stvaranju održivog ekosistema podrške mladima.

2.3.4. Kratki sažetak ključnih nalaza iz fokus grupa – mladi

Fokus grupa sa mladima okupila je ukupno 10 učesnika (5 muškaraca i 5 žena), koji dolaze iz različitih socio-ekonomskih i obrazovnih sredina. Diskusija je bila strukturirana oko tema digitalnih vještina i poduzetništva, s ciljem razumijevanja ličnih iskustava, motivacije, kao i prepreka sa kojima se mladi suočavaju.

Digitalne vještine – iskustva i preferirani pristupi učenju

Kada su upitani o konkretnim iskustvima u kojima su im digitalni alati pomogli da nešto nauče ili riješe problem, učesnici su se najčešće odnosili na situacije povezane sa studiranjem, izvršavanjem školskih zadataka, kreiranjem sadržaja i pronalaženjem informacija za obrazovne i lične potrebe. Digitalni alati su također često spominjani kao ključni za komunikaciju, saradnju i brz pristup znanju u situacijama kada tradicionalni izvori nisu bili dovoljni ili su bili prespori.

Najčešće korišteni alati uključuju društvene mreže, komunikacijske aplikacije, virtuelne platforme za učenje i alate zasnovane na umjetnoj inteligenciji. Ono što je, prema učesnicima, činilo ova iskustva uspješnim jeste kombinacija samostalnog istraživanja, dostupnosti brzih i lako razumljivih informacija, te mogućnosti da odmah primijene naučeno u praksi. Mnogi učesnici su naglasili da im digitalni alati omogućavaju da „uče kroz rad“ i prilagođavaju informacije vlastitim potrebama u realnom vremenu.

Međutim, iako mladi često uče samostalno i pokazuju visok nivo samoinicijative, značajan broj učesnika naglasio je važnost dodatne podrške – bilo kroz vršnjake, mentore, nastavnike ili virtuelne zajednice. Istakli

su da učenje postaje značajno efikasnije kada je interaktivno, praktično i kada postoji mogućnost dobijanja povratnih informacija i potvrde da napreduju u pravom smjeru.

Govoreći o idealnom iskustvu učenja, mladi su jasno istakli da preferiraju aktivnosti koje su dinamične, praktične i participativne, umjesto pasivnih ili predavački orijentisanih pristupa. Najpoželjniji format uključuje rad u manjim grupama, hibridni model – kombinovano učenje, kao i zadatke koji simuliraju stvarne životne situacije ili izazove. Učesnici su također naglasili važnost fleksibilnosti i angažmana, koji im omogućavaju da aktivno doprinose umjesto da samo slušaju.

Duge aktivnosti sa naglašenim teorijskim sadržajem uglavnom su ocijenjene kao manje motivirajuće i teže za održavanje pažnje, dok su kratki, fokusirani i praktični segmenti učenja prepoznati kao najefikasniji. Učesnici su također istakli da motivacija značajno raste kada mogu odmah vidjeti relevantnost onoga što uče.

Poduzetništvo – percepcije i stvarnost

Diskusija o poduzetništvu pokazala je da mladi ovaj koncept najčešće povezuju sa pokretanjem vlastitog biznisa, postizanjem finansijske nezavisnosti i slobodom donošenja vlastitih odluka. Istovremeno, poduzetništvo se također često povezivalo sa rizikom, nesigurnošću i odgovornošću.

Iako većina učesnika vidi poduzetništvo kao potencijalnu životnu ili karijernu opciju, ono se često ne doživljava kao realno ostvarivo u kratkom roku. Razlozi za ovakvu percepciju uključuju nedostatak finansijskih resursa, ograničeno znanje o tome kako pokrenuti biznis ili inicijativu, nedostatak praktičnog iskustva i nedovoljnu institucionalnu ili mentorsku podršku.

Mladi su naglasili da bi poduzetništvo postalo značajno dostupnije kada bi imali jasnije korak-po-korak smjernice, konkretne primjere iz stvarne prakse i kontinuiranu podršku tokom svih faza razvoja ideje. Posebno su istakli važnost razumijevanja kompletnog procesa – od prepoznavanja ideje, preko planiranja i testiranja, do implementacije i održivosti.

Prepreke i izazovi

Kada je riječ o preprekama, učesnici su identificirali nekoliko ključnih faktora koji ih sprječavaju da pokrenu inicijative ili biznise. Najčešće spominjane prepreke bile su nedostatak finansijskih resursa, strah od neuspjeha, nedostatak specifičnih znanja i praktičnih vještina, kao i odsustvo mentorske podrške i uzora.

Diskusija je pokazala da mladi često gube motivaciju u ranim fazama razvoja ideje, posebno kada se suoče sa administrativnim komplikacijama, nedostatkom mogućnosti finansiranja ili nesigurnošću u vezi sa narednim koracima. Ovo rano „odustajanje“ opisano je kao čest obrazac, gdje početni entuzijizam opada čim se pojave praktični izazovi.

Dodatno, mnogi učesnici nisu sigurni gdje mogu potražiti podršku, što dodatno komplikuje proces i smanjuje njihovu spremnost da preuzmu inicijativu. Ovaj nedostatak jasnih puteva do informacija doprinosi osjećaju nesigurnosti i oklijevanja.

Potrebna podrška

Kada su upitani o vrsti podrške koja bi im bila najkorisnija, mladi su najčešće naglašavali mentorstvo, praktične obuke i finansijsku podršku. Jasno su izrazili da samo teorijsko znanje nije dovoljno i da je primjena u stvarnim životnim situacijama ključna za izgradnju samopouzdanja i kompetencija.

Posebno je naglašena potreba za kontinuiranom podrškom, umjesto jednokratnih obuka ili kratkoročnih intervencija. Učesnici su naveli da bi kontinuirano vođenje kroz proces učenja ili poduzetništva značajno povećalo njihove šanse za uspjeh.

Također su naglasili da najviše vjeruju osobama koje imaju praktično iskustvo, primjere iz stvarnog života i sposobnost da pruže konkretne, primjenjive savjete, umjesto apstraktnih informacija.

Završno promišljanje – očekivani uticaj

U završnom dijelu diskusije, mladi su izrazili očekivanje da bi uspješna implementacija projekta mogla dovesti do većih mogućnosti za učenje, poboljšanih izgleda za zapošljavanje i povećanog aktivnog učešća u lokalnim zajednicama.

Posebno su naglasili važnost stvaranja okruženja koje podstiče inicijativu, kreativnost i samopouzdanje, kao i okruženja u kojem mladi osjećaju da se njihova mišljenja i doprinosi cijene i ozbiljno shvataju. Učesnici su također istakli da bi ovakve prilike mogle imati dugoročno pozitivan uticaj na motivaciju, angažman i osnaživanje mladih na nivou zajednice.

2.3.5. Kratki sažetak ključnih nalaza iz fokus grupa – mladi i omladinske organizacije

Fokus grupa sa predstavnicima organizacija civilnog društva okupila je tri učesnika sa iskustvom u radu sa mladima, posebno u oblasti razvoja vještina i neformalnog obrazovanja.

Digitalne vještine – praktična iskustva

Kada su upitani o uspješnim aktivnostima, predstavnici organizacija naglasili su da su najefikasniji programi oni koji kombinuju praktičan rad, vršnjačko učenje i korištenje digitalnih alata. Digitalni alati se najčešće koriste za komunikaciju, saradnju i predstavljanje rezultata, ali njihov puni potencijal primjene još uvijek nije dovoljno iskorišten.

Organizacije su istakle da mladi najbolje reaguju na aktivnosti koje su interaktivne i omogućavaju aktivno učešće, dok pasivni oblici učenja imaju ograničen uticaj.

Teško dostupne grupe

Jedan od ključnih nalaza odnosi se na izazove u uključivanju mladih sa manje mogućnosti. Prema iskustvu organizacija, najteže je doprijeti do mladih iz ruralnih područja, onih koji nisu u sistemu obrazovanja, zaposlenja niti obuke (NEET), kao i onih koji se suočavaju sa socio-ekonomskim preprekama. Razlozi uključuju nedostatak pristupa resursima, nisku motivaciju i ograničene informacije o dostupnim programima.

Nedostajuće digitalne vještine

Organizacije su identificirale da mladi imaju najveće poteškoće sa naprednim digitalnim vještinama, uključujući kritičko razmišljanje u virtuelnom okruženju, korištenje digitalnih alata u profesionalne svrhe, kao i razumijevanje virtuelne sigurnosti i odgovornog ponašanja. Također je naglašena potreba za razvojem praktičnih vještina sa direktnom primjenjivošću.

Poduzetničke vještine – ključni nedostaci

U oblasti poduzetništva, predstavnici organizacija istakli su da mladima najviše nedostaju vještine razvoja ideja, finansijska pismenost, planiranje projekata i digitalni marketing. Ovi nedostaci posebno su izraženi među mladima sa manje mogućnosti.

Također je navedeno da se ovi izazovi najčešće javljaju u fazi prelaska sa ideje na konkretnu realizaciju, kada mladi nemaju dovoljno znanja i podrške da nastave dalje.

Barijere s kojima se mladi susreću

Organizacije se slažu da mladi najčešće gube motivaciju u fazama planiranja i implementacije. Glavni razlozi uključuju nedostatak finansijskih resursa, komplikovane administrativne procedure i nedostatak kontinuirane podrške.

Kod mladih sa manje mogućnosti, ove prepreke su dodatno izražene zbog ograničenog pristupa informacijama, mentorima i mrežama podrške.

Potrebna podrška i uloga organizacija

Predstavnici organizacija smatraju da mogu pružiti značajnu podršku kroz obuke, mentorstvo i facilitaciju procesa učenja, ali naglašavaju da su njihovi kapaciteti često ograničeni. Istaknuta je potreba za dugoročnijim programima, boljom međusektorskom saradnjom i dodatnim resursima.

Završno promišljanje

U završnom promišljanju, učesnici su naglasili da bi uspješan projekat trebao rezultirati aktivnijim angažmanom mladih, kvalitetnijim programima učenja i snažnijom ulogom omladinskih radnika. Također je naglašena važnost stvaranja okruženja u kojem mladi imaju više prilika da izraze svoje ideje i aktivno učestvuju u donošenju odluka.

2.3.6. Kratki sažetak zaključaka iz intervjua sa specifičnim ciljnim grupama

Kao dio istraživanja, provedena su dva dubinska intervjua sa mladim ljudima sa manje mogućnosti – jednim muškim i jednom ženskom učesnicom. Oba učesnika dolaze iz socio-ekonomski ugroženih sredina, što značajno utiče na njihov pristup digitalnim alatima, obrazovanju i razvojnim prilikama. Njihova iskustva pružaju važan kvalitativni uvid u svakodnevne realnosti koje stoje iza širih kvantitativnih trendova identificiranih kroz anketu i fokus grupe.

Jedan od najvažnijih nalaza odnosi se na ograničen i nestabilan pristup digitalnoj infrastrukturi. Iako oba učesnika navode da imaju pristup digitalnim uređajima, taj pristup je često indirektan i dijeli se sa drugim članovima porodice. Korištenje laptopa ili računara mora se pažljivo usklađivati sa potrebama drugih

članova domaćinstva, što direktno utiče na kontinuitet učenja, virtualno učešće i mogućnost uključivanja u strukturirane obrazovne aktivnosti. To često rezultira fragmentiranim procesima učenja, gdje su mladi primorani prilagođavati vrijeme učenja dostupnosti uređaja, a ne vlastitim potrebama ili rasporedu učenja.

Pored toga, internetska konekcija nije uvijek dostupna ili stabilna, što dodatno otežava učešće u virtualnim aktivnostima, uključujući virtualne obuke, učenje putem videa i komunikaciju sa vršnjacima ili trenerima. Prekidi u konekciji, ograničena dostupnost mobilnih podataka ili slab kvalitet signala često smanjuju efikasnost iskustava digitalnog učenja.

Kako je jedan učesnik izjavio: „Nije samo pitanje da li imate internet, nego kakav internet imate. Dešava se da imam konekciju, ali je toliko slaba da ne mogu pratiti obuku ili video.“ Ovaj uvid naglašava da formalni pristup internetu ne znači nužno funkcionalnu digitalnu uključenost, jer kvalitet i pouzdanost pristupa igraju ključnu ulogu u omogućavanju smislenog učešća.

U kontekstu digitalnih vještina, intervjui pokazuju da mladi sa manje mogućnosti često posjeduju osnovne digitalne kompetencije, kao što su korištenje komunikacijskih alata, pretraživanje interneta ili pristup društvenim mrežama. Međutim, nedostaju im prilike za strukturirano učenje i dalji razvoj naprednijih ili profesionalno relevantnih digitalnih vještina. Učenje se najčešće odvija samostalno, bez formalnog usmjeravanja ili strukturiranih sistema podrške, što usporava napredak i smanjuje samopouzdanje u vlastite sposobnosti.

Jedan od učesnika je naveo: „Sve što znam naučio/la sam samostalno, ali često ne znam da li to radim ispravno.“ Ovo odražava širi osjećaj nesigurnosti i nedostatka potvrde, što je često među mladima koji se oslanjaju na samostalno učenje u nedostatku mentorstva ili institucionalne podrške.

Oba učesnika su naglasila da bi im najviše pomogla jasna, praktična i kontinuirana podrška u učenju. Posebno ističu važnost mentorstva i vođenih procesa učenja, koji bi im pomogli da razviju konkretne vještine, steknu povjerenje u svoje sposobnosti i bolje razumiju kako primijeniti znanje u stvarnim životnim kontekstima kao što su zapošljavanje, obrazovanje ili poduzetništvo. Također su istakli da jednokratne obuke nisu dovoljne i da je kontinuirani angažman neophodan za stvarni napredak.

Kada je riječ o zapošljavanju i poduzetništvu, intervjui ukazuju na kombinaciju interesa, ambicije i nesigurnosti. Iako postoji jasna želja za ličnim napretkom i razvojem, učesnici često ne vide jasne puteve ka zaposlenju ili pokretanju vlastitih inicijativa. Ova nesigurnost snažno je povezana sa ograničenim pristupom informacijama, nedostatkom uzora i odsustvom strukturiranih sistema podrške koji bi ih vodili kroz proces.

Glavne prepreke koje su spomenute uključuju nedostatak finansijskih resursa, ograničen pristup pouzdanim informacijama, nedostatak mentorstva i nedovoljno znanje o administrativnim i praktičnim koracima potrebnim za pokretanje inicijative ili ulazak na tržište rada. Ove prepreke se doživljavaju ne samo kao individualni izazovi nego i kao sistemske prepreke koje vremenom smanjuju motivaciju.

Jedan učesnik je izjavio: „Imam ideje, ali ne znam odakle početi niti kome se obratiti.“ Ovaj citat dodatno potvrđuje nalaze iz fokus grupa i ankete, gdje su nedostatak smjernica, nejasni putevi i nedovoljno razvijene strukture podrške dosljedno identificirani kao ključni izazovi za mlade, posebno one sa manje mogućnosti.

Intervjui također naglašavaju važnost psiholoških i socijalnih faktora, uključujući samopouzdanje, motivaciju i osjećaj pripadnosti. Mladi sa manje mogućnosti često se osjećaju isključenima iz prilika dostupnih njihovim vršnjacima, što utiče na njihovu motivaciju i spremnost da se uključe u nove aktivnosti. Ovaj osjećaj isključenosti nije povezan samo sa materijalnim uslovima nego i sa percipiranom nejednakošću u pristupu prilikama, informacijama i mrežama.

U nekim slučajevima, to dovodi do smanjene inicijative i oklijevanja da učestvuju u programima ili se prijave za prilike, čak i kada su dostupne. Istovremeno, kada je prisutna adekvatna podrška, učesnici pokazuju spremnost za učenjem i snažan interes za poboljšanje svoje situacije.

Zaključno, nalazi intervjua potvrđuju da digitalna isključenost nije samo pitanje pristupa tehnologiji, nego i kvaliteta tog pristupa, kontinuiteta korištenja, dostupnosti strukturirane podrške i osjećaja osnaženosti među mladima. Mladi sa manje mogućnosti jasno pokazuju potencijal, motivaciju i spremnost za uključivanje, ali im je potrebna ciljana, kontinuirana i kontekstualno osjetljiva podrška koja uzima u obzir njihove specifične socio-ekonomske okolnosti i životne realnosti.

2.3.7. Zaključci i preporuke

Anketa – mladi

Zaključci

Podaci iz ankete među mladima ukazuju na snažnu opću digitalnu prisutnost i visok nivo samopouzdanja u osnovne digitalne vještine, uključujući komunikacijske platforme, pretragu informacija i alate za kreiranje sadržaja. Međutim, postoji značajan jaz u naprednim digitalnim kompetencijama, posebno onima koje su povezane sa zapošljivošću i inovacijama.

Alati umjetne inteligencije već se koriste među mladima, uglavnom za podršku učenju i generiranje ideja, ali bez strukturiranog razumijevanja njihovog potencijala za dugoročni razvoj vještina ili profesionalnu upotrebu.

U oblasti poduzetništva, mladi izražavaju interes i svijest, ali im nedostaje praktično znanje, strukturirano usmjerenje i samopouzdanje da ideje pretvore u konkretne aktivnosti. Najčešće identificirane prepreke su nedostatak finansijskih resursa, strah od neuspjeha, odsustvo mentorstva.

Preporuke

- Uvesti ciljane programe obuke usmjerene na napredne digitalne vještine, uključujući pismenost u oblasti umjetne inteligencije, analizu podataka i digitalno rješavanje problema
- Razviti obrazovanje iz poduzetništva koje se fokusira na praktične korake od generiranja ideja do njihove implementacije
- Ojačati pristup programima mentorstva koji povezuju mlade s iskusnim profesionalcima
- Promovisati iskustvene i projektno zasnovane modele učenja koji odražavaju stvarne životne izazove
- Osigurati dostupne informacije o mogućnostima finansiranja i mehanizmima podrške za omladinske inicijative

Anketa – omladinske i pro-omladinske organizacije

Zaključci

Kombinovani nalazi anketa među mladima i omladinskim/pro-omladinskim organizacijama pokazuju u velikoj mjeri dosljednu sliku u vezi s razvojem digitalnih i poduzetničkih vještina u Crnoj Gori. Obje grupe potvrđuju da su mladi visoko uključeni u korištenje digitalnih alata u svakodnevnom životu, prvenstveno za komunikaciju, učenje i kreiranje sadržaja. Međutim, postoji zajedničko prepoznavanje da ova digitalna angažiranost ne znači automatski i posjedovanje naprednih ili tržištu rada relevantnih kompetencija.

Ključni zaključak je jasno nepodudaranje između samoprocijenjenog digitalnog samopouzdanja mladih i dubine njihovih stvarnih vještina, posebno u oblastima kao što su korištenje podataka, strukturirano digitalno rješavanje problema i profesionalna primjena digitalnih alata. Organizacije potvrđuju da, iako su osnovne vještine široko zastupljene, strukturirani putevi za napredovanje ka naprednim kompetencijama u velikoj mjeri nedostaju.

Obje ankete također ističu poduzetništvo kao oblast interesa, ali i ograničene spremnosti. Mladi pokazuju motivaciju i kreativnost, dok organizacije uočavaju nizak nivo praktičnog znanja, samopouzdanja i razumijevanja proceduralnih i finansijskih aspekata poduzetništva.

Preporuke

- Razviti strukturirane, progresivne puteve učenja koji povezuju osnovnu digitalnu pismenost s naprednim digitalnim vještinama relevantnim za tržište rada
- Ojačati saradnju između omladinskih organizacija i obrazovnih institucija kako bi se osigurao kontinuitet razvoja vještina
- Uvesti praktične module poduzetništva koji uključuju finansijsku pismenost, upravljanje projektima i digitalne alate za poslovanje
- Unaprijediti usklađenost između potreba mladih i postojećih programa neformalnog obrazovanja kroz redovne procjene potreba
- Podržati organizacije u ažuriranju metodologija kako bi uključile više primijenjenih, na vještinama zasnovanih pristupa učenju

Focus grupe – mladi

Zaključci

Diskusije u fokus grupama s mladima potvrđuju da su iskustveni, interaktivni i praktični pristupi učenju značajno efektivniji od tradicionalnih teorijskih metoda. Mladi pokazuju snažnu preferenciju za saradničko učenje, razmjenu među vršnjacima i zadatke koji simuliraju situacije iz stvarnog života.

Digitalni alati se široko koriste u svakodnevnim kontekstima učenja, ali njihov obrazovni potencijal je maksimalno iskorišten kada se kombinuju s vođenjem, strukturom i povratnim informacijama. Samostalno učenje je česta pojava, ali često dovodi do nesigurnosti i neujednačenog razvoja vještina.

U oblasti poduzetništva, mladi povezuju ovaj koncept s nezavisnošću i prilikama, ali i s visokim rizikom i neizvjesnošću. Ključni zaključak je da motivacija postoji, ali nije praćena dovoljnim nivoom samopouzdanja, znanja ili sistema podrške.

Preporuke

- Preusmjeriti pristupe neformalnog obrazovanja ka iskustvenim, na praksi zasnovanim modelima učenja
- Integrisati vršnjačko učenje i saradničke formate kao standardnu praksu u omladinskim programima
- Osigurati strukturirane puteve koji vode mlade od ideje do implementacije u poduzetništvu
- Povećati pristup kontinuiranom mentorstvu, umjesto jednokratnih treninga
- Dizajnirati programe koji istovremeno grade samopouzdanje i razvijaju tehničke i poduzetničke vještine

Fokus grupe – omladinske i pro-omladinske organizacije

Zaključci

Kombinovani nalazi fokus grupa ukazuju i na podudarnosti i na razlike između iskustava mladih i perspektiva organizacija. Obje grupe se slažu da su interaktivni, praktični i participativni pristupi najefikasniji za razvoj vještina. Također postoji zajedničko prepoznavanje da se digitalni alati nedovoljno koriste kada je riječ o njihovom punom obrazovnom i profesionalnom potencijalu.

Ključni zaključak je zajednička identifikacija strukturnih prepreka koje utiču na mlade s manje mogućnosti, uključujući ograničen pristup resursima, slabije mehanizme inkluzije i nedovoljnu prilagođenu podršku. Organizacije dodatno ističu ograničenja kapaciteta koja umanjuju njihovu sposobnost da prošire i dugoročno održavaju podršku.

Obje grupe potvrđuju da se mladi najviše suočavaju s poteškoćama u tranzicijskoj fazi — od razvoja ideje do njene implementacije — posebno u oblasti poduzetništva i inicijativa zasnovanih na projektima.

Preporuke

- Ojačati međusektorsku saradnju između omladinskih organizacija, obrazovnih institucija i donosilaca politika
- Razviti dugoročne, strukturirane programe koji podržavaju kontinuirano učenje i praćenje napretka
- Povećati ulaganja u inkluzivne pristupe usmjerene na mlade iz ruralnih područja i mlade s manje mogućnosti
- Jačati kapacitete organizacija za provođenje naprednih obuka iz oblasti digitalnih i poduzetničkih vještina
- Uspostaviti jasnije sisteme podrške za tranziciju od ideje do implementacije, uključujući inkubacione i mentorske mehanizme
- Promovisati zajedničke metodologije koje kombinuju digitalne alate, iskustveno učenje i primjenu u stvarnim situacijama

2.4. NACIONALNI IZVJEŠTAJ O PROCJENI POTREBA – RUMUNIJA

Nacionalni izvještaj o procjeni potreba za Rumuniju pruža uvid u trenutnu situaciju, potrebe i izazove povezane sa digitalnim i poduzetničkim kompetencijama među mladima, kao i kapacitete organizacija koje rade sa njima.

2.4.1. Kratak sažetak metodologije istraživanja

Analiza potreba provedena u okviru projekta CYBER Change imala je za cilj identificirati glavne potrebe mladih i omladinskih i organizacija koje rade sa mladima u oblastima digitalnih vještina, poduzetništva i socijalnog poduzetništva, sa posebnom pažnjom posvećenom mladima sa manje mogućnosti. Kako bi se dobila realna slika trenutne situacije, istraživanje je zasnovano na pristupu mješovitih metoda, kombinujući kvantitativne i kvalitativne alate. Ovaj pristup omogućio je ne samo prikupljanje uporedivih podataka na nacionalnom i transnacionalnom nivou, nego i dublje razumijevanje iskustava, percepcija i izazova sa kojima se suočavaju ciljne grupe.

Prikupljanje podataka provedeno je korištenjem tri glavne metode: digitalne ankete, fokus grupa i strukturiranih intervjua. Korištenje ovih komplementarnih metoda omogućilo je ne samo triangulaciju rezultata, nego i sagledavanje različitih perspektiva iste stvarnosti. Upitnici su pružili opći pregled trendova i nivoa vještina, dok su fokus grupe i intervjui omogućili detaljnije istraživanje motivacija, prepreka i specifičnih potreba učesnika.

Analiza potreba bila je usmjerena na procjenu trenutne situacije i identificiranje postojećih nedostataka u nekoliko oblasti relevantnih za razvoj mladih. Konkretno, istraživanje je ispitivalo nivo digitalnih vještina, uključujući korištenje alata umjetne inteligencije, poduzetničke i kompetencije socijalnog poduzetništva, kao i pristup mogućnostima za učenje za mlade sa manje mogućnosti. To uključuje mlade iz ruralnih područja, mlade iz socio-ekonomski ugroženih sredina, NEET mlade, djevojke i mlade žene, kao i mlade sa ograničenim pristupom obrazovanju ili digitalnim alatima. Pored toga, istraživanje je analiziralo kapacitete omladinskih i organizacija koje rade sa mladima da podrže razvoj mladih kroz programe zasnovane na digitalnim vještinama, poduzetničkim kompetencijama i vršnjačkom učenju.

U ovom kontekstu, analiza je ispitivala trenutni nivo digitalnih i poduzetničkih vještina među mladima iz različitih zajednica, prepreke koje ograničavaju njihovo učešće u digitalnim i poduzetničkim inicijativama, kao i izazove sa kojima se organizacije suočavaju u provođenju efikasnih i inkluzivnih programa obuke. Istovremeno su istraživane i mogućnosti za unapređenje formata učenja, alata i metodologija neformalnog obrazovanja.

Rezultati istraživanja koriste se kao osnova za ažuriranje analize potreba mladih, posebno mladih sa manje mogućnosti, te za razvoj prilagođenih edukativnih materijala. Oni uključuju priručnike za obuku, digitalne alate i praktične aktivnosti osmišljene za podršku razvoju digitalnih vještina za socijalno poduzetništvo, kao i poduzetničkih kompetencija. Istovremeno, nalazi doprinose jačanju kapaciteta organizacija uključenih u projekat za provođenje aktivnosti obuke zasnovanih na praktičnom, digitalnom i vršnjačkom učenju. Kroz ovaj pristup, intervencije razvijene u okviru projekta CYBER Change zasnovane su na stvarnim podacima i direktno odgovaraju identificiranim potrebama ciljnih grupa.

Istraživanje je uključivalo dvije glavne kategorije učesnika. Prvu grupu činili su mladi uzrasta od 15 do 29 godina, sa fokusom na mlade sa manje mogućnosti. Druga grupa uključivala je omladinske i organizacije koje rade sa mladima, a koje direktno rade sa mladim ljudima. Odabir učesnika imao je za cilj osigurati raznolikost u pogledu spola, mjesta stanovanja (urbano i ruralno), socio-ekonomskog statusa, pristupa obrazovanju i tehnologiji, kao i pripadnosti ranjivim grupama poput NEET mladih, mladih iz ruralnih područja, manjina ili mladih osoba sa invaliditetom.

Za prikupljanje podataka korištene su dvije vrste digitalne ankete: jedan namijenjen mladima i jedan namijenjen organizacijama. anketa za mlade imao je za cilj procjenu digitalnih vještina, uključujući korištenje umjetne inteligencije, poduzetničkih kompetencija, interesa za socijalno poduzetništvo, percipiranih prepreka i potreba za obukom. Dodatne informacije prikupljene su u vezi sa pristupom tehnologiji, prethodnim učešćem u aktivnostima obuke i preferiranim formatima učenja. anketa za organizacije bio je usmjeren na procjenu njihovih kapaciteta za razvoj vještina mladih, identificiranje nedostataka uočenih među korisnicima, izazova sa kojima se susreću u provođenju aktivnosti i potreba povezanih sa razvojem alata i obrazovnih metodologija. Upitnici su distribuirani virtuelno koristeći platforme dostupne putem mobilnih i desktop uređaja, a jezik je prilagođen pristupačnom nivou kako bi se olakšalo učešće mladih sa manje mogućnosti.

Fokus grupe organizovane su kako bi se produbili nalazi iz ankete i prikupile kvalitativne perspektive o iskustvima učesnika. Odvojene diskusije održane su sa mladima i sa predstavnicima omladinskih organizacija. Obuhvaćene teme uključivale su korištenje digitalnih vještina, ulogu umjetne inteligencije, percepcije poduzetništva i socijalnog poduzetništva, prepreke za učešće, preferirane metode učenja i potrebe za podrškom društvenim inicijativama. Diskusije su facilitirane korištenjem strukturiranih vodiča kako bi se osiguralo uravnoteženo učešće i omogućilo učesnicima da slobodno izraze svoje stavove.

Kako bi se uključile perspektive mladih sa ograničenim pristupom virtuelnom okruženju, provedeni su i strukturirani intervjui licem u lice. Oni su pratili strukturu ankete za mlade, prilagođenu individualnim razgovorima, i omogućili prikupljanje podataka od mladih iz ruralnih ili izolovanih područja, NEET mladih, mladih iz marginaliziranih zajednica i mladih koji se suočavaju sa socio-ekonomskim izazovima. Ova metoda dopunila je kvantitativne podatke i pomogla u identificiranju specifičnih potreba koje nisu mogle biti u potpunosti obuhvaćene samo digitalnim alatima.

Kvantitativni podaci prikupljeni putem ankete analizirani su korištenjem deskriptivne statistike, sa fokusom na identificiranje ključnih trendova i nedostataka u vještinama. Kvalitativni podaci iz fokus grupa i intervjua analizirani su tematski, identificiranjem glavnih kategorija i ponavljajućih obrazaca. Rezultati iz sve tri metode zatim su integrirani kako bi se formulisali zaključci na nacionalnom nivou u vezi sa potrebama razvoja digitalnih i poduzetničkih vještina, preprekama za učešće sa kojima se suočavaju mladi sa manje mogućnosti, kapacitetima organizacija za provođenje programa obuke i prioritetima za razvoj edukativnih materijala u okviru projekta CYBER Change.

2.4.2. Kratki sažetak ključnih nalaza iz ankete – mladi

Profil učesnika

Ukupno 20 mladih osoba uzrasta između 15 i 29 godina je ispunilo anketu. Kada je riječ o starosnoj strukturi, većina ispitanika pripada starosnoj grupi od 19 do 24 godine, koju čini 13 osoba (65%). Starosna

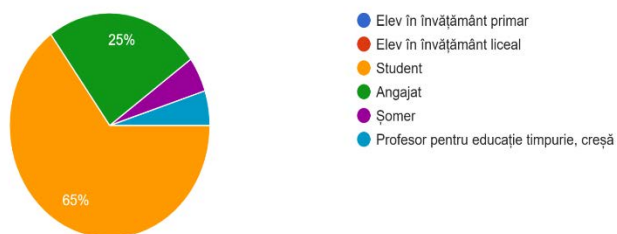
grupa od 25 do 29 godina uključuje 5 ispitanika (25%), dok su samo 2 ispitanika (10%) uzrasta od 15 do 18 godina. Ovaj profil sugerira da se većina nalazi u tranzicijskoj fazi između obrazovanja i ulaska na tržište rada.

Kada je riječ o spolu, uzorak pretežno čine djevojke i mlade žene, koje predstavljaju 15 ispitanika (75%), dok dječaci i mladi muškarci čine 5 ispitanika (25%). Ova raspodjela je relevantna, posebno u odnosu na ciljeve projekta, ali je također treba uzeti u obzir prilikom tumačenja ukupnih rezultata.

U pogledu trenutnog statusa, većina ispitanika su studenti/učenici (13 osoba). Pet ispitanika je zaposleno, dok su preostala dva navela druge situacije: jedna osoba je nezaposlena, a jedna je odabrala „drugi status“. Važan aspekt je da su svi ispitanici naveli da imaju redovan pristup internetu, kao i pametnom telefonu ili računaru. To sugerira da, unutar ove grupe, glavni problem nije pristup tehnologiji, nego način njenog korištenja, nivo vještina i samopouzdanje u njihovoj praktičnoj primjeni.

Slika 1: Pitanje 3 –trenutni obrazovni i radni status

Care este statutul tău actual?
20 responses

Nivo digitalnih vještina

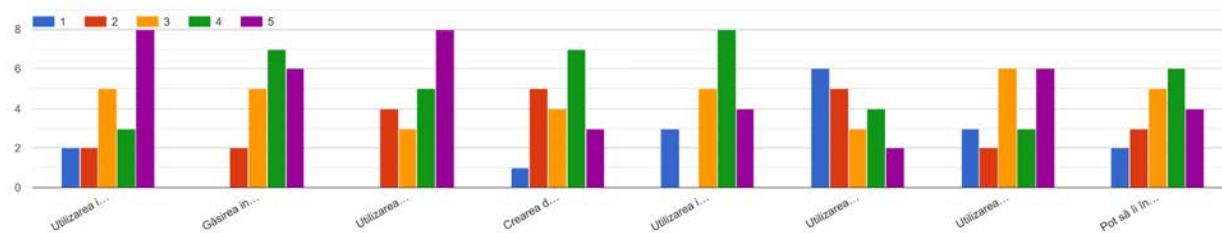
Digitalne vještine procijenjene su na skali od 1 do 5. Odgovori ukazuju na umjeren do prilično dobar nivo samopouzdanja u korištenju tehnologije za svakodnevne zadatke. Najviši prosječni rezultati zabilježeni su za provjeravanje digitalnih informacija i korištenje virtuelnih platformi za učenje, oba sa prosječnom ocjenom 3,85. Nakon toga slijedi korištenje alata za produktivnost (3,65) i korištenje digitalnih alata za organizaciju projekata sa drugima (3,50).

Srednji nivoi zabilježeni su u oblasti sigurnosti u virtuelnom okruženju i odgovornog ponašanja (3,35), kao i u percepciji sposobnosti da druge podučavaju osnovnim digitalnim vještinama (3,35). Kreiranje digitalnog sadržaja ostvarilo je nešto niži rezultat, sa prosječnom ocjenom 3,30, što ukazuje na umjerenu upoznatost sa kreativnim korištenjem tehnologije.

Najslabija oblast su napredne digitalne vještine, sa prosječnom ocjenom 2,55. Ovaj jaz sugerira da se mladi osjećaju ugodno u svakodnevnom korištenju tehnologije, ali se osjećaju manje spremnima kada je riječ o složenijim primjenama relevantnim za inovacije, poduzetništvo ili razvoj vlastitih digitalnih rješenja. Ukupno gledano, rezultati ukazuju na grupu mladih koji su česti korisnici tehnologije, ali rjeđe njeni kreatori ili napredni korisnici.

Slike 2: pitanje 7 - nivo samopouzdanja u korištenju tehnologije za svakodnevne zadatke

Evaluează cât de încrezător/increzătoare te simți (1 = deloc încrezător → 5 = foarte încrezător):

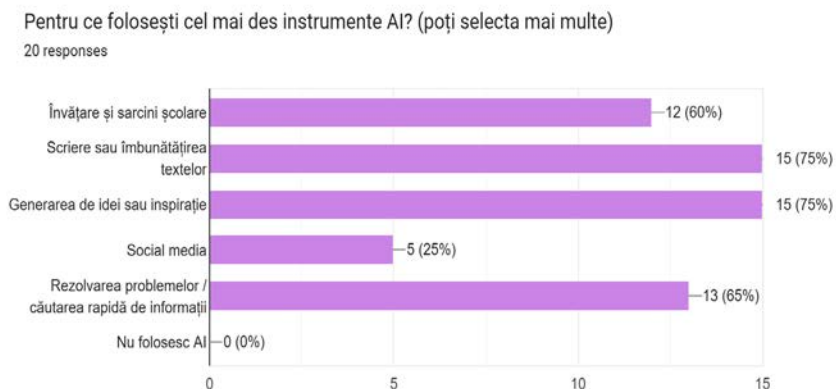
Primjena i percepcija umjetne inteligencije

Alati umjetne inteligencije već su dio svakodnevne rutine mnogih ispitanika. Najčešće spominjene upotrebe su pisanje ili unapređenje tekstova i generisanje ideja ili inspiracije, pri čemu je svaku od ovih opcija odabralo 15 ispitanika. Trinaest ispitanika navelo je da koristi AI za rješavanje problema ili brzo pronalaženje informacija, dok 12 njih koristi AI za učenje i zadatke povezane sa školom (slika 3).

Ukupna percepcija umjetne inteligencije, posebno za mlade sa manje mogućnosti, uglavnom je pozitivna. Osam ispitanika vjeruje da AI može pomoći „mnogo“, dok deset smatra da može pomoći „u određenoj mjeri“. Samo dva ispitanika nisu bila sigurna, a nijedan nije izrazio jasno negativan stav. Ovi odgovori ukazuju na otvorenost prema korištenju AI u obrazovnim i društvenim kontekstima, ali također naglašavaju potrebu za dodatnim usmjeravanjem, posebno kada je riječ o kritičkoj, etičkoj i praktičnoj upotrebi.

Trenutno se AI uglavnom koristi za individualne zadatke i kratkoročnu podršku. Manje se povezuje sa razvojem projekata, inicijativa ili rješenja za zajednicu. To ukazuje na jasan pravac za budući rad: pomoći mladima da pređu sa korištenja AI za efikasnost i potrošnju ka njenom korištenju za kreativnost, inicijativu i društveni uticaj.

Slika 3: Pitanje 9 – primjena alata umjetne inteligencije

Poduzetničke vještine

Alati umjetne inteligencije (AI) već su dio svakodnevne rutine mnogih ispitanika. Najčešće spominjene upotrebe su pisanje ili unapređenje tekstova i generisanje ideja ili inspiracije, pri čemu je svaku od ovih

opcija odabralo 15 ispitanika. Trinaest ispitanika navelo je da koristi AI za rješavanje problema ili brzo pronalaženje informacija, dok 12 njih koristi AI za učenje i zadatke povezane sa školom (slika 3).

Ukupna percepcija umjetne inteligencije, posebno za mlade sa manje mogućnosti, uglavnom je pozitivna. Osam ispitanika vjeruje da AI može pomoći „mnogo“, dok deset smatra da može pomoći „u određenoj mjeri“. Samo dva ispitanika nisu bila sigurna, a nijedan nije izrazio jasno negativan stav. Ovi odgovori ukazuju na otvorenost prema korištenju AI u obrazovnim i društvenim kontekstima, ali također naglašavaju potrebu za dodatnim usmjeravanjem, posebno kada je riječ o kritičkoj, etičkoj i praktičnoj upotrebi.

Trenutno se AI uglavnom koristi za individualne zadatke i kratkoročnu podršku. Manje se povezuje sa razvojem projekata, inicijativa ili rješenja za zajednicu. To ukazuje na jasan pravac za budući rad: pomoći mladima da pređu sa korištenja AI za efikasnost i potrošnju ka njenom korištenju za kreativnost, inicijativu i društveni uticaj.

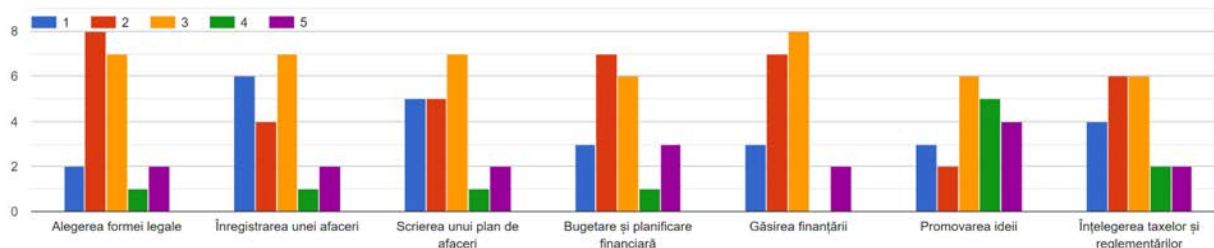
Upoznatost sa pokretanjem biznisa

Dio usmjeren na praktične korake uključene u pokretanje biznisa potvrđuje ovaj obrazac. Najviši rezultat zabilježen je za promociju ideje (3,25), što sugeriše da se komunikacija doživljava kao pristupačnija. Nasuprot tome, aspekti planiranja i implementacije imaju značajno niže rezultate: budžetiranje i finansijsko planiranje (2,70), odabir pravne strukture (2,65), porezi i regulative (2,60), pronalaženje finansiranja (2,55), pisanje biznis plana (2,50) i registracija biznisa (2,45), koja ima najniži rezultat.

Ovi rezultati jasno pokazuju da glavni izazov nije nužno osmisлити ideju, nego ono što dolazi nakon toga. Administrativni, finansijski i proceduralni aspekti ostaju nedovoljno poznati i vjerovatno se percipiraju kao složeni bez vanjske podrške.

Slika 4: Pitanje 14 - upoznatost sa pokretanjem vlastitog biznisa

Cât de familiar(ă) ești cu procesul de a începe o afacere? (1 = deloc familiar(ă) ... 5 = foarte familiar(ă))

Percipirane prepreke

Kada su upitani o glavnim preprekama za pokretanje biznisa ili inicijative, ispitanici su najčešće spominjali nedostatak početnog finansiranja (15 odgovora) i nedostatak specifičnih vještina (13 odgovora). Nakon toga slijede strah od neuspjeha (9 odgovora), birokratija i složene regulative (7 odgovora) te nedostatak mentora (4 odgovora).

Ovi odgovori pokazuju da percipirane prepreke nisu samo finansijske prirode. One se također odnose na samopouzdanje, usmjeravanje i ograničeno razumijevanje procesa. Nedostatak vještina usklađen je sa nižim rezultatima u planiranju i implementaciji, dok nedostatak mentorstva naglašava jasnu potrebu za praktičnim vođenjem.

Interes i spremnost za angažman

Podaci ukazuju na snažnu otvorenost prema društvenom i poduzetničkom angažmanu. Šesnaest od ukupno 20 ispitanika izjavilo je da bi bili zainteresirani koristiti digitalne ili poduzetničke vještine za podršku društvenoj inicijativi, dok je samo jedan ispitanik odgovorio „ne“.

Međutim, kada su upitani o vjerovatnoći da zaista pokrenu projekat u narednih 12 mjeseci, čak i uz obuku i podršku, prosječna ocjena iznosila je 3,05 od 5. To sugeriše stvarni interes, ali i određenu dozu oklijevanja. Jaz između iskazanog interesa i stvarne spremnosti za djelovanje ukazuje na to da mladima treba više od same motivacije – potrebna im je strukturirana podrška, mentorstvo, konkretni primjeri i vođenje kroz cijeli proces.

Prethodne obuke i preferencije učenja

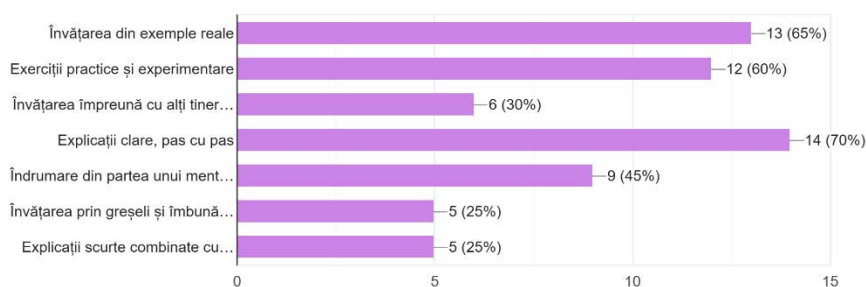
Jedanaest ispitanika navelo je da je ranije učestvovalo u obukama vezanim za digitalne ili poduzetničke vještine, dok njih devet nije imalo takvo iskustvo. To ukazuje na relativno uravnoteženu grupu između onih koji već imaju prethodno iskustvo i onih kojima bi ovo bilo novo iskustvo.

Kada je riječ o preferiranim formatima učenja, obuke uživo su jasno favorizirane (11 ispitanika), zatim kombinovano učenje (8 ispitanika), dok je samo jedan ispitanik odabrao obuke u sinkronom virtuelnom formatu. Ovo naglašava važnost direktne interakcije, neposredne podrške i odnosa sa trenerima i vršnjacima.

U vezi sa temama interesa, najčešće spominjane su dizajnersko razmišljanje i kreativno razmišljanje (10 spominjanja), osnovne digitalne vještine za rad i učenje (9 spominjanja) te kreiranje sadržaja i pričanja priča (storytelling) - 9 spominjanja. Prikupljanje sredstava i predstavljanje ideja (pitching) spomenuli su 7 ispitanika, što ukazuje na interes za praktične vještine usmjerene na inicijative.

Kada su upitani šta im najviše pomaže u učenju poduzetničkih vještina, ispitanici su istakli jasna objašnjenja korak po korak (14 spominjanja), učenje kroz primjere iz stvarnog života (13 spominjanja) te praktične vježbe i eksperimentisanje (12 spominjanja). Ovi odgovori snažno potvrđuju potrebu za praktičnim i primijenjenim pristupima učenju (slika 5).

Atunci când înveți competențe antreprenoriale, ce te ajută cel mai mult să înțelegi și să reții informațiile? (Selectați maximum 3)
20 responses

Slika 5: pitanje 21 – preferirani pristupi i metode u učenju

Dodatni uvidi iz individualnih intervjuja

Kako bi se dopunili podaci iz ankete, provedena su dva individualna telefonska intervjuja koristeći istu strukturu. Njihova svrha bila je produbiti odgovore i bolje razumjeti specifične potrebe za obukom, kao i razlike u nivoima vještina. Jedan ispitanik bio je srednjoškolac (uzrasta 16–18 godina), a drugi student univerziteta (19–24 godine), što je omogućilo poređenje između različitih uzrasta i obrazovnog iskustva.

Intervjui potvrđuju trendove identificirane u anketi, ali im također dodaju nijanse. Jedan ispitanik prijavio je viši nivo digitalnih vještina, uključujući često korištenje alata za produktivnost, alata za kreiranje sadržaja i AI za učenje i generisanje ideja. Međutim, i dalje je istakao potrebe za razvojem, posebno u korištenju računara, Microsoft Office alata i pisanju AI promptova. Drugi ispitanik prijavio je solidne osnovne digitalne vještine, ali niži nivo naprednih vještina i kreiranja sadržaja, kao i ograničeno korištenje AI, uglavnom za školske zadatke.

Oba intervjuja pokazuju da se digitalni alati koriste svakodnevno, posebno za komunikaciju, učenje i individualne zadatke. Međutim, njihova upotreba za razvoj projekata i dalje je ograničena. Razlike između ispitanika ukazuju na neujednačene nivoe digitalne pismenosti i potrebu za prilagođenim obukama.

Kada je riječ o poduzetničkim vještinama, oba intervjuja ukazuju na interes za društvene inicijative, ali različite nivoe samopouzdanja u vezi sa implementacijom. Jedan ispitanik smatra da je sposoban generisati ideje i raditi u timu, ali navodi strah od neuspjeha, nedostatak finansiranja i nedostatak mentorstva kao prepreke. Drugi se osjeća manje spremnim i naglašava potrebu za podrškom u pretvaranju ideja u konkretne planove i identificiranju resursa.

Oba intervjuja potvrđuju da je, uprkos motivaciji, mladima potrebna podrška u planiranju, finansijskoj pismenosti, digitalnom marketingu i upravljanju projektima. Spomenute prepreke usko su povezane sa nalazima iz ankete.

Zaključci

Rezultati pokazuju da mladi imaju dobar pristup tehnologiji i često je koriste, ali da napredne i primijenjene digitalne vještine ostaju ograničene. Iako se osjećaju ugodno koristeći tehnologiju za učenje, komunikaciju i organizaciju, mnogi je još uvijek ne koriste za razvoj projekata ili rješenja usmjerenih prema zajednici.

Intervjui potvrđuju ovaj obrazac i naglašavaju i razlike u nivoima vještina i zajedničke nedostatke. Neki mladi koriste AI i digitalne alate na napredniji način, dok drugi ostaju na osnovnom nivou.

Istovremeno, postoji jasan interes za socijalno poduzetništvo i angažman u zajednici, ali to nije praćeno dovoljnim vještinama planiranja, implementacije i pristupa resursima. Ključni nalaz je jaz između motivacije i sposobnosti da se na osnovu nje djeluje.

Mladi pokazuju snažne društvene i saradničke vještine, ali im je potrebna dodatna podrška u strukturiranju ideja, budžetiranju, pristupu finansiranju, razumijevanju administrativnih procesa i korištenju digitalnih alata za poduzetništvo. Korištenje AI je prisutno, ali uglavnom individualno, što ukazuje na priliku za njenu primijenjeniju upotrebu u socijalnim inovacijama i rješavanju problema.

Glavne prepreke – nedostatak finansiranja, strah od neuspjeha i nedostatak mentorstva – naglašavaju potrebu za jasnijim procesima i boljim pristupom podršci. Preferencije učenja su također vrlo jasne: mladi favoriziraju praktično, interaktivno i projektno zasnovano učenje, podržano mentorstvom i vršnjačkim učenjem.

Sveukupno, nalazi ukazuju na potrebu za integriranim programima koji kombinuju primijenjene digitalne vještine, socijalno poduzetništvo, korištenje AI, lični razvoj, mentorstvo i vršnjačko učenje. Takvi pristupi mogli bi značajno unaprijediti učešće mladih u društvenim i poduzetničkim inicijativama, posebno za one sa manje mogućnosti, te podržati razvoj smislenih rješenja unutar njihovih zajednica.

2.4.3. Kratki sažetak ključnih nalaza iz ankete – obje ciljne grupe

Profil organizacija

Sedam omladinskih i organizacija koje rade sa mladima učestvovalo je u istraživanju. Među njima, tri su omladinske organizacije, dvije su lokalne/grassroots organizacije civilnog društva, a dvije su organizacije koje rade sa mladima. Iako je uzorak relativno mali, on ipak pruža prilično raznoliku sliku aktera uključenih u rad sa mladima.

Kada je riječ o iskustvu, većina organizacija još uvijek se nalazi u razvojnoj fazi: pet njih ima između 2 i 5 godina iskustva u radu sa mladima. Jedna organizacija navela je između 6 i 10 godina iskustva, dok druga ima više od 10 godina djelovanja. Ovaj profil sugerira kombinaciju organizacija koje još uvijek konsoliduju svoj rad i onih sa već uspostavljenim iskustvom. Kao takvi, nalazi su korisni i za razumijevanje potreba organizacija u razvoju i izazova sa kojima se suočavaju zrelije organizacije, posebno u vezi sa širenjem aktivnosti, inovacijama i održivošću.

Kada je riječ o ciljnim grupama, četiri organizacije navele su da primarno rade sa mladima općenito, dok su dvije izričito spomenule rad sa mladima sa manje mogućnosti. U pogledu obuhvata u posljednjih 12 mjeseci, raspodjela je relativno uravnotežena: dvije organizacije radile su sa 51–200 mladih, dvije sa 201–500, a dvije sa više od 500 mladih. Jedna organizacija prijavila je manji broj, između 0 i 50. Angažman volontera također varira: tri organizacije radile su sa 21–45 volontera, dok su ostale navele raspon između 11–20 i više od 101 volontera. Sveukupno, ovi podaci ukazuju na različite nivoe operativnih kapaciteta i obuhvata aktivnosti.

Trenutni kapaciteti i vrste aktivnosti

Odgovori pokazuju da su organizacije uključene u širok spektar aktivnosti za i sa mladima. One uključuju neformalno obrazovanje, razvoj digitalnih vještina, Erasmus+ mobilnosti i projekte, aktivnosti povezane sa STEAM oblastima, kulturne i društvene inicijative, kao i rad u oblasti poduzetništva i inkluzije.

Ova raznolikost se također odražava u vrstama usluga koje organizacije pružaju. Svih sedam organizacija navelo je da se bavi zagovaranjem ili digitalnim građanskim učešćem. Pet organizacija nudi obuke iz poduzetništva, pet podržava socijalno poduzetništvo, četiri pružaju karijerno usmjeravanje, a tri izričito provode obuke iz digitalnih vještina.

Sveukupno, ovi odgovori ukazuju na snažan nivo angažmana i praktičnog iskustva. Međutim, činjenica da su samo tri organizacije izričito spomenule strukturirane obuke iz digitalnih vještina ukazuje na to da

praktično iskustvo ne znači nužno i postojanje dobro razvijenog, sistematskog digitalnog obrazovanja ili naprednih programa obuke.

Organizacijski kapaciteti (samoprocjena)

U svojoj samoprocjeni, organizacije uglavnom ocjenjuju svoje kapacitete kao srednje do visoke. Najviši rezultati odnose se na prilagođavanje sadržaja za inkluziju i rodnu ravnopravnost (prosjek 4,71). Slično visoke ocjene pojavljuju se i za osmišljavanje i provođenje neformalnih, fleksibilnih formata učenja (4,57), kao i za kapacitete zagovaranja (4,57). Sposobnost provođenja vršnjačkih ili omladinski vođenih inicijativa ocijenjena je sa 4,43.

Dobre ocjene također su zabilježene za pristup logističkim resursima poput opreme i prostora za obuku (4,29), kao i za znanje osoblja o poduzetništvu i socijalnim inovacijama (4,14).

Najniže ocjene odnose se na stabilno finansiranje omladinskih programa (2,71), praktično iskustvo u provođenju obuka iz digitalnih vještina (3,71) i kapacitete osoblja za podršku učenju u oblasti poduzetništva i socijalnog poduzetništva (3,86).

Ovi nalazi sugeriraju da organizacije imaju solidnu osnovu u radu sa mladima i participativnim pristupima, ali se suočavaju sa izazovima u osiguravanju kontinuiteta, stabilnih resursa i razvoja specijaliziranih, strukturiranih i održivih programa.

Digitalni kapaciteti i virtuelno učenje

U oblasti digitalnog rada i virtuelnog učenja, organizacije prijavljuju visok nivo samopouzdanja. Najviši rezultati odnose se na sposobnost organizovanja i upravljanja virtuelni ili hibridnim aktivnostima sa partnerima, trenerima ili mladima iz drugih regija ili zemalja (4,71), kao i na korištenje ili prilagođavanje otvorenih obrazovnih resursa (OER) (4,71).

Organizacije se također visoko ocjenjuju u pogledu virtuelnih razmjena i kombinovanih formata učenja (4,57), kao i u kreiranju zanimljivih i interaktivnih virtuelnih iskustava učenja (4,43).

Na nešto umjerenijem nivou nalaze se kompetencije osoblja za podučavanje digitalnih tema (osnovnih i naprednih), promoviranje sigurnog i etičkog korištenja digitalnih alata, primjenu interaktivnih metoda podučavanja, podršku vršnjačkim trenerima i otvorenost prema eksperimentisanju sa novim pristupima – sve sa prosječnom ocjenom oko 4,14. Prilagođavanje aktivnosti djevojkama i mladima sa manje mogućnosti ocijenjeno je sa 4,29.

Iako ovi rezultati pokazuju visoko samopouzdanje u provođenju digitalnih aktivnosti, poređenje sa podacima o mladima otkriva određeni jaz: organizacije se osjećaju spremnima ponuditi digitalne aktivnosti, ali mladi ne posjeduju uvijek nivo vještina potreban da bi od njih imali punu korist.

Kapaciteti u oblasti poduzetništva i socijalnog poduzetništva

U oblasti poduzetništva i socijalnog poduzetništva, rezultati su uglavnom visoki. Najviša prosječna ocjena odnosi se na otvorenost za testiranje novih pristupa u poduzetničkom obrazovanju (4,71). Nakon toga slijede iskustvo ili interes za podršku društvenim inicijativama (4,57) i razvoj transverzalnih vještina relevantnih za poduzetništvo (4,43). Sposobnost vođenja mladih kroz osnovne faze projekta ocijenjena je sa 4,29.

Umjereno visoke ocjene zabilježene su i za podršku razvoju ideja, pružanje mentorstva u ranim fazama i korištenje praktičnih alata (sve 4,14), kao i za prilagođavanje obuka iz poduzetništva djevojkama i mladima sa manje mogućnosti (4,00).

Najniža ocjena u ovom dijelu odnosi se na povezivanje mladih sa vanjskim prilikama poput mentora, izvora finansiranja ili inkubatora (3,43). Ovo je posebno važno jer direktno odražava ono što su i mladi naveli: iako ideje i interes postoje, veza između učenja i stvarnih ekosistema implementacije ostaje slaba.

Identificirani nedostaci kod mladih (perspektiva OCD-a)

Iz perspektive organizacija, glavni digitalni nedostaci kod mladih odnose se na sigurno i odgovorno ponašanje u virtuelnom okruženju (spomenulo 6 organizacija), kritičko razmišljanje i prepoznavanje dezinformacija (5 spominjanja), kao i osnovno znanje programiranja, no-code alata ili automatizacije (5 spominjanja). Ostale često spominjane oblasti uključuju korištenje digitalnih alata za poduzetništvo ili ostvarivanje prihoda te za građanski angažman ili zagovaranje (po 4 spominjanja).

Kada je riječ o poduzetničkim vještinama, najčešće identificirani nedostatak je finansijska pismenost (6 spominjanja), nakon čega slijedi osnovno poslovno planiranje (5 spominjanja). Timski rad, komunikacija i liderstvo, motivacija i samopouzdanje, kao i korištenje digitalnih alata za ostvarivanje prihoda, spomenuti su po 4 puta.

Ova zapažanja u velikoj mjeri odgovaraju odgovorima samih mladih: iako često koriste tehnologiju, ta upotreba često ostaje na osnovnom funkcionalnom nivou, umjesto da preraste u primijenjene kompetencije višeg nivoa.

Prepreke za mlade (perspektiva OCD-a)

Svih sedam organizacija navelo je da se mladi iz ruralnih ili izolovanih područja suočavaju sa najvećim preprekama u pristupu mogućnostima za digitalno i poduzetničko učenje. Pet organizacija također je istaklo mlade sa finansijskim poteškoćama, a pet je spomenulo mlade sa invaliditetom ili hroničnim stanjima.

Tri organizacije identificirale su značajne prepreke za mlade iz manjinskih ili kulturno i jezički raznolikih sredina, kao i za one sa ograničenim pristupom uređajima ili internetu. Dvije organizacije izričito su spomenule NEET mlade i povezane društvene prepreke.

Ovi nalazi jasno pokazuju da samo ponuditi aktivnosti nije dovoljno. Potreban je istinski inkluzivan pristup – onaj koji je prilagođen različitim kontekstima i oblicima ranjivosti. Ovi rezultati snažno podržavaju cilj projekta usmjeren na smanjenje društvenih i digitalnih nejednakosti.

Organizacijski izazovi

Glavni izazovi sa kojima se organizacije suočavaju u provođenju efikasnijih aktivnosti obuke jesu nedostatak finansiranja (spomenulo 6 organizacija) i nedostatak kvalificiranih trenera (5 spominjanja). Nakon toga slijede administrativne prepreke (4 spominjanja) i niska motivacija među mladima (3 spominjanja).

Dvije organizacije također su navele ograničenu digitalnu infrastrukturu i zahtjeve zaštite/sigurnosti kao dodatne prepreke. Ovi nalazi objašnjavaju zašto organizacije, čak i kada imaju iskustvo i spremnost, ne

uspjevaju uvijek izgraditi skalabilne i održive programe. Izazovi nisu samo pedagoški, nego i strukturni i institucionalni.

Potrebe za resursima i materijalima

Kada je riječ o materijalima za obuku, najveća potreba odnosi se na alate prilagođene mladima sa manje mogućnosti (6 spominjanja). Druge često identificirane potrebe uključuju gotove radionice i aktivnosti, alate za digitalno zagovaranje i građansko učešće te studije slučaja iz stvarnog života (po 3 spominjanja). Digitalni sadržaji za učenje i vodiči korak po korak spomenuti su po jednom, dok praktični priručnici nisu bili izričito navedeni.

U vezi sa nivoom potrebnih materijala, tri organizacije navele su potrebu za resursima srednjeg nivoa, dvije su se opredijelile za kombinaciju svih nivoa, a po jedna organizacija spomenula je osnovni i napredni nivo.

Za omladinske radnike i trenere, najčešće spominjane potrebe su alati prilagođeni ranjivim mladima i mentorstvo ili razmjena sa drugim organizacijama (po 5 spominjanja), nakon čega slijede virtuelni resursi koji se mogu ponovo koristiti/prilagođavati (4 spominjanja), te primjeri iz stvarnog života, studije slučaja i jasnije smjernice korak po korak (po 3 spominjanja).

Ovi odgovori jasno pokazuju da organizacije prvenstveno ne traže teorijske obuke, nego praktične, jednostavne za korištenje i prilagodljive resurse.

Preferencije implementacije

Kada je riječ o formatu provođenja aktivnosti, jasna preferencija data je hibridnim modelima (5 organizacija), nakon čega slijede formati uživo/licem u lice (2 organizacije). Nijedna organizacija nije odabrala potpunu virtuelnu realizaciju obuka.

Na pitanje koju vrstu materijala bi prvo usvojile, tri organizacije odabrale su gotove trening sesije, tri su odabrale mentorski alat za omladinske radnike i vršnjačke mentore, a jedna je odabrala digitalni sadržaj za učenje.

Ove preferencije naglašavaju potrebu za fleksibilnim rješenjima koja su istovremeno snažno usmjerena na praktičnu primjenu.

Zaključci

Rezultati ukazuju na jasan jaz između iskustva koje organizacije već imaju u radu sa mladima i njihovih kapaciteta za razvoj strukturiranih, održivih i skalabilnih programa obuke iz oblasti digitalnih i poduzetničkih vještina. Iako su samoprocjene uglavnom pozitivne, ključne ranjivosti i dalje postoje – posebno u vezi sa stabilnim finansiranjem (prosjek 2,71) i sposobnošću povezivanja mladih sa relevantnim vanjskim resursima (3,43).

Istovremeno, organizacije pokazuju snažne kapacitete u oblastima inkluzije, fleksibilnog učenja, vršnjačkog učenja, zagovaranja i otvorenosti prema inovacijama. To se odražava kroz visoke ocjene za prilagođavanje inkluzivnog sadržaja, korištenje otvorenih obrazovnih resursa, digitalno i hibridno provođenje aktivnosti te spremnost za testiranje novih pristupa.

Sveukupno, podaci sugeriraju da omladinske organizacije imaju ključnu ulogu u razvoju digitalnih i poduzetničkih vještina mladih, ali da je njihov uticaj još uvijek ograničen nedostatkom resursa, infrastrukture podrške i odgovarajućih alata. Uključivanje mladih sa manje mogućnosti ostaje veliki izazov, posebno za one iz ruralnih područja, socio-ekonomski ugroženih sredina ili mlade sa posebnim potrebama.

U ovom kontekstu, projekat CYBER Change ima snažnu priliku da nadogradi postojeće iskustvo unutar organizacija i transformiše ga u jasnije, strukturiranije i replicirajuće modele učenja. Istovremeno, može podržati razvoj praktičnih alata za primjenu digitalnih vještina u socijalnom poduzetništvu i jačati ulogu organizacija u promovisanju inkluzije, učešća i inicijative među mladima.

2.4.4. Kratak sažetak ključnih nalaza dobijenih kroz fokus grupe – mladi

Diskusije u fokus grupama pokazuju da mladi često koriste digitalnu tehnologiju u svojim svakodnevnim aktivnostima, posebno za učenje, organizaciju i izvršavanje akademskih zadataka. Učesnici su spominjali različite vrste alata, od virtuelnih platformi za pretragu informacija i aplikacija zasnovanih na zajednici za rješavanje problema, do alata vještačke inteligencije za sažimanje i organizaciju sadržaja, aplikacija za dizajn prezentacija i različitih digitalnih rješenja za upravljanje aktivnostima. Ovi primjeri ukazuju na to da su mladi navikli raditi s širokim spektrom digitalnih alata i da ih dosljedno koriste u obrazovnom kontekstu. Za njih su prednosti jasne: brz pristup informacijama, veća fleksibilnost i efikasniji proces rada.

Istovremeno, diskusije ukazuju da se tehnologija uglavnom koristi za konzumiranje informacija, izvršavanje školskih zadataka i ličnu organizaciju, a znatno manje za pokretanje ili razvoj projekata. Učesnici su naveli da često koriste aplikacije koje im pomažu da dobiju sažetke, brza objašnjenja ili već strukturiran sadržaj, ali mnogo rjeđe za planiranje projekata, organizovanu saradnju ili razvoj vlastitih digitalnih rješenja. Neki su također istakli da se određeni složeniji alati čine teškim za korištenje, što ukazuje na nedostatke u naprednim digitalnim vještinama. Drugim riječima, iako pristup tehnologiji i upoznatost s njom postoje, njena upotreba u poduzetničke ili inovacijske svrhe ostaje ograničena.

Kada je riječ o načinima na koje preferiraju učiti, učesnici su naglasili vrijednost interaktivnih, praktičnih i iskustvenih aktivnosti. Većina je navela da bolje uče kada postoje konkretne demonstracije, praktične vježbe i mogućnost da odmah primijene ono što im je predstavljeno. Također je istaknuta važnost jasnih, korak-po-korak objašnjenja i usmjeravanja od strane trenera ili mentora. Prema njihovom mišljenju, isključivo teorijsko učenje ne daje dovoljno rezultata i ne pruža potrebnu podršku za stvarno razumijevanje koncepata.

Učesnici su također govorili o svojoj preferenciji za rad u manjim grupama, gdje mogu direktno komunicirati i s trenerom i s drugim učesnicima. U ovakvom okruženju razmjena ideja i saradničko učenje smatraju se veoma korisnim. Nekoliko mladih objasnilo je da im je lakše razumjeti i zapamtiti informacije kada imaju priliku postavljati pitanja, diskutovati i odmah dobiti odgovore. Također su naveli da kombinacija aktivnosti uživo i virtuelne aktivnosti djeluje efikasnije nego bilo koji od ta dva formata zasebno, upravo zato što pruža i fleksibilnost i direktan kontakt.

Još jedan važan element koji se pojavio tokom diskusija odnosi se na motivaciju. Mladi su naveli da im je teško završiti virtuelne kurseve kada oni nemaju jasnu strukturu, ne uključuju interakciju ili nisu podržani mentorstvom ili konkretnim rokovima. Kursevi koje učesnici pohađaju samostalnim tempom, bez povratnih informacija i bez bilo kakvog oblika odgovornosti, doživljavaju se kao teži za završavanje.

Nasuprot tome, aktivnosti koje uključuju interakciju, odgovore, podršku i određeni ritam rada smatraju se efikasnijim. Ovo ukazuje na to da programi obuke za mlade trebaju uključivati ne samo sadržaj, već i elemente koji održavaju angažman tokom cijelog procesa: mentorstvo, usmjeravanje i stvarnu interakciju.

Tokom diskusija pojavile su se i različite perspektive o poduzetništvu. Za neke učesnike, poduzetništvo znači nezavisnost, profesionalnu slobodu i priliku da ideju pretvore u konkretan projekat. Oni ga vide kao mogućnost da stvore nešto novo i rade u oblasti koja ih motiviše. Za druge, međutim, poduzetništvo je više povezano s rizikom, odgovornošću i administrativnim poteškoćama. Spominjani su aspekti poput potrebe za početnim ulaganjima, obaveza prema potencijalnim zaposlenicima i neizvjesnosti rezultata.

Ovi odgovori pokazuju da su percepcije poduzetništva podijeljene. Postoje učesnici koji su zainteresirani i motivisani za razvoj projekata ili čak poslovnih poduhvata, ali postoje i mladi koji se ne osjećaju spremnima ili se ne vide u tom pravcu. Interes postoji, ali je pod uticajem ličnog samopouzdanja, pristupa informacijama i prethodnih iskustava. Osim toga, način na koji su govorili o ovoj temi sugerira da je poduzetništvo lakše zamisliti kao realnu opciju kada postoje podrška, primjeri i pristup resursima.

Učesnici su identificirali nekoliko prepreka koje ih sprječavaju da pokrenu projekat ili biznis. Jedna od najčešće spominjanih jeste nedostatak poduzetničkog i finansijskog obrazovanja. Naveli su da je ono što formalno uče o poduzetništvu ograničeno, površno ili slabo povezano sa stvarnim životom. Osim toga, veliki dio informacija dolazi iz virtuelnog okruženja, gdje su primjeri često pojednostavljeni ili pretjerano optimistični, što može stvoriti nerealna očekivanja i konfuziju.

Još jedna spomenuta poteškoća jeste nedostatak stvarnih primjera i praktičnih iskustava. Učesnici su naveli da bi im pomoglo da vide ne samo priče o uspjehu, već i primjere projekata koji nisu prošli dobro, kako bi bolje razumjeli šta takav proces realno podrazumijeva. Istovremeno, jasno je istaknut nedostatak mentorstva i usmjeravanja: mnogi od njih ne znaju odakle početi i smatraju da im je potrebna podrška kako bi ideju pretvorili u jasan i ostvariv plan.

Kada je riječ o mrežama podrške, većina učesnika je navela da bi se prvenstveno oslonila na svoju ličnu mrežu kontakata. Spomenuli su da bi razgovarali s prijateljima, kolegama ili ljudima koji već imaju iskustva u relevantnoj oblasti. Umrežavanje se smatra vrijednim resursom, kako za pristup informacijama tako i za razjašnjavanje ideja. Učesnici su naglasili da razgovor s ljudima koji su već prošli proces pokretanja projekta može smanjiti neizvjesnost i pružiti više jasnoće. U tom kontekstu, mentorstvo je prepoznato kao važan element podrške mladima koji žele svoje ideje pretočiti u praksu.

Učesnici su također govorili o efektima koje bi programi razvoja digitalnih i poduzetničkih vještina mogli imati. Prema njihovom mišljenju, takvi programi mogli bi pomoći u jačanju samopouzdanja, olakšati razumijevanje potrebnih koraka i podstaći veći broj mladih da se uključe u projekte ili vlastite inicijative. Također su naveli da bi pristup mogućnostima za obuku mogao povećati interes za poduzetništvo i podržati nastanak lokalnih inicijativa. Istovremeno, učesnici su naglasili da se promjene u načinu razmišljanja ne dešavaju odmah i da bi efekti takvih intervencija postali vidljivi tek tokom vremena.

Sveukupno, rezultati fokus grupa pokazuju da mladi imaju prirodan i kontinuiran odnos s digitalnom tehnologijom te često koriste digitalne alate za učenje i organizaciju. Međutim, primijenjene digitalne vještine i korištenje tehnologije za razvoj projekata i dalje su ograničeni. Istovremeno, postoji umjeren interes za poduzetništvo, ali on nije dovoljno podržan praktičnim vještinama i pristupom relevantnim informacijama. Mladi preferiraju interaktivne, praktične i vođene oblike učenja te imaju potrebu za

mentorstvom, finansijskim obrazovanjem, razvojem poduzetničkih vještina i konkretnom podrškom kako bi svoje ideje pretvorili u stvarne inicijative.

2.4.5. Kratak sažetak ključnih nalaza dobijenih kroz fokus grupe – predstavnici omladinskih i pro-omladinskih organizacija

Fokus grupa organizovana s predstavnicima omladinskih i pro-omladinskih organizacija imala je za cilj razumjeti kako oni percipiraju nivo digitalnih i poduzetničkih kompetencija mladih, poteškoće s kojima se organizacije suočavaju u svakodnevnom radu, kao i vrste obuka i alata potrebnih za razvoj efikasnijih programa. Diskusije su istakle i direktno iskustvo koje su organizacije stekle u radu s mladima, ali i niz ograničenja vezanih za vještine, pristup resursima i nedostatak dovoljno dobro strukturiranih obrazovnih metodologija.

Od samog početka diskusije, učesnici su naglasili da projekat CYBER Change odgovara stvarnoj potrebi. Naveli su da se mnogi mladi suočavaju s poteškoćama pri pokušaju pristupa obrazovnim ili profesionalnim prilikama, te da su organizacijama potrebni savremeniji i bolje prilagođeni alati kako bi podržale mlade u razvoju digitalnih, poduzetničkih i građanskih kompetencija. Ovo je posebno izraženo u slučaju mladih s manje mogućnosti.

Jedna od ideja koja se više puta pojavljivala tokom fokus grupe bila je razlika između učestalog korištenja tehnologije i stvarnog nivoa primijenjenih digitalnih vještina. Učesnici su primijetili da većina mladih, uključujući i one iz ruralnih područja, posjeduje pametne telefone i koristi različite digitalne aplikacije. Međutim, to automatski ne znači da oni znaju koristiti tehnologiju u praktične svrhe, poput izrade dokumenta, rada na računaru ili efikasne organizacije informacija.

Ovo zapažanje sugerise da su mladi uglavnom upoznati s tehnologijom koja se koristi za komunikaciju, druženje ili zabavu, a znatno manje s njenom funkcionalnom upotrebom u obrazovanju, zapošljavanju ili poduzetništvu. Predstavnici nevladinih organizacija naglasili su da činjenica da se mnogi mladi gotovo isključivo oslanjaju na mobilne telefone ograničava razvoj složenijih digitalnih vještina. Osim toga, pristup računarima i praktičnim aktivnostima obuke ostaje ograničen, posebno u ruralnim područjima.

Još jedno pitanje koje je spomenuto odnosi se na poteškoće mladih u prepoznavanju sigurnih i vjerodostojnih platformi za obrazovne i profesionalne prilike. Učesnici su govorili o situacijama u kojima mladi završe na nesigurnim web-stranicama ili platformama koje traže lične podatke bez pružanja stvarnih mogućnosti. Takva iskustva stvaraju nepovjerenje i mogu obeshrabriti mlade da virtuelno okruženje vide kao prostor za lični i profesionalni razvoj. U tom kontekstu naglašena je potreba za razvojem digitalnog kritičkog razmišljanja, provjere izvora i odgovorne upotrebe virtuelnih platformi.

Diskusije su također istakle jasne razlike između mladih u urbanim i ruralnim područjima. Iako je pristup pametnim telefonima relativno rasprostranjen u oba konteksta, učesnici su primijetili da mladi u ruralnim područjima imaju manje prilika za rad na računaru ili razvoj primijenjenih digitalnih vještina. U mnogim slučajevima škole posjeduju određenu tehničku opremu, ali se ona ne koristi dosljedno za razvoj digitalnih kompetencija učenika.

Ova situacija doprinosi održavanju jaza između svakodnevne upoznatosti s tehnologijom i kompetencija potrebnih za ulazak na tržište rada ili pokretanje poduzetničkih projekata. Iz perspektive učesnika, buduće intervencije trebale bi biti usmjerene na praktične obuke, pristup opremi i aktivnosti posebno prilagođene mladima iz ugroženih zajednica.

Predstavnici nevladinih organizacija također su istakli da mladi pokazuju interes za društvene i poduzetničke inicijative, ali se suočavaju s poteškoćama kada trebaju pretvoriti ideju u konkretan projekat. Najčešće spominjane prepreke su nedostatak znanja vezanog za planiranje, budžetiranje, pronalaženje finansiranja i samu implementaciju ideje.

Učesnici su insistirali na tome da mladima trebaju jasne korak-po-korak smjernice, mentorstvo i praktični primjeri. Bez toga interes postoji, ali se ne pretvara lako u djelovanje. Također je diskutovana potreba za razvojem kompetencija kao što su inicijativa, timski rad i upravljanje projektima, posebno u oblasti društvenog poduzetništva.

Fokus grupa je također otkrila poteškoće s kojima se same organizacije suočavaju prilikom implementacije obrazovnih programa za mlade. Među najvažnijima su nedostatak finansijskih resursa, ograničen pristup odgovarajućim obrazovnim materijalima, poteškoće u doseganju mladih iz ruralnih područja i nedostatak dovoljno jasnih metodologija za digitalne i poduzetničke obuke.

Učesnici su objasnili da, iako organizacije provode brojne aktivnosti, one su često vezane za jednokratne projekte i ne prerastaju nužno u dugoročne intervencije ili lako primjenjive modele. U tom kontekstu naglašena je potreba za gotovim resursima za korištenje, praktičnim vodičima i prilagođenim materijalima za rad s mladima s manje mogućnosti.

Još jedan važan zaključak odnosio se na vrstu obuka koje su potrebne. Učesnici su govorili o važnosti programa koji su snažno usmjereni na praksu i koji uključuju primijenjene digitalne vještine, korištenje virtuelnih alata za obrazovanje i zapošljavanje, poduzetničke kompetencije te upotrebu tehnologije u društvenim inicijativama.

Istovremeno je naglašeno da metode učenja trebaju biti interaktivne i bliske stvarnim životnim iskustvima mladih. Praktične vježbe, timski rad, mentorstvo i vršnjačko učenje spomenuti su kao efikasniji od isključivo teorijske obuke. Na osnovu iskustva organizacija, mladi mnogo bolje reaguju kada su aktivnosti konkretne, iskustvene i kada im omogućavaju da brzo uoče korisnost onoga što uče.

Zaključci fokus grupe – organizacije civilnog društva

Sveukupno, diskusije pokazuju da omladinske organizacije percipiraju mlade kao osobe koje imaju relativno dobar nivo korištenja tehnologije, ali smatraju da su njihove primijenjene digitalne vještine još uvijek nedovoljno razvijene. Mladi često koriste pametne telefone i virtuelne platforme, ali se suočavaju s poteškoćama kada je riječ o korištenju računara, izradi dokumenata, organizaciji informacija ili korištenju digitalnih alata za obrazovanje i rad.

Fokus grupa je također potvrdila postojanje jaza između ruralnih i urbanih sredina, posebno kada je riječ o pristupu opremi, mogućnostima za učenje i razvoju primijenjenih digitalnih vještina. Ovo dodatno potvrđuje potrebu za intervencijama koje su posebno usmjerene na mlade s manje mogućnosti.

Učesnici su također istakli da su mladi zainteresirani za društveno poduzetništvo i angažman u zajednici, ali da im i dalje nedostaju potrebne vještine za planiranje i implementaciju projekata. Nedostatak

mentorstva, nedostatak jasnih smjernica i ograničen pristup finansiranju identificirani su kao glavne prepreke.

Istovremeno, organizacije su govorile o vlastitim ograničenjima vezanim za resurse, alate i metodologije, što otežava razvoj dobro strukturiranih i lako skalabilnih programa. To ukazuje na jasnu potrebu za praktičnim materijalima, ponovljivim modelima i alatima prilagođenim stvarnim kontekstima u kojima organizacije rade s mladima.

Sveukupno, nalazi fokus grupa podržavaju ideju da su potrebni integrisani programi – programi koji kombinuju razvoj primijenjenih digitalnih kompetencija, društveno poduzetništvo, iskustveno učenje i mentorstvo. Takve intervencije mogle bi imati dvostruku ulogu: s jedne strane, podržati mlade u izgradnji kompetencija potrebnih za društvene i poduzetničke inicijative, a s druge strane, ojačati kapacitete organizacija za pružanje efikasnijih i inkluzivnijih obrazovnih programa.

2.4.6. Zaključci i preporuke na nacionalnom nivou

Analiza potreba provedena u okviru projekta CYBER Change jasno pokazuje da postoji nekoliko stvarnih i međusobno povezanih potreba, kako među mladima, tako i među organizacijama koje rade s njima. Ove potrebe posebno su vidljive u oblastima digitalnih vještina, poduzetništva i društvenog poduzetništva. Podaci prikupljeni putem ankete, intervjuja i fokus grupa ukazuju da, iako su mladi otvoreni, zainteresirani i često koriste tehnologiju u svakodnevnom životu, ovaj potencijal još uvijek nije podržan primijenjenim vještinama, jednakim pristupom prilikama i dovoljnim brojem praktičnih konteksta za učenje.

Jedan od prvih važnih aspekata koji proizlazi iz istraživanja odnosi se na digitalne vještine. Mladi se dobro snalaze u osnovnim aktivnostima poput komunikacije, učenja i pretrage informacija, ali kada je riječ o korištenju tehnologije za izgradnju projekata ili razvoj inicijativa, situacija postaje složenija. Jaz između svakodnevnih i primijenjenih upotrebe tehnologije jedan je od najjasnijih zaključaka analize. U odnosu na Cilj 1, ovo ukazuje na potrebu za programima obuke koji prevazilaze osnovni nivo i uključuju vještine poput digitalne saradnje, kreiranja sadržaja za građanske ili poduzetničke svrhe, organizacije projekata, odgovorne upotrebe vještačke inteligencije i rješavanja konkretnih problema uz pomoć tehnologije.

Kada je riječ o poduzetništvu, rezultati pokazuju jasan interes mladih za društvene inicijative i angažman u zajednici. Međutim, ovaj interes nije praćen istim nivoom povjerenja u vlastitu sposobnost da ideje provedu do kraja. Mladi se osjećaju sigurnije u oblastima ideja, komunikacije i saradnje, ali su manje spremni kada trebaju planirati, upravljati resursima, pristupiti finansiranju ili se baviti administrativnim aspektima. U odnosu na Cilj 3, ovo ukazuje na potrebu za programima obuke koji su praktični, progresivni i usmjereni na primjenu. Važno je da oni uključuju teme poput društvenog poduzetništva, design thinking pristupa, finansijskog obrazovanja, prezentacije ideja (pitching), prikupljanja sredstava i upravljanja projektima, te da budu realizovani na pristupačan način, koristeći stvarne primjere i konkretne vježbe, a ne samo teorijski sadržaj.

Zaključak koji se provlači kroz sve istraživačke metode jeste jaz između motivacije mladih i njihove stvarne sposobnosti da implementiraju ideje. Iako postoji interes i spremnost za angažman, to je često blokirano nedostatkom jasnoće u vezi s potrebnim koracima, strahom od neuspjeha, odsustvom mentorstva i ograničenim pristupom resursima. U nekim slučajevima prisutne su i društvene ili ekonomske prepreke. U ovom kontekstu postaje važno da programi učenja ne ostanu samo na prenošenju informacija, već da

uključuje i konkretnu podršku u procesu primjene: mentorstvo, povratne informacije, rad u malim grupama, vršnjačko učenje i jasne razvojne putanje. Ovaj pravac je relevantan i za cilj 1 i za cilj 3.

Za mlade s manje mogućnosti, istraživanje ističe niz specifičnih prepreka: mjesto porijekla, ograničen pristup digitalnoj opremi i resursima, finansijske poteškoće, nedostatak adekvatnog prostora za učenje i nedovoljnu izloženost relevantnim uzorima ili primjerima. Osim toga, mnogi od ovih mladih imaju uži horizont kada su u pitanju obrazovne i profesionalne mogućnosti. Ovi nalazi direktno su povezani s Ciljem 4 i pokazuju da je potreban istinski inkluzivan pristup. Razvijeni materijali i aktivnosti trebaju biti prilagođeni lokalnom kontekstu, nivou kompetencija učesnika i napisani pristupačnim jezikom. Također je važno da se mogu provoditi u kontekstima gdje je infrastruktura ograničena.

Na nivou omladinskih i pro-omladinskih organizacija, rezultati pokazuju da postoji iskustvo, otvorenost i dobar kapacitet za participativni rad. Istovremeno, prisutna su ograničenja vezana za resurse, kontinuitet programa, pristup gotovim materijalima za korištenje i poteškoće u razvoju skalabilnih intervencija. Organizacije sebe vide snažnima u oblastima inkluzije, vršnjačkog učenja, zagovaranja i neformalnih metoda, ali ranjivijima kada je riječ o stabilnom finansiranju, pristupu specijaliziranim trenerima, povezivanju mladih sa stvarnim mogućnostima za finansiranje i mentorstvo ili pretvaranju stečenog iskustva u ponovljive modele. Ovi aspekti su relevantni za Cilj 2 i ukazuju na potrebu za konkretnim alatima: vodičima korak po korak, alatima za mentorstvo, gotovim sesijama za korištenje, studijama slučaja i prilagodljivim digitalnim resursima, uključujući i one za rad s ranjivim mladima.

Još jedna važna tačka odnosi se na ulogu vršnjačkog učenja. I mladi i organizacije ovaj pristup vide kao pristupačniji i motivirajući u odnosu na tradicionalne formate. U tom smislu, razvoj grupa mladih koji mogu postati vršnjački edukatori ili vršnjački mentori predstavlja obećavajući pravac. Ovakav pristup ne samo da podržava razvoj vještina, već doprinosi i povećanju učešća te oblikovanju mladih koji mogu postati pokretači promjena u svojim zajednicama. Ovaj pravac podržava i cilj 1 i cilj 4.

Sveukupno, analiza pokazuje da projekat CYBER Change odgovara na aktuelne i jasno identificirane potrebe. Među prepoznatim prioritetima su razvoj primijenjenih digitalnih vještina, podrška društvenom poduzetništvu i inicijativama u zajednici, smanjenje nejednakosti između mladih s različitim nivoima pristupa resursima, jačanje kapaciteta organizacija i kreiranje modela učenja koji su fleksibilniji i bliži stvarnim životnim potrebama. Primjena ovih smjernica u praksi može doprinijeti stvaranju relevantnijih, pristupačnijih i održivijih prilika za učenje mladih u Rumuniji, posebno za one s manje mogućnosti.

2.5. NACIONALNI IZVJEŠTAJ O PROCJENI POTREBA – SRBIJA

Nacionalni izvještaj o procjeni potreba za Srbiju prikazuje ključne nalaze povezane sa digitalnim vještinama, poduzetničkom spremnošću i učešćem mladih, zajedno sa perspektivama i kapacitetima omladinskih i organizacija koje rade sa mladima.

2.5.1. Kratak sažetak metodologije istraživanja

Ovaj dio predstavlja izvještaj o procjeni potreba provedenoj u Srbiji, realizovanoj u okviru projekta CYBER Change, koji se provodi u partnerstvu s organizacijama iz više zemalja. Procjena potreba provedena je paralelno u svim partnerskim zemljama, sa zajedničkim ciljem osiguravanja sveobuhvatnog i uporedivog razumijevanja situacije i potreba ciljnih grupa u oblastima digitalnih vještina, poduzetništva i društvenog poduzetništva.

U tom kontekstu, nacionalno istraživanje provedeno u Srbiji doprinosi široj analizi na nivou projekta kroz identifikaciju specifičnih potreba, izazova i prilika unutar lokalnog konteksta. Istraživanje pruža na dokazima zasnovano razumijevanje postojećih kompetencija, ključnih nedostataka i prepreka za učešće, kao i mogućnosti za unapređenje pristupa učenju i sistema podrške, s posebnim fokusom na mlade s manje mogućnosti.

Kako bi se dobila realna i sveobuhvatna slika situacije, istraživanje je provedeno u skladu sa zajedničkim istraživačkim protokolom razvijenim na nivou projekta, čime je osigurana dosljednost i uporedivost podataka na nacionalnom i transnacionalnom nivou. Primijenjen je kombinovani metodološki pristup, koji objedinjuje kvantitativne i kvalitativne metode. Ovaj pristup omogućio je ne samo identifikaciju općih trendova, već i dublje razumijevanje iskustava, percepcija i izazova s kojima se suočavaju ciljne grupe.

Istraživanje je uključivalo dvije glavne ciljne grupe, definisane na nivou projekta i uključene u sve istraživačke aktivnosti. Prvu grupu činili su mladi uzrasta od 15 do 29 godina, s posebnim fokusom na one s manje mogućnosti. Drugu grupu činile su omladinske i pro-omladinske organizacije koje direktno rade s mladima.

Uloženi su naponi da se obuhvati raznolik spektar učesnika u pogledu spola, mjesta stanovanja (urbana i ruralna područja), socio-ekonomskog porijekla i pristupa obrazovanju i digitalnim alatima, kako bi se osigurala zastupljenost različitih perspektiva unutar uzorka.

U okviru istraživanja primijenjeno je više alata za prikupljanje podataka kako bi se obuhvatili različiti aspekti iskustava i potreba ciljnih grupa. Kvantitativni podaci prikupljeni su putem digitalne ankete namijenjenih mladima i omladinskim i pro-omladinskim organizacijama, s ciljem dobijanja šireg pregleda trendova, nivoa kompetencija, kao i percipiranih potreba i prepreka.

Kvalitativni podaci prikupljeni su putem fokus grupa s mladima i predstavnicima omladinskih i pro-omladinskih organizacija, kako bi se dodatno istražila njihova iskustva, stavovi i izazovi, te steklo dublje razumijevanje razloga koji stoje iza identificiranih trendova.

Pored toga, provedeni su intervjui s mladima s manje mogućnosti, kako bi se uključile perspektive grupa koje je teže dosegnuti putem virtuelnih alata, te stekao direktniji uvid u specifične prepreke i uslove s kojima se suočavaju.

Kvantitativna komponenta uključivala je dvije digitalne ankete razvijena na nivou konzorcija. U Srbiji su upitnici administrirani putem platforme SurveyMonkey i distribuirani putem otvorenog linka podijeljenog kroz partnerske mreže, omladinske organizacije, društvene mreže i direktni kontakt s potencijalnim učesnicima. Ovakav pristup omogućio je šire učešće različitih grupa.

Anketa za mlade bio je namijenjen osobama uzrasta od 15 do 29 godina i obuhvatala je oblasti poput pristupa digitalnim alatima, svakodnevne upotrebe digitalnih vještina (uključujući vještačku inteligenciju), poduzetničkog samopouzdanja, percipiranih prepreka i preferiranih formata učenja. U anketi je učestvovao ukupno 21 mladi učesnik, pri čemu je većina bila uzrasta 15–18 godina, zatim 19–24 godine, uz značajnu zastupljenost ženskih ispitanika. Učešće je bilo dobrovoljno, a ispitanici su dosegnuti kombinacijom pogodnog i ciljanog pristupa.

Anketa za organizacije civilnog društva bila je namijenjena omladinskim i pro-omladinskim organizacijama civilnog društva i fokusirana je na njihove programe, kapacitete u oblasti digitalnog i poduzetničkog obrazovanja, percipirane nedostatke kod mladih i izazove u pružanju inkluzivnih i efikasnih obuka. U istraživanju je učestvovalo ukupno 8 organizacija, čime je premašen minimalni prag definisan protokolom. Organizacije su uključene putem partnerskih mreža i prethodne saradnje, osiguravajući relevantno iskustvo u radu s mladima.

Podaci ukazuju na visok nivo digitalne povezanosti među ispitanicima, pri čemu su svi učesnici prijavili pristup internetu, a gotovo svi i pristup digitalnim uređajima. Ovo predstavlja važnu osnovu za interpretaciju nalaza i sugerije da glavni izazovi nisu povezani s pristupom, već s dubinom i kvalitetom digitalnih kompetencija i njihovom praktičnom primjenom.

Kako bi se dopunili kvantitativni podaci i pružio dublji uvid, primijenjene su kvalitativne metode. Provedene su dvije fokus grupe s mladima u virtuelnom okruženju, uz ukupno 12 učesnika, pri čemu je osigurana raznolikost u pogledu uzrasta, spola i porijekla, uključujući i mlade s manje mogućnosti. Pored toga, organizovana je i jedna fokus grupa u virtuelnom formatu s predstavnicima omladinskih i pro-omladinskih organizacija, uz učešće 7 učesnika.

Fokus grupe vođene su na osnovu strukturiranih pitanja koja su obuhvatala teme poput korištenja digitalnih alata, percepcije poduzetništva i društvenog poduzetništva, prepreka za učešće i učenje, te očekivanja od programa obuke. Ove diskusije omogućile su dublje razumijevanje iskustava učesnika i faktora koji utiču na njihovu motivaciju i angažman.

Kako bi se uključile perspektive mladih koji nisu obuhvaćeni digitalnim alatima, provedena su dva intervjua uživo s mladima iz marginaliziranih sredina (jedna učesnica i jedan učesnik). Intervjui su bili zasnovani na strukturi ankete za mlade, prilagođenoj direktnoj komunikaciji, te su pružili dodatni uvid u specifične izazove s kojima se ove grupe suočavaju.

Tokom procesa prikupljanja podataka posebna pažnja posvećena je raznolikosti i inkluziji, uključujući rodnu ravnotežu, zastupljenost mladih s manje mogućnosti i različita socio-ekonomska i obrazovna porijekla. Kombinacija virtuelnih i direktnih metoda omogućila je širi doseg i uključivanje različitih perspektiva.

Analiza podataka zasnivala se na triangulaciji nalaza iz različitih izvora. Kvantitativni podaci korišteni su za identifikaciju trendova i obrazaca, dok su kvalitativni podaci iz fokus grupa i intervjua pružili kontekst, objašnjenja i dublje razumijevanje razloga koji stoje iza tih trendova. Dosljednost nalaza povećava pouzdanost rezultata i pruža čvrstu osnovu za razvoj budućih aktivnosti, uključujući obuke, obrazovne materijale i aktivnosti izgradnje kapaciteta.

Tokom provedbe istraživanja strogo su poštovani etički principi istraživanja. Učešće svih ispitanika bilo je dobrovoljno, a oni su bili informisani o svrsi istraživanja i načinu na koji će se podaci koristiti. Osigurani su anonimnost i povjerljivost odgovora, a prikupljeni podaci korišteni su isključivo u istraživačke svrhe. Posebna pažnja posvećena je radu s mladima i učesnicima iz ranjivih grupa, kako bi se osiguralo sigurno i inkluzivno okruženje za njihovo učešće.

2.5.2. Kratak sažetak ključnih nalaza iz ankete za obje ciljne grupe

Ovaj dio predstavlja ključne nalaze ankete provedenih među mladima i omladinskim i pro-omladinskim organizacijama u Srbiji. Analiza se fokusira isključivo na kvantitativne podatke i ima za cilj pružiti sveobuhvatan pregled postojećih kompetencija, obrazaca digitalne upotrebe, poduzetničke spremnosti, kao i glavnih prepreka i potreba za učenjem koje su identificirale obje ciljne grupe.

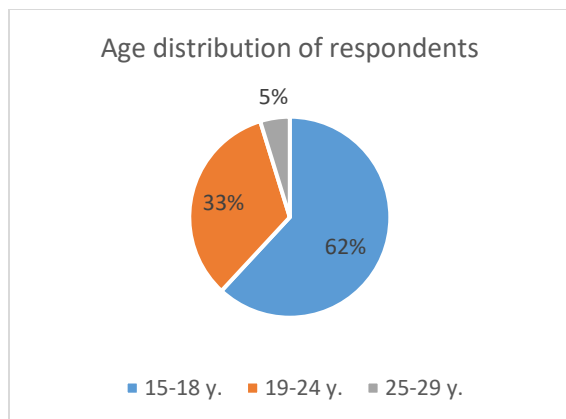
Sveukupno, nalazi ukazuju na dosljedan jaz između pristupa, korištenja i smislene primjene digitalnih i poduzetničkih vještina. Iako mladi pokazuju visok nivo digitalnog angažmana, njihove kompetencije ostaju neujednačene, posebno u oblastima koje zahtijevaju složenije razmišljanje, samostalnu primjenu i praktičnu implementaciju. Istovremeno, organizacije pokazuju značajno iskustvo u radu s mladima, ali se suočavaju s ograničenjima u obimu programa, resursima i specijalizovanom stručnom znanju.

2.5.3. Kratak sažetak ključnih nalaza dobijenih iz ankete – mladi

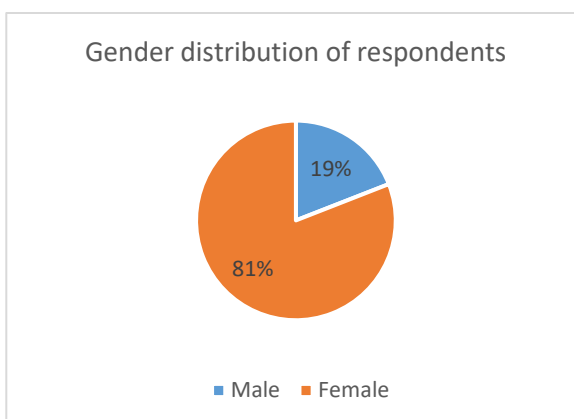
Profil ispitanika

Ukupno 21 mlada osoba (uzrast od 15 do 29 godina) je ispunilo anketu u Srbiji. Kada je riječ o starosnoj strukturi, većina ispitanika pripada grupi od 15–18 godina (61,9%), zatim grupi od 19–24 godine (33,3%), dok samo mali procenat (4,76%) pripada starosnoj grupi od 25–29 godina.

Što se tiče spola, uzorak je dominantno sastavljen od djevojaka i mladih žena (80,95%), dok dječaci i mladi muškarci čine 19,05% ispitanika. Ovu rodnu strukturu treba uzeti u obzir prilikom interpretacije nalaza, posebno u vezi s obrascima učešća, nivoima samopouzdanja i iskazanim potrebama.

Prikaz: distribucija ispitanika po starosti

Prikaz: distribucija ispitanika po spolu

Kada je riječ o trenutnom statusu, većina ispitanika je uključena u obrazovanje, pri čemu najveći broj čine srednjoškolci (57,14%), zatim studenti univerziteta (23,81%). Manji udio čine zaposleni mladi (9,52%) i učenici osnovnih škola (9,52%). Ovo potvrđuje da uzorak uglavnom predstavlja mlade koji su još uvijek u procesu razvoja svojih vještina i istraživanja budućih obrazovnih i profesionalnih puteva.

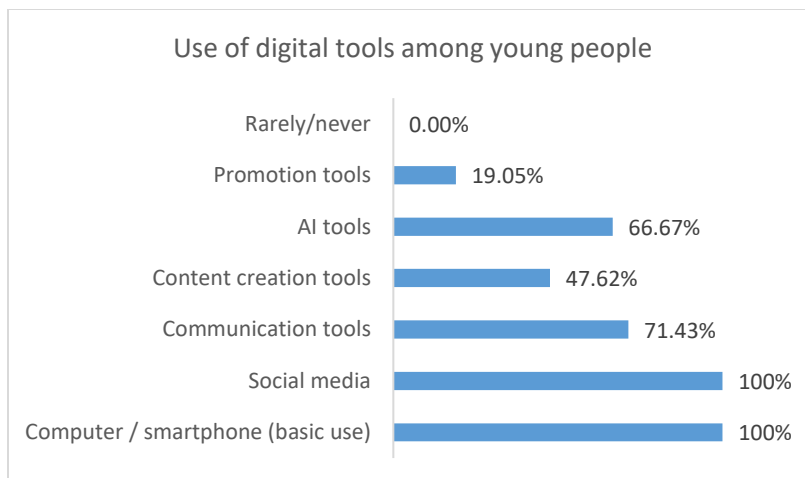
Važan nalaz odnosi se na pristup digitalnoj infrastrukturi. Svi ispitanici naveli su da imaju redovan pristup internetu, dok 95,24% ima pristup pametnom telefonu ili računaru. Ovo sugerira da pristup tehnologiji nije značajna prepreka za ovu grupu. Umjesto toga, ključni izazovi vjerovatnije su povezani s nivoom digitalnih kompetencija, samopouzdanjem i sposobnošću korištenja ovih alata na smislen i produktivan način.

Kada je riječ o inkluziji i ranjivosti, više od polovine ispitanika (55%) ne identificira se kao pripadnici ranjivih grupa. Međutim, značajan broj navodi da se suočava sa specifičnim izazovima, uključujući život u ruralnim ili udaljenim područjima (20%), suočavanje sa socijalnim barijerama ili nedostatkom podrške (15%) i ekonomske ili finansijske poteškoće (10%). Manji procenat (5%) identificira se kao pripadnici manjinskih zajednica. Ovo ukazuje da, iako uzorkom ne dominiraju ranjive grupe, ipak postoji značajno prisustvo mladih koji se suočavaju sa strukturnim ili društvenim preprekama, što može uticati na njihov pristup prilikama, okruženjima za učenje i sistemima podrške.

Sveukupno, profil ispitanika odražava grupu mladih koji su digitalno povezani i angažovani, ali se još uvijek nalaze u procesu razvoja ključnih kompetencija i samopouzdanja potrebnih za obrazovanje, zapošljavanje i aktivno učešće.

Digitalne vještine, upotreba i percepcija vještačke inteligencije (AI)

Rezultati pokazuju da je pristup digitalnim alatima gotovo univerzalan, pri čemu je 100% ispitanika prijavilo pristup internetu, a 95,2% pristup digitalnim uređajima, što potvrđuje da digitalna infrastruktura nije primarna prepreka.

Prikaz: Upotreba digitalnih alata među mladima

Uprkos visokom nivou pristupa, nalazi ukazuju da se nivoi kompetencija među mladima značajno razlikuju. Dok dio ispitanika pokazuje relativno visoko samopouzdanje u osnovnim digitalnim vještinama, poput korištenja alata za produktivnost (npr. dokumenti, tabele i prezentacije) i kreiranja digitalnog sadržaja (npr. objave za društvene mreže, jednostavna grafika ili videozapisi), samopouzdanje značajno opada kada su u pitanju naprednije kompetencije. Samo 14,3% ispitanika prijavljuje visok nivo samopouzdanja u oblastima poput programiranja, analize podataka i automatizacije, što sugeriše da su mladi prvenstveno pozicionirani kao korisnici digitalnih tehnologija, a ne kao kreatori ili inovatori.

Istovremeno, podaci ukazuju da mladi nisu homogena grupa i da se nivoi digitalne spremnosti značajno razlikuju – od onih koji su sigurni u svakodnevnu upotrebu digitalnih alata, do onih s ograničenim iskustvom u korištenju naprednijih tehnologija. Neki odgovori također ukazuju na nesigurnost u vezi s tim kako se određene digitalne vještine mogu primijeniti u praksi, što ukazuje na nedostatke ne samo u kompetencijama, već i u svijesti i razumijevanju.

Jasna razlika također se pojavljuje između učestalosti korištenja i dubine angažmana. Iako svi ispitanici navode često korištenje pametnih telefona i društvenih mreža, a veliki broj koristi komunikacijske alate, manji broj se uključuje u aktivnosti poput kreiranja digitalnog sadržaja ili promocije ideja i inicijativa. Ovo ukazuje na to da je digitalni angažman visok po obimu, ali ograničen po uticaju, pri čemu je većina aktivnosti usmjerena na komunikaciju i konzumiranje sadržaja, a ne na produkciju ili aktivno učešće.

Vještačka inteligencija već se široko koristi, pri čemu 66,7% ispitanika navodi njenu upotrebu, prvenstveno za školske zadatke, rješavanje problema i generisanje ideja. Ovo sugeriše da je AI integrisan u svakodnevne prakse, ali uglavnom kao alat za podršku, a ne kao pokretač inovacija ili samostalnog razvoja.

Dodatna zabrinutost odnosi se na digitalnu sigurnost. Samo 19,05% ispitanika prijavljuje visok nivo samopouzdanja u sigurnom korištenju interneta, dok 42,86% navodi umjeren nivo samopouzdanja, što ukazuje da veliki broj mladih nije u potpunosti osposobljen za upravljanje virtuelnim rizicima, uključujući privatnost, dezinformacije i odgovornu upotrebu digitalnih alata.

Digitalne vještine i zapošljivost

Nalazi ukazuju na određene izazove u usklađivanju digitalnih kompetencija sa zahtjevima tržišta rada. Iako mladi pokazuju samopouzdanje u osnovnim digitalnim vještinama, njihova spremnost da ove kompetencije primijene u kontekstu zapošljavanja ostaje neujednačena.

Ovaj nalaz treba posmatrati i u kontekstu strukture uzorka, s obzirom na to da značajan dio ispitanika čine srednjoškolci koji još nisu aktivno uključeni na tržište rada. Međutim, podaci sugeriraju da postoji ograničena izloženost načinima na koje se digitalne vještine mogu primijeniti u profesionalnim i radnim okruženjima.

Samo 14,3% ispitanika prijavljuje visok nivo samopouzdanja u naprednim digitalnim kompetencijama, što ukazuje da većini mladih i dalje nedostaju specijalizirane vještine koje su sve više tražene na tržištu rada.

Istovremeno, digitalni alati najčešće se koriste za osnovne oblike digitalne interakcije, pri čemu 100% ispitanika koristi pametne telefone i društvene mreže, a 71,4% koristi komunikacijske alate poput aplikacija za dopisivanje i e-maila. Ove aktivnosti prvenstveno su povezane sa svakodnevnom komunikacijom, razmjennom informacija i konzumiranjem sadržaja.

S druge strane, znatno manji broj ispitanika uključuje se u aktivnosti koje imaju potencijal doprinijeti razvoju vještina povezanih sa zapošljivošću, poput kreiranja digitalnog sadržaja (47,6%) ili promocije ideja i inicijativa (19,05%). Ove aktivnosti uključuju razvoj praktičnih kompetencija kao što su kreativno izražavanje, digitalna komunikacija s publikom, osnovni digitalni marketing, kao i planiranje i upravljanje sadržajem – vještine koje su sve traženije na tržištu rada.

Ovo sugerira da, iako mladi aktivno koriste digitalne alate, njihova upotreba ostaje uglavnom fokusirana na komunikaciju i konzumiranje sadržaja, a u manjoj mjeri na aktivnosti koje doprinose razvoju primjenjivih i profesionalnih vještina. Kao rezultat toga, digitalne vještine još uvijek nisu dovoljno povezane s praksama vezanim za zapošljivost.

Upotreba vještačke inteligencije dodatno odražava ovaj obrazac. Iako 66,7% ispitanika navodi korištenje umjetne inteligencije, to je uglavnom u svrhe vezane za školu (76,2%), poput izrade zadataka, rješavanja problema i generisanja ideja, a ne za aktivnosti povezane s radom ili poduzetništvom. Ovo ukazuje da je AI već integrisan u svakodnevnu upotrebu, ali još uvijek nije dovoljno povezan s razvojem profesionalnih kompetencija i zapošljivosti.

Sveukupno, nalazi ukazuju na potrebu za jačim povezivanjem digitalnog učenja s praktičnom primjenom vještina u kontekstu budućeg zapošljavanja. To uključuje veći fokus na praktična iskustva, usmjeravanje i podršku koji mogu pomoći mladima da postepeno povežu svoje vještine sa stvarnim zahtjevima tržišta rada.

Učešće i angažman

Kada je riječ o građanskom učešću, mladi pokazuju određeni nivo angažmana, pri čemu 66,67% navodi povremeno učešće u aktivnostima zajednice, dok samo 14,29% učestvuje redovno. Ovo sugerira da je angažman uglavnom vođen prilikama, a ne kontinuiran, te da mladima nedostaju strukturirani putevi za stalno učešće.

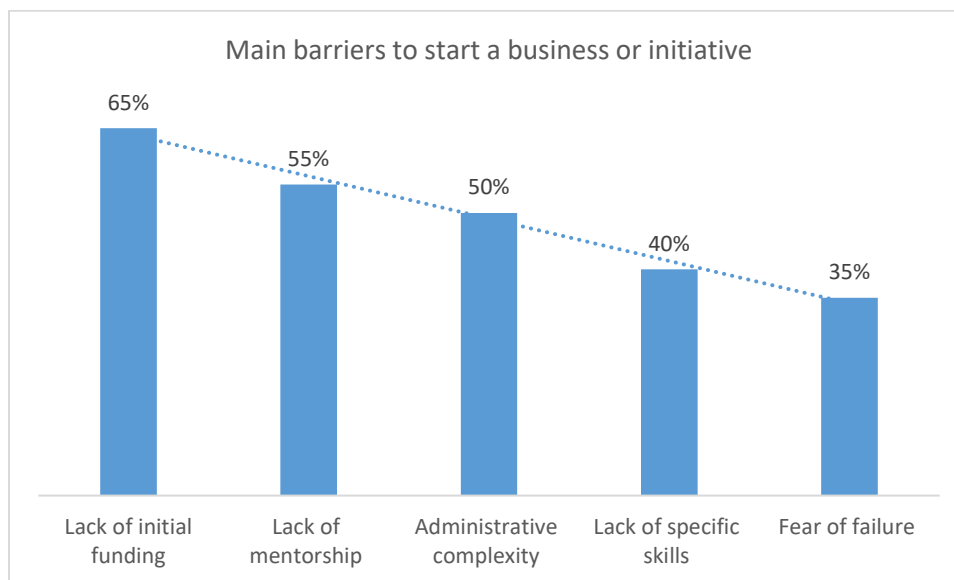
Poduzetničke vještine i spremnost za poduzetništvo

Nalazi ukazuju da mladi pokazuju samopouzdanje u osnovnim vještinama poput komunikacije i timskog rada (66,7%). Međutim, ovo samopouzdanje nije uvijek praćeno jednakim nivoom sigurnosti u njihovu praktičnu primjenu u kontekstu poduzetništva.

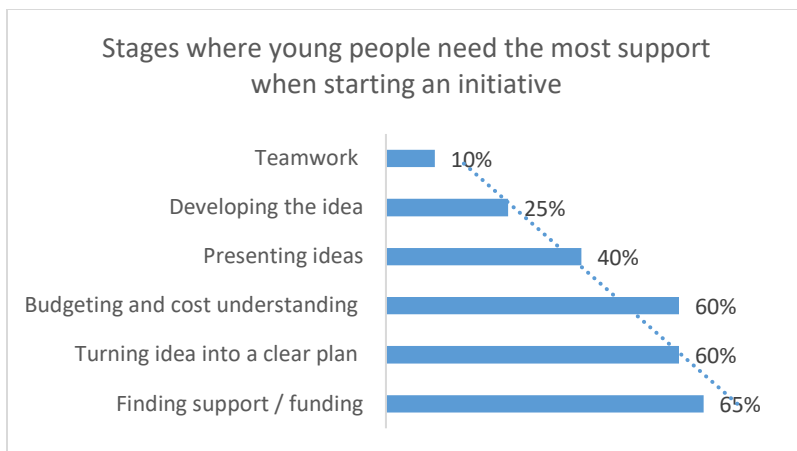
Značajan broj ispitanika nema dovoljno poznavanja ključnih poduzetničkih procesa. Detaljnija analiza pokazuje da su najveći izazovi povezani s administrativnim i finansijskim aspektima, dok je relativno veće samopouzdanje prisutno u aktivnostima vezanim za komunikaciju, poput promocije ideja. Ovo sugerira da se mladi osjećaju sigurnije u kreativnim i komunikacijskim zadacima nego u procesima vezanim za implementaciju.

Poznavanje poduzetničkih procesa – Najniži nivoi poznavanja zabilježeni su u oblastima registracije biznisa (38,1% vrlo nizak nivo poznavanja), razumijevanja poreza i regulativa (33,3% vrlo nizak nivo) i pristupa finansiranju (30% vrlo nizak nivo). Ovo ukazuje da mladi imaju ograničeno znanje o proceduralnim i administrativnim aspektima pokretanja biznisa.

Percipirane prepreke – Nalazi su dodatno potvrđeni podacima o percipiranim preprekama. Najčešće identificirane prepreke uključuju nedostatak početnog kapitala (65%), nedostatak mentorstva (55%), administrativnu složenost (50%), nedostatak specifičnih vještina (40%) i strah od neuspjeha (35%). Ovo sugerira da prepreke nisu samo finansijske, već su povezane i sa usmjeravanjem, samopouzdanjem i razumijevanjem procesa.

Prikaz: glavne barijere među mladima za pokretanje biznisa ili inicijative

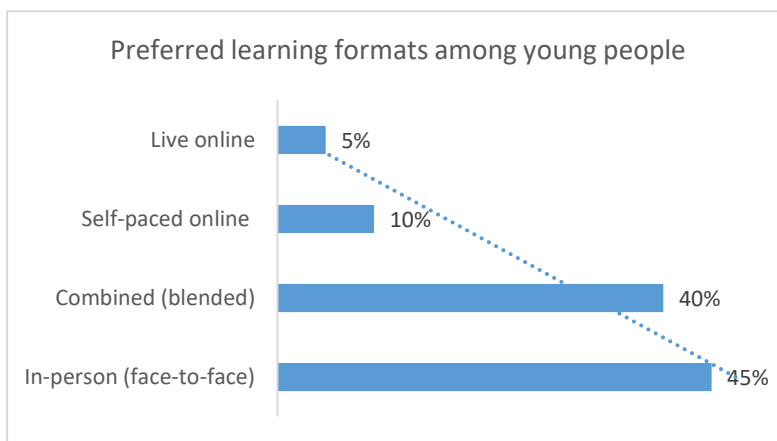
Prikaz: Faze u kojima je mladima potrebna najveća podrška prilikom pokretanja biznisa ili inicijative.

Izazovi u fazi implementacije – Dodatni uvid odnosi se na specifične faze u kojima mladi osjećaju najveću nesigurnost. Dok se generisanje ideja percipira kao manje izazovno, poteškoće se javljaju u kasnijim fazama procesa, posebno u pretvaranju ideje u jasan plan (60%), budžetiranju (60%) i pronalaženju podrške ili finansiranja (65%). Ovi nalazi sugeriraju da glavni izazov nije kreativnost, već implementacija.

Interes i spremnost za angažman – Iako mladi pokazuju interes za poduzetništvo, podaci ukazuju na jaz između interesa i spremnosti za djelovanje. Dok 55% ispitanika izražava spremnost za uključivanje u inicijative, prosječna vjerovatnoća da će zaista pokrenuti projekat u narednih 12 mjeseci ostaje umjerena (3,05 od 5). Ovo sugerira da interes postoji, ali da je potrebna dodatna podrška kako bi se on pretvorio u konkretno djelovanje.

Potrebe za učenjem – Istovremeno, mladi pokazuju jasnu svijest o vlastitim potrebama za učenjem. Najčešće identificirani prioriteti uključuju finansijsku pismenost (75%), poslovno planiranje (70%) i razvoj ideja (40%), što ukazuje na snažnu potrebu za strukturiranim i praktično orijentisanim znanjem.

Preferirani pristupi učenju – Posebno važan uvid odnosi se na način na koji mladi preferiraju učiti. Ispitanici naglašavaju važnost jasnih korak-po-korak objašnjenja (60%), mentorsku podršku (60%), učenje kroz pokušaje i greške (55%) i primjere iz stvarnog života (50%). Ovo sugerira da su praktični i iskustveni pristupi učenju ključni za razvoj poduzetničkih kompetencija.

Prikaz: Preferirani formati učenja među mladima.

Sveukupni uvid

Sveukupno, nalazi ukazuju na jasan jaz između potencijala i implementacije, sugerišejući da, iako mladi imaju ideje i osnovne vještine, potrebni su im usmjeravanje, praktično iskustvo i strukturirana podrška kako bi te ideje pretvorili u održive inicijative.

2.5.4. Kratak sažetak ključnih nalaza iz ankete – omladinske i pro-omladinske organizacije

Profil organizacija koje su odgovorile na anketu

Anketom su prikupljeni odgovori od 8 omladinskih i pro-omladinskih organizacija u Srbiji, pružajući uvid u njihove operativne kapacitete, fokus programa i perspektive o potrebama mladih u oblastima digitalnih vještina, poduzetništva i učešća.

Organizacije koje su odgovorile predstavljaju relativno iskusan segment omladinskog sektora, pri čemu 75% njih navodi više od 10 godina iskustva u radu s mladima. Međutim, uprkos snažnoj osnovi iskustva, većina organizacija djeluje u relativno malom obimu, pri čemu 50% radi s do 50 mladih godišnje, a 37,5% obuhvata između 51 i 200 mladih, što ukazuje na ograničen domet i izazove u širenju uticaja.

Istovremeno, organizacije se u velikoj mjeri oslanjaju na volontere, pri čemu većina organizacija koje su odgovorile angažuje između 0 i 45 volontera godišnje, što sugeriše da se omladinski rad uglavnom održava kroz kombinovane strukture zaposlenika i volontera, a ne kroz potpuno profesionalizirane timove.

Vidljiva je snažna usmjerenost na inkluziju, budući da 87,5% organizacija koje su odgovorile navodi da rade s mladima s manje mogućnosti, uključujući mlade iz ruralnih područja, ekonomski ugroženih sredina i socijalno isključenih grupa. Ovo odražava visok nivo svijesti o društvenim nejednakostima, iako kapacitet organizacija da u potpunosti odgovore na ove potrebe ostaje ograničen.

Digitalne vještine i zapošljivost (perspektiva organizacija)

Organizacije prijavljuju raznovrstan spektar aktivnosti, s izraženijim prisustvom u oblasti digitalnog građanskog angažmana (62,5%) i profesionalnog usmjeravanja ili podrške zapošljivosti (50%), što ukazuje na njihovu aktivnu ulogu u podršci učešću mladih i njihovom prelasku na tržište rada.

Međutim, pojavljuje se značajan jaz kada je riječ o strukturiranom razvoju digitalnih vještina. Samo 12,5% organizacija navodi da provodi obuke iz digitalnih vještina, što sugeriše da, iako organizacije prepoznaju važnost digitalnih kompetencija, one još uvijek nisu sistematski integrisane u programske aktivnosti.

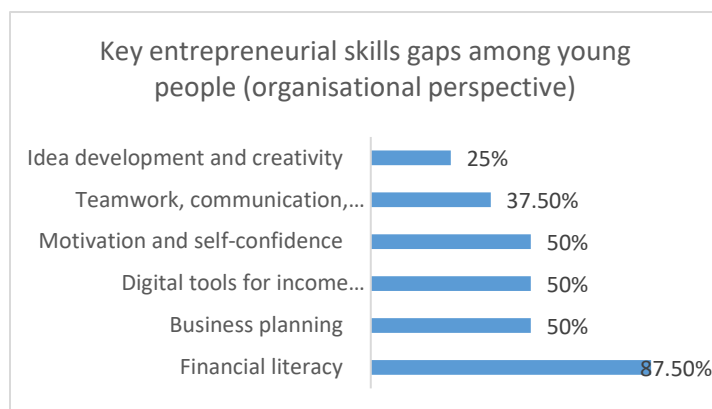
Iz perspektive organizacija, ključni nedostaci u digitalnim kompetencijama mladih uključuju sigurno i odgovorno korištenje digitalnih tehnologija (100%), finansijsku pismenost (87,5%), kritičko razmišljanje i prepoznavanje dezinformacija (75%), te razumijevanje i etičku upotrebu vještačke inteligencije (75%).

Ovi nalazi ukazuju da, iako su mladi upoznati s osnovnim digitalnim alatima, nedostaju im kompetencije za kritičku, odgovornu i profesionalnu upotrebu tehnologije, što odražava širi jaz između svakodnevne digitalne upotrebe i vještina potrebnih za zapošljivost i aktivno učešće.

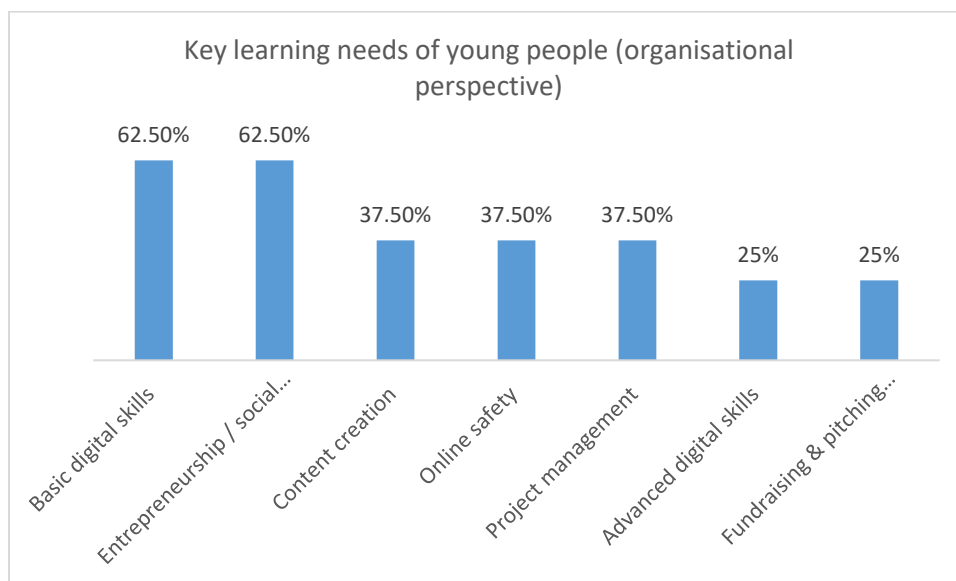
Poduzetničke vještine i spremnost mladih (perspektiva organizacija)

Iz perspektive organizacija, identificirani su značajni nedostaci u poduzetničkim kompetencijama mladih. Najizraženiji se odnose na finansijsku pismenost (87,5%), poslovno planiranje (50%), korištenje digitalnih alata za generisanje prihoda (50%) te motivaciju i samopouzdanje (50%).

Pored toga, organizacije ističu ograničeno razumijevanje administrativnih i pravnih procedura, uključujući registraciju biznisa i regulatorne zahtjeve. Ovo predstavlja ključnu prepreku koja sprječava mlade da pređu od ideje ka implementaciji.

Prikaz: Ključni nedostaci u vještinama mladih (iz perspektive organizacija civilnog društva).

Prikaz: ključne potrebe za učenje mladih (iz perspektive organizacija civilnog društva)

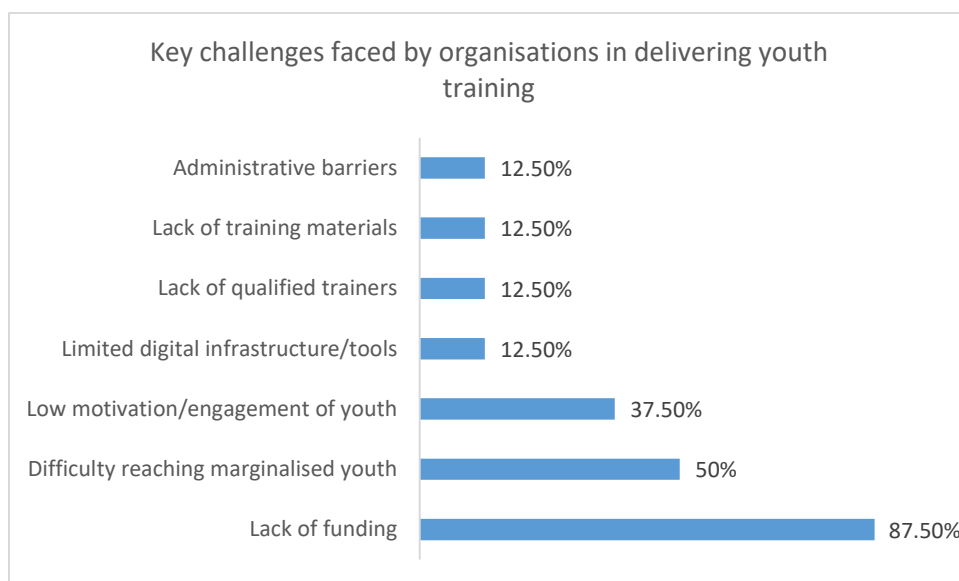
Ovi nalazi sugeriraju da mladi često imaju ideje i početni interes, ali im nedostaju praktična znanja i strukturirana podrška potrebna da te ideje pretvore u održive inicijative. Prisustvo i tehničkih i ličnih nedostataka ukazuje na to da poduzetnička spremnost zahtijeva sveobuhvatniji pristup.

Inkluzija, učešće i strukturni izazovi (perspektiva organizacija)

Organizacije pokazuju snažnu posvećenost inkluziji, pri čemu 87,5% njih radi s mladima s manje mogućnosti. Međutim, istovremeno 50% organizacija prijavljuje poteškoće u dosezanju marginaliziranih mladih, što ukazuje na jaz između namjere i stvarnog dosega.

Grupe koje se suočavaju s najvećim preprekama uključuju mlade sa socijalnim i ekonomskim poteškoćama, ograničenim pristupom obrazovanju, mlade s invaliditetom i one u NEET situacijama, što naglašava da su prepreke u velikoj mjeri strukturne prirode.

Organizacije se također suočavaju sa značajnim operativnim izazovima. Najizraženiji je nedostatak finansiranja (87,5%), zatim poteškoće u dosezanju ciljnih grupa (50%) i niska motivacija ili angažman mladih (37,5%). Ovi nalazi ukazuju da su izazovi i unutrašnji (resursi, kapaciteti) i vanjski (sistemske prepreke i pristup).

Prikaz: Ključni izazovi organizacija civilnog društva

Istovremeno, organizacije prijavljuju snažne kapacitete u neformalnom obrazovanju i participativnim pristupima, ali ističu potrebu za praktičnijim materijalima za učenje, posebno studijama slučaja (87,5%), radionicama spremnim za korištenje (75%) i alatima prilagođenim ranjivim grupama (75%), kao i za mentorstvom i razmjenom iskustava (75%).

Uprkos ovim ograničenjima, organizacije pokazuju otvorenost prema inovacijama i spremnost da unaprijede svoje pristupe, što ukazuje na snažan razvojni potencijal ukoliko im se osigura adekvatna podrška.

2.5.5. Kratak sažetak ključnih nalaza dobijenih kroz fokus grupe – mladi

Dvije fokus grupe provedene s mladima u Srbiji u virtuelnom okruženju, u kojima je učestvovalo ukupno 12 učesnika (2 muškarca i 10 žena), pružaju uvid u to kako mladi zaista koriste digitalne alate, kako uče i kako percipiraju poduzetništvo u svakodnevnom životu. Diskusije odražavaju stvarna iskustva, a ne samo samoprocjenu, ističući i praktične načine korištenja tehnologije i prepreke s kojima se mladi suočavaju kada pokušavaju preći od ideje ka djelovanju.

Upotreba digitalnih alata u svakodnevnom životu

Učesnici su opisali digitalne alate kao sastavni dio svojih svakodневnih rutina, najčešće koristeći platforme poput Canve, ChatGPT-a, digitalnih sistema plaćanja i drugih digitalnih alata za školske zadatke, komunikaciju i organizaciju. U nekoliko slučajeva mladi su objasnili da se oslanjaju na AI alate ne samo za pronalaženje informacija, već i za strukturiranje zadataka, pojednostavljivanje složenih tema i uštedu vremena.

Neki učesnici su otišli i korak dalje od osnovne upotrebe te opisali naprednije primjene, poput korištenja umjetne inteligencije za podršku kodiranju, generisanje poslovnih ideja ili promociju proizvoda i usluga putem Instagrama. Ovi primjeri pokazuju da, iako mnogi mladi koriste digitalne alate na funkcionalnom nivou, manja grupa već eksperimentiše s kreativnijim i poduzetničkim načinima njihove upotrebe.

Istovremeno, učesnici su jasno razlikovali korištenje digitalnih alata za svakodnevnu efikasnost od njihove strateške upotrebe. Dok se alati široko koriste za brže izvršavanje zadataka, manji broj mladih ih vidi kao sredstva za dugoročni razvoj ili generisanje prihoda. Ovo sugeriše da izazov nije pristup, pa čak ni osnovna upotreba, već razumijevanje kako digitalne alate primijeniti na svrsishodniji i svrsishodniji način.

Posebno pitanje koje se pojavilo tokom diskusija odnosi se na troškove digitalnih alata. Nekoliko učesnika spomenulo je da za pristup punim funkcionalnostima moraju koristiti plaćene verzije, što utiče na njihove lične ili porodične budžete. Ovo ukazuje da pristup digitalnim alatima nije jednako raspoređen i da finansijski kapacitet utiče na nivo na kojem mladi mogu biti uključeni.

Učesnici su također podijelili zabrinutost vezanu za povjerenje i sigurnost u digitalnom okruženju. Neki su spomenuli iskustva s prevarama, uključujući i na platformama poput LinkedIna, zbog čega su postali oprezniji u virtuelnim interakcijama. Iako su svjesni rizika, često im nedostaju jasne strategije kako da se zaštite, što ukazuje na potrebu za praktičnijim znanjem u ovoj oblasti.

Jezik je također spomenut kao prepreka, posebno za one koji nemaju dovoljno samopouzdanja u korištenju engleskog jezika. Istovremeno, učesnici su prepoznali da AI alati mogu pomoći u prevazilaženju ovog izazova kroz prevođenje ili pojednostavljivanje sadržaja, što otvara mogućnosti za inkluzivniju upotrebu digitalnih tehnologija.

Kako mladi preferiraju učiti

Vrlo jasna poruka iz svih diskusija jeste da mladi ne reaguju dobro na tradicionalno, predavačko učenje. Učesnici su više puta naglašavali da brzo gube koncentraciju ako samo slušaju, te da su mnogo angažovaniji kada aktivno učestvuju.

Istakli su grupni rad, diskusije i praktične zadatke kao najefikasnije načine učenja. Nekoliko učesnika naglasilo je da bolje razumiju koncepte kada ih mogu odmah primijeniti, umjesto da samo slušaju o njima. Vizuelni elementi, primjeri iz stvarnog života i interaktivne vježbe također su spomenuti kao važni.

Još jedna važna tačka odnosi se na ulogu trenera. Učesnici su primijetili da ista tema može biti ili zanimljiva ili dosadna, zavisno od načina na koji je predstavljena. Ovo pokazuje da sama metodologija nije dovoljna i da facilitatorske vještine igraju ključnu ulogu u ishodima učenja.

Razumijevanje poduzetništva u praksi

Kada su razgovarali o poduzetništvu, učesnici su ga uglavnom opisivali kao pokretanje nečega vlastitog, razvoj ideja ili stvaranje biznisa. Povezuju ga s nezavisnošću i kreativnošću, ali i s odgovornošću i rizikom.

Međutim, kada se diskusija prebacila s definicija na praksu, postalo je jasno da mnogi mladi ne znaju koji su stvarni koraci potrebni. Nisu sigurni odakle početi, kome se obratiti ili koje procedure treba slijediti. Ovaj nedostatak jasnoće predstavlja jednu od glavnih razlika između posjedovanja ideje i poduzimanja konkretne akcije.

Prepreke za poduzetničke akcije

Najčešće spominjana prepreka je finansijske prirode. Učesnici vjeruju da pokretanje bilo kakvog biznisa zahtijeva početni kapital i da je teško ostvariti prihod u ranim fazama. Neki su naveli da biznis možda dugo neće biti profitabilan, što ideju poduzetništva čini manje dostupnom.

Strah od neuspjeha predstavlja još jedan snažan faktor. Ovo je često povezano s finansijskim rizikom, ali i sa strahom od osude drugih. Učesnici su izrazili zabrinutost zbog toga kako će njihove ideje biti percipirane, što utiče na njihovo samopouzdanje i spremnost da pokušaju. Pored finansijskih i strukturnih prepreka, učesnici su istakli nedostatak samopouzdanja i strah od neuspjeha kao značajne izazove koji utiču na njihovu spremnost da preuzmu inicijativu. Ovaj strah nije povezan samo s mogućim finansijskim gubitkom, već i s načinom na koji bi njihove ideje i postupci mogli biti percipirani od strane drugih u njihovom društvenom okruženju.

Nekoliko učesnika izrazilo je zabrinutost zbog negativnog prosuđivanja, kritike ili toga da ih drugi neće shvatiti ozbiljno, što stvara oklijevanje i obeshrabruje ih da testiraju svoje ideje. Ovo ukazuje da je poduzetnički angažman pod uticajem ne samo vanjskih uslova, već i unutrašnjih percepcija i društvenog pritiska. Kao rezultat toga, izgradnja samopouzdanja i stvaranje podržavajućeg okruženja bez osuđivanja čini se jednako važnim kao pružanje tehničkog znanja i finansijske podrške.

Posebno važno pitanje koje je pokrenuto jeste nedostatak informacija. Mnogi učesnici su naveli da ne znaju gdje tražiti podršku, koje su institucije nadležne ili kako pristupiti finansiranju ili mentorstvu. Administrativne procedure opisane su kao komplikovane i nejasne, što dodatno obeshrabruje mlade da preuzmu inicijativu.

Vrsta podrške koja je potrebna

Učesnici su naglasili da podrška treba biti praktična i kontinuirana. Izrazili su snažnu potrebu za mentorstvom, posebno od osoba koje imaju stvarno iskustvo i koje mogu objasniti procese korak po korak.

Financijska podrška također se smatra važnom, posebno na početku. Pored toga, učesnici su spomenuli potrebu za jasnim i pristupačnim informacijama, kao i praktičnim alatima koje mogu odmah koristiti. Neki su posebno predložili postojanje lista besplatnih digitalnih alata, što bi bilo korisno za one koji ne mogu priuštiti plaćene verzije.

Povjerenje također igra važnu ulogu u sistemima podrške. Mladi se uglavnom oslanjaju na ljude koje poznaju, poput porodice ili prijatelja, ali su također zainteresirani da uče od uspješnih pojedinaca koji mogu poslužiti kao uzori.

Motivacija i potencijal

Uprkos izazovima, učesnici su pokazali interes za razvoj vlastitih ideja, posebno u oblastima malih biznisa, usluga ili inicijativa zasnovanih na zajednici. Neki već koriste digitalne alate u tom pravcu, iako u manjem obimu.

Postoji jasan osjećaj da su mladi spremni da se angažuju, ali da im trebaju jasnije smjernice, pristupačnija podrška i prilike da svoje ideje testiraju u praksi.

Sveukupno, diskusije pokazuju da su mladi u Srbiji aktivni korisnici digitalnih alata i otvoreni prema poduzetništvu, ali se suočavaju s kombinacijom praktičnih, informacionih i psiholoških prepreka. Rješavanje ovih izazova zahtijeva pristupe koji su zasnovani na stvarnoj primjeni, kontinuiranoj podršci i dostupnim resursima.

Još jedan važan nedostatak odnosi se na digitalnu sigurnost i odgovornu upotrebu. Učesnici su primijetili da mladi često ne obraćaju pažnju na postavke privatnosti, pretplate ili uslove korištenja prilikom preuzimanja aplikacija, što povećava njihovu izloženost rizicima.

Jezik je također identificiran kao prepreka, posebno za mlade s invaliditetom ili manje mogućnosti, jer su mnogi digitalni alati prvenstveno dostupni na engleskom jeziku. To dodatno ograničava njihovu sposobnost da u potpunosti iskoriste prilike za digitalno učenje.

Izazovi u dosezanju i uključivanju mladih

Učesnici su identificirali nekoliko grupa mladih koje je posebno teško uključiti. To uključuje mlade s invaliditetom, one koji žive u ruralnim područjima i one bez pristupa prevozu ili stabilnoj digitalnoj infrastrukturi.

Širi izazov odnosi se na motivaciju i angažman. Učesnici su primijetili da su mladi izloženi velikoj količini brzog i lako dostupnog sadržaja, što otežava zadržavanje njihove pažnje u dužim ili strukturiranim programima. Kao rezultat toga, aktivnosti koje zahtijevaju kontinuirani angažman često su manje privlačne, osim ako njihove koristi nisu jasno predstavljene.

Ovo ukazuje na to da angažman ne zavisi samo od pristupa, već i od relevantnosti, vidljivosti i percipirane vrijednosti učešća.

Nedostaci u poduzetničkim vještinama

Iz perspektive organizacija, najznačajniji nedostaci kod mladih odnose se na finansijsku pismenost, razumijevanje institucija i pravnih okvira, te znanje o tome kako sistemi funkcionišu u praksi.

Mladi često ne znaju koje su institucije nadležne za određene procese, kako se donose odluke ili koje pravne obaveze postoje prilikom pokretanja biznisa. Ovaj nedostatak razumijevanja administrativnih i pravnih procedura predstavlja veliku prepreku prelasku od ideje ka implementaciji.

Pored toga, učesnici su istakli nedostatak strateškog razmišljanja, kritičkog promišljanja i komunikacijskih vještina, koje su neophodne za razvoj, predstavljanje i unapređenje ideja. Iako mladi često imaju ideje, suočavaju se s poteškoćama da ih jasno predstavljaju ili prilagode različitim publikama.

Prepreke za poduzetnički angažman

Financijska ograničenja identificirana su kao jedna od glavnih prepreka, posebno kada je riječ o pokretanju biznisa ili implementaciji ideje. Međutim, učesnici su naglasili da su financijske prepreke usko povezane s drugim izazovima.

Posebno važno pitanje jeste nedostatak samopouzdanja, naročito kod mladih s manje mogućnosti. Ovi mladi često odrastaju u okruženjima u kojima imaju ograničenu izloženost poduzetničkim praksama i nedostaju im uzori koji bi mogli pokazati da je uspjeh ostvariv.

Strah od neuspjeha i zabrinutost zbog toga kako će drugi percipirati njihove ideje dodatno ograničavaju njihovu spremnost da preuzmu inicijativu. Mnogi mladi osjećaju pritisak da izbjegniju greške, što obeshrabruje eksperimentisanje i učenje kroz praksu.

Pored toga, odsustvo mentorstva i usmjeravanja otežava mladima snalaženje kako u početnim fazama razvoja ideje, tako i u tehničkim aspektima implementacije.

Specifični izazovi za ranjive grupe

Učesnici su istakli da se mladi s manje mogućnosti suočavaju s dodatnim preprekama u odnosu na svoje vršnjake. To uključuje niži nivo samopouzdanja, nedovoljnu izloženost poduzetničkim okruženjima i odsustvo uzora u njihovim zajednicama.

Mnogi od ovih mladih nemaju priliku da komuniciraju s poduzetnicima ili osobama koje su uspješno razvile vlastite inicijative. Kao rezultat toga, poduzetništvo se često percipira kao nešto udaljeno ili nedostižno.

Ovo sugerira da inkluzija zahtijeva više od samog pristupa programima — ona također zahtijeva stvaranje okruženja u kojima mladi mogu sebe vidjeti kao osobe sposobne za uspjeh.

Potrebe za podrškom i preporuke

Učesnici su naglasili važnost dugoročne i strukturirane podrške. Profesionalno usmjeravanje identificirano je kao važna početna tačka, koja pomaže mladima da bolje razumiju svoje mogućnosti i razvojne puteve.

Poseban naglasak stavljen je na mentorstvo. Organizacije su predložile mapiranje lokalnih biznisa i poduzetnika koji bi mogli pružiti smjernice, podijeliti iskustva i ponuditi praktične uvide. Mogućnosti za volontiranje ili kratkoročne angažmane u kompanijama također su istaknute kao korisne za sticanje iskustva iz stvarnog života.

Učesnici su također naglasili potrebu za savjetodavnom podrškom u oblastima poput pravnih i administrativnih procedura, kao i mehanizama financijske podrške, uključujući grant sheme koje bi mladima omogućile da svoje ideje testiraju u praksi.

Na kraju, organizacije su istakle važnost jačanja vlastitih kapaciteta, uključujući pristup stabilnom finansiranju i podršku programima usmjerenim na digitalne vještine i poduzetništvo.

Jezik je također identificiran kao prepreka, posebno za mlade s invaliditetom ili manje mogućnosti, jer su mnogi digitalni alati prvenstveno dostupni na engleskom jeziku. To dodatno ograničava njihovu sposobnost da u potpunosti iskoriste prilike za digitalno učenje.

Izazovi u dosezanju i uključivanju mladih

Učesnici su identificirali nekoliko grupa mladih koje je posebno teško uključiti. To uključuje mlade s invaliditetom, one koji žive u ruralnim područjima i one bez pristupa prevozu ili stabilnoj digitalnoj infrastrukturi.

Širi izazov odnosi se na motivaciju i angažman. Učesnici su primijetili da su mladi izloženi velikoj količini brzog i lako dostupnog sadržaja, što otežava zadržavanje njihove pažnje u dužim ili strukturiranim programima. Kao rezultat toga, aktivnosti koje zahtijevaju kontinuirani angažman često su manje privlačne, osim ako njihove koristi nisu jasno predstavljene.

Ovo ukazuje na to da angažman ne zavisi samo od pristupa, već i od relevantnosti, vidljivosti i percipirane vrijednosti učešća.

Nedostaci u poduzetničkim vještinama

Iz perspektive organizacija, najznačajniji nedostaci kod mladih odnose se na finansijsku pismenost, razumijevanje institucija i pravnih okvira, te znanje o tome kako sistemi funkcionišu u praksi.

Mladi često ne znaju koje su institucije nadležne za određene procese, kako se donose odluke ili koje pravne obaveze postoje prilikom pokretanja biznisa. Ovaj nedostatak razumijevanja administrativnih i pravnih procedura predstavlja veliku prepreku prelasku od ideje ka implementaciji.

Pored toga, učesnici su istakli nedostatak strateškog razmišljanja, kritičkog promišljanja i komunikacijskih vještina, koje su neophodne za razvoj, predstavljanje i unapređenje ideja. Iako mladi često imaju ideje, suočavaju se s poteškoćama da ih jasno predstavljaju ili prilagode različitim publikama.

Prepreke za poduzetnički angažman

Finansijska ograničenja identificirana su kao jedna od glavnih prepreka, posebno kada je riječ o pokretanju biznisa ili implementaciji ideje. Međutim, učesnici su naglasili da su finansijske prepreke usko povezane s drugim izazovima.

Posebno važno pitanje jeste nedostatak samopouzdanja, naročito kod mladih s manje mogućnosti. Ovi mladi često odrastaju u okruženjima u kojima imaju ograničenu izloženost poduzetničkim praksama i nedostaju im uzori koji bi mogli pokazati da je uspjeh ostvariv.

Strah od neuspjeha i zabrinutost zbog toga kako će drugi percipirati njihove ideje dodatno ograničavaju njihovu spremnost da preuzmu inicijativu. Mnogi mladi osjećaju pritisak da izbjegnu greške, što obeshrabruje eksperimentisanje i učenje kroz praksu.

Pored toga, odsustvo mentorstva i usmjeravanja otežava mladima snalaženje kako u početnim fazama razvoja ideje, tako i u tehničkim aspektima implementacije.

Specifični izazovi za ranjive grupe

Učesnici su istakli da se mladi s manje mogućnosti suočavaju s dodatnim preprekama u odnosu na svoje vršnjake. To uključuje niži nivo samopouzdanja, nedovoljnu izloženost poduzetničkim okruženjima i odsustvo uzora u njihovim zajednicama.

Mnogi od ovih mladih nemaju priliku da komuniciraju s poduzetnicima ili osobama koje su uspješno razvile vlastite inicijative. Kao rezultat toga, poduzetništvo se često percipira kao nešto udaljeno ili nedostižno.

Ovo sugeriše da inkluzija zahtijeva više od samog pristupa programima — ona također zahtijeva stvaranje okruženja u kojima mladi mogu sebe vidjeti kao osobe sposobne za uspjeh.

Potrebe za podrškom i preporuke

Učesnici su naglasili važnost dugoročne i strukturirane podrške. Profesionalno usmjeravanje identificirano je kao važna početna tačka, koja pomaže mladima da bolje razumiju svoje mogućnosti i razvojne puteve.

Poseban naglasak stavljen je na mentorstvo. Organizacije su predložile mapiranje lokalnih biznisa i poduzetnika koji bi mogli pružiti smjernice, podijeliti iskustva i ponuditi praktične uvide. Mogućnosti za volontiranje ili kratkoročne angažmane u kompanijama također su istaknute kao korisne za sticanje iskustva iz stvarnog života.

Učesnici su također naglasili potrebu za savjetodavnom podrškom u oblastima poput pravnih i administrativnih procedura, kao i mehanizama finansijske podrške, uključujući grant sheme koje bi mladima omogućile da svoje ideje testiraju u praksi.

Na kraju, organizacije su istakle važnost jačanja vlastitih kapaciteta, uključujući pristup stabilnom finansiranju i podršku programima usmjerenim na digitalne vještine i poduzetništvo.

2.5.6. Kratak sažetak zaključaka dobijenih kroz intervju sa specifičnim ciljnim grupama

Nalazi iz individualnih intervjua pružaju dublje i nijansirane razumijevanje iskustava mladih, posebno onih iz ranjivih i marginaliziranih grupa. Kako bi se dopunili podaci prikupljeni putem ankete i fokus grupa, provedena su dva individualna intervjua s mladima s manje mogućnosti. Jedan ispitanik je muškarac starosti 25–29 godina koji je nezaposlen, dok je druga ispitanica žena starosti 19–24 godine, također nezaposlena. Oba učesnika se identificiraju kao pripadnici ranjivih grupa, uključujući osobe koje se suočavaju sa socijalnim barijerama, finansijskim poteškoćama i ograničenim pristupom prilikama, što omogućava detaljnije razumijevanje specifičnih izazova s kojima se suočavaju.

Intervjui potvrđuju opće trendove identificirane u podacima iz ankete, ali također pokazuju da su ovi izazovi izraženi kod mladih s manje mogućnosti.

Ključni obrazac koji proizlazi iz intervjua jeste primjetno niži nivo samopouzdanja i jasnoće. To je posebno vidljivo u odgovorima na otvorena pitanja, gdje učesnici često odgovaraju sa „nisam siguran/na“ ili „ne znam“, naročito kada se govori o njihovim vlastitim vještinama ili mogućim rješenjima za probleme u

zajednici. Ovo sugeriše da izazov nije samo nedostatak vještina, već i ograničena svijest i percepcija o vlastitim sposobnostima.

Kada je riječ o digitalnim vještinama, oba ispitanika navode osnovnu upotrebu digitalnih alata, poput pametnih telefona, društvenih mreža i komunikacijskih platformi. Međutim, njihovo samopouzdanje u naprednije digitalne kompetencije ostaje nisko. Iako internet koriste svakodnevno, njihovo povjerenje u vlastite sposobnosti kreiranja sadržaja, organizacije projekata i korištenja naprednijih alata je ograničeno ili nedosljedno.

Upotreba vještačke inteligencije također je ograničena. Jedan ispitanik navodi da uopće ne koristi AI alate, dok ih drugi koristi samo u osnovne svrhe, poput pretraživanja informacija. Ovo ukazuje na to da potencijal ovih alata ostaje nedovoljno iskorišten, posebno u kontekstu učenja, razvoja i zapošljivosti.

Pored toga, iako se digitalni alati koriste svakodnevno, njihova upotreba za aktivno učešće ili razvoj inicijativa je veoma ograničena. Ispitanici navode da rijetko ili samo povremeno koriste digitalne platforme za podršku društvenim ili građanskim inicijativama, što sugeriše da digitalni angažman ostaje uglavnom pasivan, a ne participativan.

Posebno važan uvid odnosi se na poduzetničke kompetencije. Oba ispitanika pokazuju veoma nizak nivo upoznatosti s ključnim procesima pokretanja biznisa, posebno u oblastima registracije poslovanja, finansijskog planiranja, pristupa finansiranju i razumijevanja regulativa.

Ovo dodatno potvrđuju njihovi odgovori o preprekama, među kojima se kao najznačajnije navode strah od neuspjeha, nedostatak početnog kapitala i nedostatak mentorstva ili usmjeravanja.

Uprkos određenom nivou interesa za uključivanje u inicijative, njihova spremnost ostaje ograničena. Kada su upitani da li bi pokrenuli projekat, odgovori su uglavnom bili „možda“, što ukazuje na prisustvo motivacije, ali i značajan nivo nesigurnosti.

Nadalje, intervjui pokazuju da se mladi osjećaju najnesigurnije u fazama razvoja ideje, pretvaranja ideja u konkretne planove, budžetiranja i pronalaženja finansijske podrške. Ovo ukazuje da glavni izazov nije generisanje ideja, već njihova implementacija.

Kada je riječ o učenju, oba ispitanika jasno ističu da najviše koristi imaju od primjera iz stvarnog života, praktičnih vježbi, korak-po-korak objašnjenja i podrške mentora ili trenera. Ovo potvrđuje da efikasni pristupi za ovu ciljnu grupu trebaju biti praktični, strukturirani i podržani kontinuiranim usmjeravanjem.

Na kraju, intervjui pokazuju da, iako mladi izražavaju određeni interes za rješavanje problema u zajednici, suočavaju se s poteškoćama u pretvaranju tih ideja u konkretna rješenja. Ovo dodatno naglašava potrebu za podrškom u procesu razvoja i implementacije ideja.

Sveukupno, nalazi iz intervjua ukazuju da se mladi s manje mogućnosti suočavaju s kombinacijom ograničenih vještina, niskog samopouzdanja, ograničene izloženosti i strukturnih prepreka. Ovi izazovi su međusobno povezani i zahtijevaju integrisan pristup koji kombinira razvoj vještina, jačanje samopouzdanja, praktično iskustvo i mentorsku podršku.

2.5.7. Zaključci i preporuke

Ovaj odjeljak sintetizira nalaze i pruža preporuke usklađene s ciljevima istraživanja.

Mladi

Nalazi ukazuju da mladi u Srbiji imaju visok nivo pristupa digitalnim alatima i da ih aktivno koriste u svakodnevnom životu, posebno za komunikaciju, učenje i pristup informacijama. Osnovne digitalne kompetencije su relativno dobro razvijene; međutim, postoji jasan jaz kada je riječ o naprednijim, za zapošljavanje relevantnim i strateškim vještinama.

Iako se digitalni alati, uključujući umjetnu inteligenciju, široko koriste, njihova primjena ostaje uglavnom funkcionalna. Mladi rijetko koriste ove alate za kreativne, profesionalne ili poduzetničke svrhe, što ukazuje na strukturni jaz između pristupa, korištenja i smislenog iskorištavanja digitalnih vještina. Ključni izazov, stoga, nije pristup tehnologiji, već način i svrha njenog korištenja.

Poduzetničke kompetencije su neujednačene i generalno nedovoljno razvijene u praktičnom smislu. Iako mladi pokazuju interes, ideje i motivaciju, nedostaju im konkretna znanja u oblastima kao što su finansijska pismenost, poslovno planiranje, administrativne i pravne procedure, kao i pristup mehanizmima finansiranja. Posebno značajan jaz postoji između generiranja ideja i njihove stvarne implementacije.

Podaci ukazuju da su prepreke s kojima se mladi suočavaju pretežno strukturne prirode, ali su dodatno pojačane individualnim i psihološkim faktorima. Ograničena finansijska podrška, nedovoljne mogućnosti za mentorstvo, složene administrativne procedure te nedostatak jasnih i dostupnih informacija o prilikama i sistemima podrške predstavljaju ključne prepreke. Mnogi mladi nisu sigurni gdje mogu potražiti podršku i kako se snaći u postojećim mehanizmima. Ovi izazovi su još izraženiji kod mladih s manje mogućnosti, koji se suočavaju s dodatnim preprekama povezanim s ograničenom izloženošću, manjim brojem prilika za učenje i širim društvenim ograničenjima.

U ovom kontekstu, psihološke barijere dodatno pojačavaju utjecaj strukturnih ograničenja. Nedostatak samopouzdanja, strah od neuspjeha i zabrinutost zbog društvene percepcije utiču na spremnost mladih da preuzmu inicijativu i iskoriste dostupne prilike. Nalazi intervjua pokazuju da se mladi često bore s prepoznavanjem vlastitih kapaciteta i potencijala, što ukazuje na to da razvoj vještina mora biti praćen mjerama za jačanje samopouzdanja i osnaživanje.

Istovremeno, mladi jasno izražavaju preferenciju prema interaktivnim, praktičnim i iskustvenim pristupima učenju. Tradicionalni formati zasnovani na predavanjima percipiraju se kao manje efikasni, dok praktičan rad, primjeri iz stvarnog života i mentorstvo značajno povećavaju motivaciju, angažman i sposobnost primjene znanja.

Sveukupno, nalazi pokazuju da su mladi motivirani i digitalno aktivni, ali da njihov potencijal nije u potpunosti iskorišten. Kako bi svoje ideje pretvorili u konkretne aktivnosti, potrebna im je strukturirana podrška, praktično orijentirano znanje, kao i kontinuirani sistemi mentorstva i usmjeravanja.

Omladinske i pro-omladinske organizacije

Iz perspektive organizacija, organizacije koje rade s mladima i za mlade u Srbiji djeluju u kontekstu ograničenih finansijskih i ljudskih resursa, što ograničava njihovu sposobnost strateškog planiranja, širenja

aktivnosti i osiguravanja dugoročne održivosti. Uprkos tome, one pokazuju značajno iskustvo u radu s mladima i posjeduju dobro razvijene kapacitete u participativnim i neformalnim obrazovnim pristupima.

Međutim, postoji jasan jaz između organizacijskih kapaciteta i stvarne implementacije programa, posebno u oblastima digitalnih vještina, poduzetništva i zapošljivosti. Iako su organizacije svjesne promjenjivih potreba mladih, postojeći programi su često više usmjereni na angažman i participaciju, dok je strukturirani razvoj praktičnih vještina i dalje ograničen.

Dodatno, postoji značajan nesklad između dostupnih obrazovnih resursa i stvarnih potreba. Materijali su često previše teorijski, nedovoljno prilagođeni ili teško primjenjivi u praksi, što stvara veliku potrebu za praktičnim, lako primjenjivim alatima i metodologijama.

Inkluzija je prepoznata kao prioritet, ali organizacije se suočavaju s izazovima u doseganju i održavanju angažmana marginaliziranih grupa zbog ograničenih kapaciteta za outreach, nedostatka prilagođenih pristupa i ograničenih resursa. Istovremeno, značaj mentorstva, dugoročne podrške i izloženosti stvarnim radnim i poduzetničkim okruženjima snažno se ističe kao ključni element efikasne podrške mladima.

U tom kontekstu, jasno je da postoji potreba za ulaganjem u razvoj kapaciteta organizacija koje rade s mladima i za mlade, posebno u jačanju njihove sposobnosti da pružaju praktično orijentirane obuke u području digitalnih i poduzetničkih vještina, razvijaju inovativne i skalabilne programe te unaprijede pristup finansijskoj i institucionalnoj podršci.

Istovremeno, od suštinskog je značaja stvoriti više prilika za praktičnu primjenu i angažman, uključujući pristup mehanizmima finansiranja, podršku inicijativama koje predvode mladi, povezivanje s profesionalcima te kreiranje sigurnih prostora u kojima mladi mogu testirati i razvijati svoje ideje.

Sveukupno, nalazi ukazuju da, uprkos motivaciji i angažmanu kako mladih tako i organizacija, postoji potreba za sistematičnijom, praktičnijom i kontinuiranom podrškom. Rješavanje identificiranih nedostataka zahtijeva koordinirane napore koji kombinuju razvoj vještina, mentorstvo, institucionalnu podršku i inkluzivne pristupe, uz osiguranje da se puni potencijal mladih aktivira i da niko ne bude izostavljen.

Preporuke

Na osnovu nalaza iz ankete, fokus grupa i intervjua, predlažu se sljedeće preporuke kako bi se odgovorilo na identificirane nedostatke i ojačali kapaciteti mladih te organizacija koje rade s mladima i za mlade.

Opšti preporuke za jačanje podrške mladima

- Promovisati integrisane pristupe koji povezuju digitalne vještine, poduzetništvo i zapošljivost, s naglašenim fokusom na praktičnu primjenu.
- Ojačati razvoj naprednih i za zapošljavanje relevantnih digitalnih kompetencija, uključujući kreiranje sadržaja, digitalnu saradnju i korištenje umjetne inteligencije.
- Unaprijediti finansijsku pismenost i poduzetničko obrazovanje, posebno u oblastima poslovnog planiranja, pristupa finansiranju te razumijevanja administrativnih i pravnih procedura.
- Omogućiti jasnije i pristupačnije informacije o dostupnim prilikama, institucijama i mehanizmima podrške.

- Uspostaviti održive sisteme mentorstva i dugoročnu podršku koja prati mlade od razvoja ideje do njene realizacije.
- Promovirati interaktivne, participativne i iskustvene pristupe učenju, uz odmak od pretežno teorijskih formata.
- Ojačati inkluziju kroz prilagođene pristupe usmjerene na mlade s manje mogućnosti.

Preporuke za dizajniranje trening programa i resursa za učenje

- Razviti i implementirati kratke, praktično orijentirane module obuke koji kombinuju digitalne i poduzetničke vještine, zasnovane na radu na stvarnim idejama učesnika.
- Uključiti konkretne, praktične zadatke u okviru obuke, kao što su kreiranje sadržaja, korištenje digitalnih alata i primjena AI-a za razvoj i promociju ideja.
- Razviti jednostavne i lako primjenjive alate (šablone), kao što su: šablon za poslovnu/projektnu ideju; osnovni budžetski šablon; vodič korak-po-korak za implementaciju.
- Uvesti mentorsku komponentu u programe (npr. 1–3 mjeseca nakon obuke), koja omogućava kontinuiranu podršku i povratne informacije učesnicima.
- Organizirati sesije o finansijskoj pismenosti s praktičnim fokusom (budžetiranje, finansijsko planiranje, mogućnosti finansiranja).
- Razviti kratak i praktičan vodič s informacijama o dostupnim prilikama, institucijama i resursima.
- Uključiti aktivnosti koje jačaju samopouzdanje i motivaciju (prezentacije, međusobna evaluacija, rad u malim grupama).
- Koristiti interaktivne metode (radionice, simulacije, grupni rad) umjesto tradicionalnih predavanja.
- Osigurati uključivanje mladih s manje mogućnosti kroz ciljane aktivnosti doseg, pokrivanje troškova i prilagođene materijale.
- Uključiti lokalne stručnjake, poduzetnike i praktičare kao gostujuće predavače ili mentore kako bi se osigurali praktični uvidi i relevantnost.

Preporuke za jačanje podrške organizacijama civilnog društva

Opšti preporuke

- Osigurati održivu finansijsku i institucionalnu podršku kako bi se omogućio dugoročni razvoj organizacija i stabilnost programa.
- Ojačati programe izgradnje kapaciteta za omladinske radnike, posebno u oblastima digitalnih vještina, poduzetništva i inovativnih metoda učenja.
- Podržati organizacije u proširenju programskih oblasti koje se odnose na zapošljivost, digitalne kompetencije i poduzetništvo.
- Promovirati interaktivne, iskustvene i primijenjene pristupe učenju, uz odmak od pretežno teorijskih formata.
- Ojačati strategije doseg i razviti prilagođene pristupe za uključivanje mladih s manje mogućnosti.
- Uspostaviti i podržati mentorski sistem, uključujući saradnju s lokalnim biznismima, profesionalcima i poduzetnicima.
- Olakšati umrežavanje i razmjenu znanja među organizacijama radi razmjene praksi, alata i resursa.

- Podržati dugoročne i holističke pristupe koji kombinuju obuku, mentorstvo i kontinuirani angažman mladih.

Preporuke za dizajniranje trening programa i resursa za učenje

- Razviti praktične programe obuke koji jačaju kapacitete organizacija za pružanje digitalnog i poduzetničkog obrazovanja mladima.
- Kreirati i distribuirati praktične, spremne za upotrebu alate i materijale za učenje prilagođene različitim ciljnim grupama i lokalnim kontekstima.
- Osmisliti i provesti ciljane aktivnosti dosegom kako bi se uključili marginalizirani i nedovoljno zastupljeni mladi.
- Uspostaviti male finansijske mehanizme podrške (npr. mikro-grantove ili regranting šeme) koji omogućavaju organizacijama da podrže inicijative mladih i praktičnu realizaciju ideja.
- U programe uključiti mogućnosti za praktičnu primjenu, kao što su stažiranja, volontiranje, učenje kroz projekte i saradnja s lokalnim akterima.
- Ojačati komponentu mentorstva unutar programa povezivanjem mladih s iskusnim profesionalcima, poduzetnicima i organizacijama.
- Razviti partnerstva s lokalnim biznisima, institucijama i akterima zajednice radi povećanja relevantnosti i održivosti programa.
- Uvesti fleksibilne i inkluzivne formate programa koji odgovaraju potrebama i ograničenjima različitih grupa mladih.
- Podržati razvoj integriranih modela programa koji kombinuju obuku, mentorstvo, finansiranje i naknadnu podršku.

3. SAŽETAK NA NIVOU VIŠE ZEMALJA, KLJUČNI NALAZI I PREPORUKE

Nadovezujući se na nacionalne izvještaje o procjeni potreba predstavljene u prethodnom poglavlju, ovo poglavlje pruža objedinjeni pregled ključnih nalaza, zaključaka i preporuka na međudržavnom nivou. Objedinjavanjem dokaza iz svih partnerskih zemalja, ovaj dio ističe zajedničke obrasce vezane za digitalne vještine, poduzetničke kompetencije, učešće mladih i organizacijske kapacitete omladinskih i pro-omladinskih organizacija civilnog društva.

Svrha ovog dijela je da prevaziđe pojedinačne kontekste zemalja i pruži jasnije razumijevanje ključnih trendova i strukturnih nedostataka koji utiču na mlade u svim partnerskim zemljama projekta, posebno u prelasku s osnovnog znanja i motivacije na praktičnu primjenu i aktivno učešće. Također odražava zajedničke izazove s kojima se suočavaju omladinske i pro-omladinske organizacije u pružanju relevantnih, inkluzivnih i praktično orijentiranih prilika za učenje.

Nalazi predstavljeni u nastavku zasnivaju se na podacima prikupljenim putem digitalne ankete, fokus grupa i individualnih intervjua, omogućavajući i kvantitativno poređenje i kvalitativne uvide između zemalja.

Ovaj dio služi kao osnova za razvoj zajedničkih zaključaka i preporuka, usmjerenih na jačanje praktičnih pristupa učenju, unapređenje pristupa resursima i podršci, te omogućavanje efikasnijeg i održivijeg angažmana mladih.

3.1. Ključni nalazi na međudržavnom nivou

Kroz sve metode prikupljanja podataka (digitalne ankete, fokus grupe i intervjui) pojavljuje se vrlo konzistentan obrazac: mladi su digitalno povezani, motivisani i svjesni prilika, ali njihove vještine i kapaciteti ostaju neujednačeni, posebno kada je riječ o praktičnoj primjeni.

U oblasti digitalnih vještina, pristup tehnologiji je gotovo univerzalan, a svakodnevna upotreba je široko rasprostranjena. Međutim, ova rasprostranjena upotreba ne rezultira razvijenijim ili strateškim kompetencijama. Mladi primarno koriste digitalne alate za komunikaciju, učenje i konzumiranje sadržaja, dok se znatno manji broj uključuje u aktivnosti koje zahtijevaju kreiranje, kritičko razmišljanje ili rješavanje problema. Upotreba vještačke inteligencije pokazuje sličan obrazac – česta je, ali se uglavnom ograničava na kratkoročnu akademsku podršku, a ne na primijenjenu ili inovativnu upotrebu. Ovo ukazuje na potrebu za strukturiranijom i svrhovitijom integracijom vještačke inteligencije u obrazovne i profesionalne kontekste.

Sličan jaz vidljiv je i u oblasti poduzetništva. Mladi pokazuju interes, kreativnost i spremnost na angažman, ali se suočavaju sa značajnim izazovima pri prelasku od ideja ka njihovoj realizaciji. U svim izvještajima, glavni problem nije generisanje ideja, već snalaženje u narednim koracima: planiranju, budžetiranju, pristupu finansiranju i razumijevanju administrativnih procedura. Ovi izazovi dodatno su pojačani preprekama kao što su nedostatak mentorstva, strah od neuspjeha i ograničen pristup resursima.

Učešće i angažman prate sličnu dinamiku. Iako mladi izražavaju otvorenost i interes za doprinos svojim zajednicama, njihovo učešće je često povremeno i zavisi od vanjskih prilika. Nedostatak strukturiranih puteva, u kombinaciji s niskim samopouzdanjem i ograničenom podrškom, sprječava kontinuiraniji i aktivniji angažman, posebno kod mladih s manje mogućnosti.

Istovremeno, preferencije u učenju su snažno usklađene među zemljama. Mladi dosljedno naglašavaju važnost praktičnog, interaktivnog i iskustvenog učenja. Tradicionalni, predavački pristupi percipiraju se kao manje efikasni, dok se praktične aktivnosti, primjeri iz stvarnog života i korak-po-korak smjernice smatraju ključnim za smisleno učenje i razvoj vještina.

Iz perspektive organizacija, uočava se slična dualnost. Omladinske i pro-omladinske organizacije pokazuju snažnu posvećenost, iskustvo i otvorenost za inovacije, posebno u neformalnom obrazovanju i participativnim pristupima. Međutim, njihova sposobnost da odgovore na identificirane potrebe često je ograničena nedostatkom finansijskih sredstava, nedovoljnim ljudskim resursima i manjkom praktičnih, spremnih za korištenje alata. Ponavljajući problem u svim izvještajima jeste nesklad između postojećih obrazovnih materijala, koji su često previše teorijski, i potrebe za praktičnim, prilagodljivim i korisnički pristupačnim resursima.

Inkluzija ostaje horizontalni izazov. Iako organizacije aktivno ciljaju mlade s manje mogućnosti, često se suočavaju s poteškoćama u doseganju i uključivanju ovih grupa. Strukturne prepreke, poput socio-ekonomskih uslova, geografske izolacije i ograničenog pristupa informacijama, i dalje oblikuju nejednak pristup učenju i učešću.

3.2. Ključni međudržavni zaključci

U cjelini posmatrano, nalazi ukazuju na strukturni jaz koji je prisutan u svim zemljama i tematskim oblastima. S jedne strane, kod mladih postoji jasna motivacija, digitalna povezanost i otvorenost za učenje. S druge strane, nedostaju strukturirana podrška, praktične kompetencije i podsticajno okruženje koje bi omogućilo da se taj potencijal u potpunosti ostvari.

Ovaj jaz je posebno vidljiv u prelasku s učenja na djelovanje. Bilo da se radi o digitalnim vještinama, poduzetništvu ili učešću, mladi često ostaju na nivou osnovne upotrebe, početnih ideja ili povremenog angažmana, bez dovoljno podrške da naprave naredni korak. Isto važi i za organizacije, koje posjeduju iskustvo i spremnost da podrže razvoj mladih, ali nemaju dovoljno resursa i alata da to rade na sistematičan i održiv način.

Sveukupno, nalazi ukazuju da glavni izazov nije pristup ili motivacija, već nedostatak strukturiranih puteva, praktičnih pristupa učenju i kontinuiranih sistema podrške koji omogućavaju prelazak sa znanja na djelovanje.

3.3. Ključne međudržavne preporuke

Na osnovu nalaza iz svih partnerskih zemalja, uočava se dosljedan obrazac: mladi su digitalno povezani, motivisani i zainteresirani za angažman, dok su organizacije iskusne i posvećene. Međutim, obje grupe suočavaju se sa strukturnim nedostacima u vezi s praktičnom primjenom, pristupom resursima i dostupnošću kontinuirane podrške.

U tom kontekstu, predlažu se sljedeće međudržavne preporuke:

- **Jačati prelazak s vještina na praktičnu primjenu** – U svim partnerskim zemljama nalazi dosljedno pokazuju da je glavni izazov sposobnost mladih da primijene svoje vještine u stvarnim životnim kontekstima. Iz tog razloga preporučuje se razvoj programa koji prevazilaze osnovno učenje i fokusiraju se na praktičnu primjenu znanja, uz podršku mladima da svoje ideje pretvore u konkretne inicijative kroz jasne, korak-po-korak putanje učenja.
- **Razvijati napredne i primijenjene digitalne kompetencije** – Iako su pristup digitalnim tehnologijama i njihova osnovna upotreba široko rasprostranjeni u svim zemljama, primjena digitalnih alata na smislen i strateški način ostaje ograničena. Stoga se preporučuje jačanje kompetencija vezanih za kreiranje digitalnog sadržaja, komunikaciju i saradnju, kao i korištenje digitalnih alata za upravljanje projektima i zapošljivost. Poseban naglasak treba staviti na praktičnu upotrebu vještačke inteligencije, omogućavajući mladima da je primjenjuju u razvoju ideja, dizajnu projekata, rješavanju problema i inovacijama.
- **Jačati poduzetničke kompetencije s praktičnim fokusom** – U svim kontekstima mladi pokazuju interes za poduzetništvo, ali se suočavaju s poteškoćama pri prelasku ka implementaciji. Iz tog razloga preporučuje se jačanje praktičnih poduzetničkih vještina, uključujući finansijsku pismenost, budžetiranje, razumijevanje mogućnosti finansiranja, te osnovne pravne i administrativne procedure. Također, programi trebaju pružiti konkretne smjernice za planiranje, identifikaciju resursa i procese implementacije.
- **Uspostaviti strukturirane mentorske i kontinuirane sisteme podrške** – U svim zemljama prepoznat je nedostatak usmjeravanja i podrške nakon početnih aktivnosti obuke. Stoga se preporučuje uvođenje mentorstva kao ključne komponente programa, uz dodatnu naknadnu podršku i kontinuirani angažman, kako bi se mladi vodili kroz cijeli proces od razvoja ideje do implementacije.
- **Promovisati iskustveno i interaktivno učenje** – Nalazi jasno pokazuju da se tradicionalni, predavački pristupi percipiraju kao manje efikasni, dok praktični i interaktivni pristupi dovode do većeg angažmana. Iz tog razloga preporučuje se davanje prioriteta učenju kroz praksu, projektno orijentiranim pristupima i primjerima iz stvarnog života, kao i integracija vršnjačkog učenja i saradničkog rada kao ključnih elemenata procesa učenja.
- **Jačati učešće kroz praktične prilike** – U svim zemljama učešće mladih postoji, ali je uglavnom povremeno i zavisi od vanjskih prilika. Stoga se preporučuje kreiranje strukturiranih prilika za angažman, uključujući inicijative koje vode mladi, projekte zasnovane u zajednici i praktične zadatke u okviru programa obuke, uz podršku mehanizama malih grantova koji omogućavaju implementaciju.
- **Unaprijediti inkluziju kroz ciljne i fleksibilne pristupe** – Nalazi pokazuju da se mladi s manje mogućnosti suočavaju s trajnim strukturnim preprekama u pristupu učenju i učešću. Iz tog razloga preporučuje se razvoj inkluzivnijih i fleksibilnijih pristupa, uključujući korištenje jednostavnog i pristupačnog sadržaja, prilagođavanje različitim kontekstima i fleksibilne formate realizacije, uz jačanje strategija dosegama prema ruralnim, ugroženim i marginaliziranim grupama.
- **Jačati kapacitete omladinskih i pro-omladinskih organizacija** – U svim zemljama organizacije imaju ključnu ulogu u podršci mladima, ali je njihov rad često ograničen nedostatkom resursa i praktičnih alata. Stoga se preporučuje podrška organizacijama u razvoju praktičnih i prilagodljivih programa, jačanju kapaciteta osoblja i unapređenju pristupa finansiranju i resursima, kao i obezbjeđivanje gotovih alata usklađenih sa stvarnim potrebama mladih.

- **Razvijati integrisane i održive sisteme podrške** – Nalazi ukazuju na potrebu za dugoročnim i strukturiranim pristupima koji prevazilaze jednokratne aktivnosti. Iz tog razloga preporučuje se razvoj integrisanih sistema podrške koji kombinuju obuku, mentorstvo, praktičnu primjenu i pristup resursima, kako bi se osigurao održiv razvoj vještina i povećano učešće mladih.

Preporuke za razvoj priručnika za obuku i materijala za učenje

Na osnovu nalaza procjene potreba u svim partnerskim zemljama, razvoj priručnika za obuku i materijala za učenje treba biti usko usklađen s identificiranim nedostacima u vezi s praktičnom primjenom vještina, prelaskom od ideja ka implementaciji, te potrebom za strukturiranom i pristupačnom podrškom.

U tom kontekstu, sljedeće ključne tematske oblasti trebaju imati prioritet u razvoju digitalnih i poduzetničkih vještina.

Razvoj digitalnih vještina treba staviti fokus na teme kao što su:

- Razvoj primijenjenih digitalnih kompetencija, poput kreiranja sadržaja, digitalne komunikacije i virtuelne promocije ideja
- Korištenje digitalnih alata za saradnju, upravljanje projektima i timski rad
- Praktična i svrhovita upotreba vještačke inteligencije, uključujući njenu primjenu u razvoju ideja, istraživanju, komunikaciji i rješavanju problema
- Jačanje digitalne sigurnosti, kritičkog razmišljanja i odgovorne upotrebe digitalnih alata, posebno u kontekstu dezinformacija i zaštite podataka
- Primjena digitalnih vještina u kontekstu angažmana u zajednici i inicijativa društvenog uticaja

Razvoj poduzetničkih vještina treba staviti fokus na teme kao što su:

- Razvoj ideja s fokusom na prepoznavanje potreba zajednice i razvoj relevantnih rješenja
- Osnove projektnog i poslovnog planiranja, uključujući definisanje ciljeva, aktivnosti i očekivanih rezultata
- Finansijska pismenost, uključujući budžetiranje, planiranje troškova i razumijevanje mogućnosti finansiranja
- Razumijevanje pravnih i administrativnih procedura, predstavljeno na pojednostavljen i pristupačan način
- Razvoj vještina za implementaciju, rješavanje problema i donošenje odluka u stvarnim životnim situacijama
- Jačanje komunikacijskih i prezentacijskih vještina, uključujući predstavljanje (pitching) i promociju ideja

Pored tematskog sadržaja, materijali za obuku trebaju odražavati i nekoliko metodoloških pristupa identificiranih u istraživanju:

- Uključivanje primjera iz stvarnog života, studija slučaja i praktičnih vježbi, kako bi se osigurala primjenjivost znanja
- Korištenje jednostavnog, jasnog i pristupačnog jezika, posebno za mlade s manje mogućnosti
- Prilagođavanje materijala različitim kontekstima i formatima učenja (uživo i virtuelno)
- Uključivanje elemenata koji jačaju samopouzdanje, motivaciju i aktivno učešće

- Promovisanje vršnjačkog učenja i saradničkih pristupa, kao efikasnih metoda za angažman
- Osiguravanje fleksibilnosti i prilagodljivosti materijala, kako bi ih organizacije mogle koristiti u različitim lokalnim kontekstima

CYBER CHANGE

Competent youth builders

